

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

EBÛ İSHÂK EL-CÛZCÂNÎ (259/873) VE AHVÂLÜ'R-RİCÂL
ADLI ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Muhittin UYSAL

HAZIRLAYAN

Mohammad Yusuf Mohammad İsmail

094 24 40 21 002

KONYA – 2012

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Adı Soyadı: Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL

Numarası: 094 24 40 21 002

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri / Bilim Dalı: Hadis

Program: Tezli Yüksek Lisans Doktora

Tezin Adı: EBÛ İSHÂK EL-CÛZCÂNÎ VE AHVÂLÜ'R-RİCÂL ADLI ESERİ

Öğrencinin

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL

İmzası

Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090
Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 5437 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr email:sosbil@konya.edu.tr



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Adı Soyadı: Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL

Numarası: 094 24 40 21 002

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri / Bilim Dalı: Hadis

Programı:

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Tezin Adı: EBÛ İSHÂK EL-CÛZCÂNÎ VE AHVÂLÜ'R-RİCÂL
ADLI ESERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “Ebû İshâk el-Cûzcânî ve Ahvâlü'r-Ricâl Adlı Eseri” başlıklı bu çalışma 31/08/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Danışman

Doç. Dr. Adil YAVUZ

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR

Jüri Üyesi

Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090
Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 5437 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

ÖNSÖZ

İnsanı en şerefli varlık olarak yaratan, bu âlemi ve âlemdeki her varlığı onun hizmetine veren ve bizleri iman, İslâm ve akıl nuruyla zinetlendiren Yüce Allah'a sonsuz hamd ve sena olsun.

Beşeriyeti tevhid inancına, hidayet yoluna ve en güzel ahlâka yöneltmek için gönderilen, Peygamberlerin imamı ve sonuncusu sevgili Peygamberimize (s.a.), onun nezih aile efradına, fedakâr ve vefakâr ashabına ve onların yolunda yürüyenlere sonsuz salât ve selâm ederiz.

Biz, bu çalışmamızda cerh ve ta'dîl âlimlerinden biri olan Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hayatı ve *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserini ele almaya çalıştık. Cûzcânî'nin hayatı ve bu önemli eseri üzerinde yaptığımız çalışmada mümkün mertebe konuyla alakalı temel kaynaklara inmeye ve bu konuda yapılmış olan ciddi çalışmaları görmeye gayret ettik. Böyle bir çalışma, ricâl ve tabakât kitaplarını ve cerh ve ta'dîl alanında yazılmış olan kitapların en önemlilerini görmemizi gerektiriyor. Ayrıca konu, cerh ve ta'dîl lafızlarını incelememizi ve bu alanında yazılmış olan kaynakları bizzat kullanmamızı gerektirdiği ve bu durumun hem bireysel donanımıza hem de ilme katkı sağlayacağını düşündüğümüz için de, böyle bir konuyu çalışmayı uygun bulduk.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, hadis ricâli ilminin doğuşu ve gelişimini, birinci bölümde, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, seyahatleri, hocaları ve öğrencilerini tanıttıktan sonra eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise, Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserinin genel özellikleri, önemi, metodu, muhtevası, kaynakları ve kendisinden sonra yazılan ricâl kaynaklarına etkileri gibi önemli konuları ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın hazırlanmasının her aşamasında değerli katkı ve fikirleriyle ve çok değerli zamanlarını bize ayırarak yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhittin UYSAL Bey olmak üzere, bu çalışmanın olgunlaşmasında bana yardım eden hocalarım Doç. Dr. Adil YAVUZ Bey ve Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR Bey'e ve mânevi desteklerinden dolayı hanımına sonsuz şükranlarımı sunar ve teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden başarı gerçekten Allah'tandır.

Mohammad Yusuf Mohammad İsmail

KONYA-2012



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin

Adı Soyadı: Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL

Numarası: 094 24 40 21 002

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri / Bilim Dalı: Hadis

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Tezin Adı: EBÛ İSHÂK EL-CÛZCÂNÎ VE AHVÂLÜ'R-RİCÂL ADLI ESERİ

ÖZET

Ebu İshâk, Cûzcân ilinde doğup büyümüştür. O, daha sonra Dımaşk'a giderek vefat edinceye kadar oraya yerleşmiştir.

İşte biz, bu çalışmamızda cerh ve ta'dîl âlimlerinden biri olan Ebu İshâk el-Cûzcânî'nin hayatını ve Ahvâlu'r-Ricâl adlı eserini ele almaya çalıştık.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, hadis ricâli ilminin doğuşu ve gelişimini, Birinci bölümde, Ebu İshâk el-Cûzcânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve seyahatleri, hocaları ve öğrencilerini tanıttikten sonra eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise, Cûzcânî'nin Ahvâlu'r-Ricâl adlı eserinin genel özellikleri, önemi, metodu, muhtevası, kaynakları ve kendisinden sonra yazılan ricâl kaynaklarına etkileri gibi önemli konuları ele almaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ebu İshâk el-Cûzcânî, Ahvâlu'r-Ricâl (eser adı), cerh ve ta'dîl

Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090
Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 324 5437 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr



T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin

Adı Soyadı: Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL

Numarası: 094 24 40 21 002

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri / Bilim Dalı: Hadis

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin UYSAL

Tezin İngilizce Adı: ABU ISHAQ AL-JUZJANI'S LIFE AND HIS WORK AHVALU'R-RIJAL

SUMMARY

Abu Ishaq al-Juzjani, Born and raised in the province of Juzjan. He died gradually until you get there, and then moved to Damascus.

Here we are, in this study, one of the scholars of this study and Jarh and Tadil Abu Ishaq al-Juzjani's tried to examine his life and his work Ahvalu'r-Rijal.

Our study consists of introduction and two sections. Section Introduction includes the birth and development of the science of hadith dignitaries; in the First Section, Abu Ishaq al-Juzjani's life, his scientific personality and travels, after introducing teachers and students tried to provide information about his works. The Second Section includes Juzjani's General features of his book entitled Ahvalu'r-Rijal, importance, methods, content, sources and effects after his written Rijal sources, we tried to address the important issues such as.

Keywords: Abu Ishaq al-Juzjani, Ahvalu'r-Rijal (name of work), Jarh and Tadil

Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090
Meram Yeni Yol /Meram /KONYA

Tel: 0 332 324 5437 Faks: 0 332 324 5510 www.konya.edu.tr e-mail:sosbil@konya.edu.tr

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
TEZ KABUL FORMU	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
HADİS RİCÂLİ İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN HAYATI VE İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ

A. EBÛ İSHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN HAYATI	3
1. Adı ve Nesebi	3
2. Doğumu	3
3. Kişiliği	4
4. İtikadı, Mezhebi ve Belde Taassubu	6
5. Vefatı	11
B. EBÛ İSHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ	12
1. İlim Tahsili	12
2. Hocaları	13
2.1. Yahyâ b. Maîn	13
2.2. Ali b. el-Medîni	13
2.3. Ahmed b. Hanbel	14
2.4. Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsi	14
2.5. Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn	15
2.6. Abdan b. Muhammed el-Mervezi	15
2.7. Süleyman b. Harb	15
3. Öğrencileri	19
3.1. Ebû Dâvûd	19
3.2. Tirmizi	19
3.3. Nesâi	20

3.4. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî.....	20
3.5. Ebû Zûr'a er-Râzî.....	21
3.6. Ebû Zûr'a ed-Dımaşkî.....	21
3.7. Hasan b. Süfyân eş-Şeybanî.....	21
3.8. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî.....	22
4. Eserleri.....	23
4.1. Ahvâlû'r-Ricâl	23
4.2. Kitâbu'd-Du'afâ	23
4.3. Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl.....	24
4.4. el-Mütercem	24
4.5. Emârâtü'n-Nübüvve.....	25
4.6. el-Ebâtîl.....	25
4.7. Kitabu's-Sikat	25

İKİNCİ BÖLÜM

AHVÂLÜ'R-RİCÂL ADLI ESERİN TANITIMI

A. Kitabın Genel Özellikleri	27
1. Eserin Adı.....	27
2. Eserin Yazma ve Matbu Nüshasının Tanıtımı.....	28
3. Eserin Senet Zinciri	29
4. Eserin Baskıları	30
B. Önemi.....	31
C. Metodu	32
D. Muhtevası.....	33
E. Cerh Edilen Râvîlerin Özellikleri/Mezhepleri	36
1. Havâric	36
2. Sebeîyye	38
3. Muhtâriyye	38
4. Kaderîlikle İtham Edilenler	40
5. Mürcîîlikle İtham Edilenler	43
F. Cerh Edilen Râvîler.....	44
1. Birinci Mertebe.....	45
1.1. Hadisi Zayıf Olanlar / ضعيف الحديث	45
1.2. Hadisi Zayıf Kabul Edilenler / يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ	47

2.	İkinci Mertebe	49
2.1.	Yalancılar / كذاب	49
2.2.	Hadis Uyduranlar / كان يضع الحديث	51
3.	Üçüncü Mertebe	52
3.1.	Sika Olmayanlar/ غير ثقة	52
3.2.	Sakıt Olanlar / ساقط	54
3.3.	Hadisi Sakıt Olanlar / ذاهب الحديث	55
3.4.	Metrûk / متروك	56
3.5.	Hâlik Olanlar / هالك	56
4.	Dördüncü Mertebe.....	57
4.1.	Hadisi Makbul Olmayanlar / منكر الحديث.....	57
5.	Beşinci Mertebe.....	59
5.1.	Hadisi Son Derece Zayıf Olanlar / واهي الحديث	59
5.2.	Hadislerinde Tutarsızlık Olanlar / مضطرب الحديث.....	60
6.	Altıncı Mertebe.....	61
6.1.	Hadiste Övülmeleyenler / غير محمود في الحديث	61
6.2.	Hadis Rivayetinde Kuvvetli Olmayanlar / ليس بالقوي في الحديث.....	64
6.3.	Hadis Rivayetinde Gevşek Olanlar / لين الحديث.....	65
6.4.	Hakkında Bir Şey Söylenmeyenler / سكتوا عنه.....	65
6.5.	Haktan Sapmış Olanlar / زائغ.....	66
6.6.	Mütemâsek / متماسك	67
7.	Muhtelif İfadelerle Değerlendirilenler	68
G.	Kaynakları	77
H.	Daha Sonra Yazılan Rical Kaynaklarına Etkileri.....	84
1.	Ukaylî	85
2.	İbn Ebû Hâtim	85
3.	İbn Adî.....	86
4.	el-Hatîb el-Bağdâdî	87
5.	İbn Asâkir	89
6.	İbnü'l-Cevzî.....	89
7.	el-Mizzî.....	90
8.	ez-Zehebî	92

8.1. Mîzânu'l-İ'tidâl	92
8.2. el-Muğnî fi'd-Duafâ	93
8.3. Târihu'l-İslâm	94
8.4. Siyeru Alâmi'n-Nübelâ	94
8.5. Tezkiratü'l-Huffâz	95
9. İbn Kesîr	96
10. İbn Hacer el-Askalânî	96
10.1. Tehzîbu't-Tehzîb	97
10.2. Lisânu'l-Mîzân	98
10.3. Takrîbu't-Tehzîb	99
İ. Değerlendirme	99
SONUÇ	103
TABLO: I	104
TABLO: II	105
BİBLİYOGRAFYA	107
ÖZGEÇMİŞ	113

KISALTMALAR

Ar.	: Arapça
a.y.	: Aynı yer
Ayr.	: Ayrıca
b.	: İbn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
bt.	: Bint (kızı)
byy.	: Basım (baskı) yeri yok
d.	: doğumu
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: hicrî
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Mad.	: maddesi
r.a.	: Radıyallahu anh/anha
s.	: sayfa
s.a.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem.
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

HADİS RİCÂLİ İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Sahabe ve büyük tâbîilerin hayatta olduğu hicrî birinci asrın ilk üç çeyreğinde, hadis rivayetinde insanlar arasındaki güven duygusunun genelde yaygın olması, râvîler hakkında söz söylemeyi gerektirmiyordu. Ancak hicrî birinci asrın sonuna doğru, hadis uydurucularının artması hadis rivayetinde giderek insanların birbirine güvenini azaltmaktaydı. Bu durum karşısında hadis rivayetinde uydurmacıların faaliyetlerine engel olmak amacıyla muhaddisler tarafından önemli tedbirler alınmıştır.¹ Alınan tedbirlerden birisi de isnat ve ricâl ilmidir.

Ricâl hakkında, sahabe ve büyük tâbîilerin hayatta olduğu hicrî birinci asırda şifahen de olsa konuşmaya başlanmıştır. Sahabîlerden bu hususta konuşanlar arasında, Hz. Ömer (v. 23/644), Hz. Ali (v. 40/660), Hz. Aişe (v. 57/677) ve İbn Abbâs (v. 68/687) vardır. Tâbîinden ise, eş-Şa'bî (v. 105/723), Muhammed b. Sîrîn (v. 110/728), Saîd b. el-Müseyyeb (v. 94/712) ve Saîd b. Cübeyr (v. 95/713) gibi birkaç kişi bu dönemde ricâl hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Ayrıca hicrî birinci asırda, sahabîlerin âdil ve tabîilerin de çoğunun sika olduğundan, Haris el-A'ver (v. 65/684) ve Muhtar es-Sekafî (v. 74/693) gibi kişiler dışında, neredeyse zayıf râvî yoktu denecek kadar azdır.² Bundan dolayı hicrî birinci asırda ricâl hakkında konuşanlar da azdır. Kaynaklarda ricâl hakkında konuşanlardan yalnızca Hasen el-Basrî (v. 110/728) ve Tavus b. Keysan (v. 106/724) Ma'bed el-Cühenî (v. 83/702) hakkında, Saîd b. Cübeyr de Talk b. Habîb (?) hakkında, İbrahim en-Nehaî (v. 96/714) ve eş-Şa'bî ise Haris el-A'ver hakkında konuşmuşlar ve buna benzer birkaç kişinin bu dönemde ricâl hakkında değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir.³

Hicrî ikinci asırda, sahabenin ve büyük tabîilerin vefatı ve Irak bölgesindeki hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması, ricâl ilmi ve isnat sorma olayının gelişmesini sağlamıştır. Nitekim Irak bölgesindeki hadis uydurma faaliyetleri hususunda ez-Zührî (v. 124/742) şöyle demiştir: "Hadis bizden (eli ile işaret ederek) bir karış olarak nakledildiği halde, Irak'tan tekrar bize, bir arşın olarak geri döner."⁴ Ayrıca Muhammed b. Sîrîn'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Daha önceleri isnat sorulmazdı. Ne zaman ki fitne vaki oldu, işte o vakit hadisin isnadını sorgulamaya başladılar. Fitne ortaya çıktığında da baktılar, kim ehli sünnetten ise

¹ Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 27.

² Sehâvî, *el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl*, s. 93-96.

³ İbn Receb, *Şerhu İlel't-Tirmizî*, I, 43.

⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târih*, III, 84.

onun hadisini aldılar, kim bidat ehliyse onun hadisini de terkettiler.”⁵ Ricâl hakkında konuşan ve en geniş faaliyeti başlatan ise Şu’be b. Haccac (v. 160/776) olmuştur. Nitekim bu konu hakkında Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: Ebû Ali Salih b. Muhammed’i şöyle derken işittim: “Ricâl hakkında ilk konuşan Şu’be b. Haccâc, Şu’be’den sonra Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813), sonra Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Yahya b. Maîn (v. 233/848)’dir.”⁶ Bu dönemin en büyük münekkitleri ise, Yahya b. Saîd el-Kattân ile İbn Mehdî (v. 198/813) idi. Bu ikisi, kimi cerh ederse, o ravî mecruh/merdûd ve kimi de sika kabul ederse, o râvî makbul sayılırdı. İhtilaf ettiklerinde ise (ki bunlar çok azdır), âlimler kendilerince makbul olan hükmü verirlerdi.⁷

Hicrî üçüncü asırda ise, diğer ilimlerde olduğu gibi ricâl alanında da çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemin ricâl hakkında konuşan önemli âlimleri ise, Ebû Dâvûd et-Tayalisi (v. 203/818), Yezîd b. Harûn (v. 206/821), Abdurrazzâk b. Hemmâm (v. 212/827) ve Ebû Âsım en-Nebîl (v. 212/827)’dir. Ayrıca daha sonra “cerh-ta’dîl” ve “ilel” alanıyla ilgili olarak kitaplar tasnif edilmiş, kimin sika ve kimin de zayıf olduğu bu kitaplarda yazılmaya ve açıklanmaya başlanmıştır. Bu dönemde ayrıca, Yahya b. Maîn (v. 233/847), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ebû Hayseme (v. 234/848), Ali b. el-Medînî (v. 234/848), İbn Ebû Şeybe (v. 235/849), el-Buhârî (v. 256/870), Ebû Hâtim er-Razî (v. 275/888), İbrahim b. İshak el-Harbî (v. 285/898), Salih b. Cezere (v. 293/906) ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî (v. 294/907) gibi birçok âlim ricâl hakkında konuşmuş ve eserler te’lif etmişlerdir.⁸

Nitekim özet olarak söylemek gerekirse, ricâl ilmi, sahabe ve büyük tâbiîlerin hayatta olduğu hicrî birinci asırda şifahen de olsa konuşulmaya başlanmış, hicrî ikinci asırda, sahabenin ve büyük tabîlerin vefatı ve Irak bölgesindeki hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması, ricâl ilmi ve isnat sorma olayının gelişmesini sağlamış ve hicrî üçüncü asırda ise, diğer ilimler gibi, ricâl ilmi de gelişerek bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmıştır. Hadis ricâlî ilminin doğuşu ve gelişimini bu şekilde sunduktan sonra, şimdi ise, Ebû İshâk el-Cûzcânî’nin hayatını inceleyeceğimiz, tezimizin birinci bölümüne geçebiliriz.

⁵ Ebû İshâk, *Ahvâlü’r-Ricâl*, s. 35-36; Müslim, *el-Câmiu’s-Sahih*, (Mukaddime), I. 8.

⁶ Hatîb, *el-Câmi’ li Ahlâkı’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, II, 201.

⁷ Sehâvî, a.g.e., s. 100.

⁸ Sehâvî, a.g.e., s. 100-109.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ İSHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN HAYATI VE

İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ

Bu bölümde, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve eserleri gibi konular incelenecektir.

A. EBÛ İSHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN HAYATI

1. Adı ve Nesebi

Adı, İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî'dir. Künyesi ise, Ebû İshâk'tır.⁹ Sika, hadis hafızı, cerh ve ta'dîl âlimidir.¹⁰ Nesebi, es-Sa'dî, Abdurrahman¹¹ şöyle demiştir: ona es-Sa'dî diye nisbe verilmiş, fakat hangi Sa'd olduğunu bilmiyorum.¹² Cûzcânî nisbesi ile onun doğduğu şehir olan (Horasan bölgesinde, bugünkü Afganistan'ın) Cûzcân iline işaret edilmektedir.¹³

Cûzcân, Horasan'da Belh'in beldelerinden geniş bir beldenin adıdır. Bu belde, Merv er-Rûz ile Belh'in arasında yer almaktadır.¹⁴ Fakat günümüzde Cûzcân on ilçeden oluşan bir ildir. Sem'ânî'ye (v. 562/1166) göre, bu, Horasan'da Belh'e yakın bir şehre nispet edilmektedir. Nitekim ona Cûzcânân denilir, Ebû İshâk'ın nispeti da ona dayanmaktadır.¹⁵

2. Doğumu

Ebû İshâk, Cûzcân ilinde doğup büyümüştür. O, daha sonra Dımaşk'a giderek vefat edinceye kadar orada yaşamıştır.¹⁶ Çalışmamız neticesinde, kaynak eserlerde doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

⁹ Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1994, II, 244-245; Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kamusu Terâcim*, Beyrut, 1969, I, 76; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn Teracimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, Beyrut, 1414/1993, I, 128.

¹⁰ Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Osman, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Kahire, 1963, I, 75.

¹¹ Bu şahıs, Muhammed İbn Ebî Ya'lâ'nın, *Tabakâtü'l-Hanâbile* adlı eserini tahkik eden, Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin'dir.

¹² İbn Ebî Ya'lâ, Ebî'l-Hüseyin Muhammed İbn Ebî Ya'lâ el-Ferraî el-Bağdâdî el-Hanbelî, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad, 1999, I, 257.

¹³ Cezerî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeybânî, *el-Libâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Beyrut, 1400/1980, I, 308.

¹⁴ Hamevî, Yakût er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldan*, Kahire, 1906, III, 167.

¹⁵ Sem'ânî, İbni Mansur, *el-Ensâb*, Beyrut, 1988, II, 116.

¹⁶ Ebû İshâk, İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerîrâî), Beyrut, 1985, s. 10.

3. Kişiliği

Ebû İshâk'ın kişiliği hakkında pek çok iddia ve görüş ileri sürülmektedir. Bazı Âlimler, onun güvenilir bir muhaddis olduğunu ve bazıları da onun mezhep ve şehir taassubu yaptığını ve Nâsibî¹⁷ mezhebine mensup olduğunu ve bazıları da onun Harizî¹⁸ mezhebinden olduğunu ileri sürmektedirler. Nitekim Nesâî (v. 303/915) onun sika (güvenilir) bir râvi olduğunu,¹⁹ Dârekutnî (v. 385/995) ise onun musannif (eser sahibi), muharric (hadis nakleden kimse) ve sika hafızlardan olduğunu söylemiştir.²⁰ Ziriklî de onun Şam muhaddislerinden biri olduğunu nakletmiştir.²¹ Ayrıca Zehebî (v. 748/1347), onun cerh ve ta'dil âlimlerinden biri olduğunu²² ve Dimaşk'ta çok uzun bir süre ikamet ettiğini ve orada hadislerle ilgili çalışmalar yaptığını ve ayrıca Ahmed b. Hanbel'den fıkıh öğrendiğini söylemiştir.²³ Ancak Abdurrahman el-Useymîn şöyle diyor: "Allah'a (c.c.) güvenerek/dayanarak diyorum ki, onun (Ahmed b. Hanbel'den) fıkıh öğrenip öğrenmediğini bilmiyorum. Onun Bağdât'a gidip gitmediğini de bilmiyorum, çünkü Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdât* adlı eserinde onun adını zikretmemiştir."²⁴

Kanaatimizce Abdurrahman el-Useymîn bu görüşü ile Ebû İshâk'ın Ahmed b. Hanbel'den bizzat kendisi Bağdât'a giderek fıkıh öğrendiğini düşünmüş olabilir. Bizim de araştırmalarımıza göre, onun ilim öğrenmek için Bağdât'a gitmediği doğrudur. Çünkü Bağdât'a gittiğine dair herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Fakat bilinen şudur ki, o Ahmed b. Hanbel ile mektuplaşmıştır. Bu konuda Ebû Ahmed b. Adî (v. 365/975) şöyle

¹⁷ Nâsibî: Hz. Ali'yi sevmeyip Hz. Osman'ı ondan üstün tutan. Hz. Ali'ye düşmanlık beslemenin yanında Hz. Osman taraftarlığı yapan kimselere denir (bkz: Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul, 2009, s. 245).

¹⁸ Harizî: Harîz b. Osman'a nispet edilmektedir. Adı, Ebû Osman, Harîz b. Osman b. Cebr b. Ahmer b. Esa'd er-Rahabî el-Maşrîkî (80-163/690-780)'dir. Ona Ebû Avn el-Himsî de denirdi. Rahabe Hümyer'dendir ve Bağdât'a ise Mehdî zamanında gelmiştir. O, Abdullah b. Büsr el-Mâzinî ve diğerlerinden rivayet etmiştir. Kendisinden de, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezid b. Harun ve diğerleri rivayet etmişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ona, "sika, sika" nitelemesi yaparken, İclî de onun, sika olduğunu fakat Hz. Ali'yi eleştirdiğini söylemiştir. İbn Hibbân onun hakkında şöyle demiştir: "O, Ali'yi, sabah yetmiş akşam yetmiş defa lanetlerdi. Ona, bunu niçin yaptığını sorduklarında, o, şöyle demiş: Ali, baba ve ecdatlarının kafasını kesmiş ve kendi mezhebine davet etmiştir." Yahyâ b. Maîn de şöyle demiştir: "Ali b. Ayyâş'tan işittiğime göre, Ali şöyle dedi: Harîz b. Osman bir âdama şunları söylerken işittim: Sana yazıklar olsun, Allah'tan (c.c.) kork! Sen, benim Ali'ye sövdüğümü iddia ediyorsun. Fakat ben, asla Ali'ye sövmedim." Zehebî ise şöyle demiştir: "Harîz b. Osman, küçük tabîi ve hadiste sağlam, fakat kendisi Nâsibîdir." Harîz b. Osman, hicrî 80 yılında doğmuş ve 163 yılında vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 375-377; İbn Maîn, Yahyâ, *et-Târîh*, Mekke, 1979, IV, 475; Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, Halep, 1391/1971, I, 154.

¹⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 248; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Şam, 1374, I, 549; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut, 1968, I, 182; Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmi'ü't-Tirmizî*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine, 1967, I, 203.

²⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 248; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 549; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 182; Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, I, 203.

²¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 76.

²² Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, I, 75.

²³ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 549.

²⁴ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 258.

demiştir: “O, Dımaşk’a yerleşmişti. Minbere çıkıp hadis naklederdi. Ahmed b. Hanbel ile mektuplaşırdı. Minbere çıkıp onu okur ve böylece ilmini kuvvetlendirirdi. Hz. Ali’ye (v. 40/660) karşı olup, Dımaşk halkının fikirlerine çok meyilliydi”.²⁵ Böylece Abdurrahman el-Useymîn’nin ciddi hataya düştüğü kanaatindeyiz. Çünkü o kaynak gösterirken de yanılmıştır.

Bu konuyu, Mizzî’nin (v. 742/1342) *Tehzîbü’l-Kemâl* adlı eserinde Hallâl’dan (v. 311/923) naklettiğini söylemiş, fakat bu konu ile alakalı olarak söz konusu eserde Mizzî şöyle demiştir: “Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Hallâl, Ebû İshâk hakkında şöyle dedi: o çok değerli ve yüce bir şahsiyetti. Ahmed b. Hanbel onunla mektuplaşır ve çok ikramda bulunurdu. O, aynı şekilde başka mütekaddimîn âlimlerinden de rivayette bulunmuştur. Onun yanında Ebû Abdullah’tan iki cüz (mesele) vardı.”²⁶ Açıktır ki Hallâl da, Ebû İshâk’ın Ahmed b. Hanbel’e bizzat kendisi giderek fıkıh öğrendiği konusu ile ilgili olarak herhangi bir söz söylememektedir. Onun mektup yolu ile ilim aldığından bahsetmektedir. Sonuç olarak Ebû İshâk mektup vasıtası ile de olsa Ahmed b. Hanbel’den ilim/fıkıh almıştır.

Zehebî (v. 748/1347), sözü cerh ve ta’dilde kabul edilenleri üç kısma ayırmıştır. Ebû İshâk’ı da birinci kısma almıştır. O şöyle demiştir: “birincisi, cerhte müteannit (çok sıkı davranan) tadilde ise müteabbit (titiz) olanlar, râvîyi iki ya da üç hatadan dolayı cerh ve hadisini de taz’îf eder, bu sebeple de (iki veya üç hatadan dolayı) onun (râvînin) gevşek olduğunu söyler; mesela İbn Maîn, zayıflık sebebini açıklamadan râvîye “o zayıftır.” der. Aynı şekilde sebebini açıklamadan da “o sikadır.” der. Yahyâ İbn Maîn, Ebû Hatim er-Râzî (v. 277/890) ve el-Cûzcânî müteannittirler. İkincisi, onların zıddıdır. Ki onlar da et-Tirmizî (v. 279/892), Ebû Abdullah el-Hâkim (v. 405/1014), Ebû Bekir el-Beyhakî (v. 458/1066) ve diğerleri, bunlar mutesâhildirler²⁷. Üçüncüsü ise, Buhârî (v. 256/870), Ahmed b. Hanbel, İbn Adî (v. 365/975) ve diğerleri, bunlar da mu’tedildirler.”²⁸

İbn Kesîr (v. 774/1372) şöyle demiştir: “Ebû İshâk, büyük âlimlerden olup Dımaşk’ın imam hatibi ve âlimidir. Onun çok faydalı ve meşhur eserleri vardır.”²⁹ İbnü’l-İmâd el-Hanbelî (v. 1089/1679) de şöyle demiştir: “Ebû İshâk büyük âlimlerden biri, eser sahibi, cerh

²⁵ İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fî Du’afâi’r-Ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtar Gazâvî), Beyrut, 1409, I, 310; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 248; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 182; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, I, 203.

²⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 248.

²⁷ Râvîleri cerh ve ta’dil ederken titizlik göstermeyen, gevşek davranan âlim (Bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 231).

²⁸ Bkz: Zehebî, *Zikru men Yu’temedü Kavluh*, s. 171-172; Mu’tedil: Râvîleri cerh ve ta’dil ederken aşırınlıklara kaçmayan, itidalli davranan âlim (Bkz Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 230).

²⁹ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâîl, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Beyrut, 1966, XI, 31.

ve ta'dîl âlimi ve sikadır".³⁰ İbn Hıbbân (v. 354/965) da şöyle demiştir: "Ebû İshâk Harizî mezhebine mensuptu, fakat o, kendi mezhebinin propagandasını yapmazdı. Hadis hafızı ve sünnet konusunda tavizsiz idi. Ancak, hadis meseleleri konusundaki tavrı bu tavizsizlikten etkilenmiş olabilir."³¹

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) ise şöyle demiştir: "O, Nâsibîliğiyle bilinen Harîz b. Osman'a (v. 163/780) nispet edilmekte ve bunu İbn Adî'nin sözü de doğrulamaktadır. Fakat bunu Sem'ani (v. 562/1166) hatalı okumuş, *el-Ensâb* adlı eserinde el-Cerîrî'nin hal tercemesinden bahsederken şöyle demiştir: "Ebû İshâk, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (v. 310/922) mezhebiniydi. Bunun ardından, İbn Hıbbân'ın sözünü nakletmiştir. Sem'anî, "Harizî" nisbesini "Cerîrî" olarak yanlış okumuştur. Gerçekte ise İbn Cerîr, Ebû İshâk'ın öğrencilerindendir. Öğrencisinin yolunu mezhep edinmesi, gerçeğe uygun düşmez. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî, Tefsir, Tehzib ve Tarih'inde Ebû İshâk'tan birçok konuda rivayette bulunmuştur."³²

Ebû Abdurrahman da şöyle demiştir: "Ebû İshâk'ın Dımaşk'ta yaşadığına hiçbir şüphe yoktur".³³ İbn Ebû Hâtim er-Râzî (v. 327/939) ise şöyle demiştir: "Ona bazı hadisi problemlerini çözmek için mektup yazdım, o da bana Dımaşk'tan mektup yazdı".³⁴ Kişiliği hakkında bu bilgileri verdikten sonra, şimdi Ebû İshâk'ın itikâdı, mezhebi ve belde taassubunu ele almak istiyoruz.

4. İtikâdı, Mezhebi ve Belde Taassubu

Ebû İshâk, siyasî ve i'tikâdî mezhep çatışmalarının yaşandığı bir dönemde hem de Dımaşk gibi çatışmaların merkezlerinden birisi sayılabilecek bir şehirde yaşamasından dolayı ister istemez, bu çatışmalar ve tartışmalara katılmış ya da katılmadı ise de adı bazı konularda zikredilmiştir. Bazıları, onu Dımaşk halkının düşüncelerinden etkilendiğini ve Hz. Ali'ye (v. 40/660) karşı cephe aldığını iddia etmektedirler. Nitekim bu konu hakkında İbn Adî şöyle demiştir: "Ebû İshâk, Hz. Ali'ye (r.a.) karşı olup, Dımaşk halkının fikirlerine çok

³⁰ İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, Beyrut, 1979, I, 139.

³¹ İbn Hıbbân, Ebî Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Teymî el-Büsîfî, *Kitabü's-Sikât*, Haydarâbâd, 1402/1982, VIII, 81-82.

³² İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 182-183.

³³ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (thk. Muhibbuddin Ebû Saîd), Beyrut, 1995, VIII, 280; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, III, 167.

³⁴ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut, 1952, II, 148-149.

meylliydi”.³⁵ İbn Nâsiruddîn (v. 842/1438) de şöyle demiştir: “İbn Adî, Nasibî mezhebinden diyerek onu küçük düşürmüştür”.³⁶

Ebû Ğudde şöyle demiştir: “Cûzcânî, çok katı Nasibî olup Hz. Ali ve taraftarlarına karşı da çok sertti”. Ondan sonra İbn Hacer’in şu rivayetini nakletmiştir: “Ebû Abdurrahman es-Sülemî (v. 412/1021), Dârekutnî’den (v. 385/995) Ebû İshâk hakkında şöyle nakletmiştir: “Cûzcânî, sikadır. Fakat Hz. Ali’nin (r.a.) aleyhtarıdır. Ashabu’l-hadis onun kapısına (bir gün) toplandı. Cûzcânî’nin cariyesi bir tavuk kesmek için onun kapısından çıktı da (tavuğu) boğazlayacak kimse bulamadı. Hal böyle olunca şöyle dedi: “Subhanallah, bir tavuğu kesecek kimse bulunmuyor. Ali bir kuşluk vaktinde yaklaşık olarak yirmi bin Müslüman’ı kesmişti”. Bu sebepten dolayı Ebû İshâk’ın Kûfeliler hakkındaki sözü delil olarak alınmaz”.³⁷ *Ahvâlü’r-Ricâl* adlı eserin muhakkiki olan Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî ise şöyle demiştir: “Sülemî’nin Dârekûtî’den naklettiği bu konuyu, Sülemî’nin Dârekûtî’ye sorduğu sorular bahsinde (süâlâtta) bulamadım. Ancak başka bir yerde zikredilmiş ise de bilemiyorum”.³⁸

Abdullah b. Ahmed b. Adebbes (?) de şöyle demiştir: “Biz onun (Ebû İshâk)’ın yanındaydık. Kendisi için bir tavuk kesmelerini istedi de, fakat onlar bu işi yapmaktan kaçındılar. Bunun üzerine şöyle dedi: Ey kavim! Siz bir tavuğun kesmesini zor görüyorsunuz. Fakat Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) yetmiş bin kişiyi ya da (yetmiş bine) yakın kişiyi bir anda öldürdü”.³⁹

Ebû İshâk’ın Hz. Ali hakkındaki iddialara Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî ise şöyle demiştir: “Ebû İshâk’ın, Hz. Ali’ye (r.a.) karşı kin beslediğine dair söylenenler kabul edilir bir durum değildir. Bu söylenenleri reddediyorum. Çünkü *Ahvâlü’r-Ricâl* adlı kitabında bu durumu doğrulayan tek bir harf bile bulamadım. Fakat aksine Hz. Ali’nin Sebeiyeye’ye karşı duruşundan övgü ile bahsetmektedir. Mesela şu söz ona aittir: “Sebeiyeye fırkası, Hz. Ali’nin kendilerinin Rabbi olduğunu iddia ettiğinde, bu işte ısrar edip kabul etmeyince Hz. Ali de onları yaktı”. Nitekim Hz. Ali’nin şu sözü bilinmektedir: “Bu durumun hiç de hoş olmayan

³⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 182.

³⁶ İbn Nasiruddîn, Şemseddîn Muhammed b. Abdullah, *Tavdîhu’l-Müştebeh*, (thk. Muhammed Nuaym Arkusûsî), Beyrut, 1993, V, 97.

³⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 182; Leknevî, Ebû’l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *er-Raf’u ve’t-Tekmil fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dil*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Beyrut, 1987, (Muhakkikin sözü), s. 308-309.

³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 15.

³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, VIII, 281; Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldan*, III, 167.

bir hal olduğunu gördüğümde, Ateşimi tutuşturdum ve Kanber'i (liderleri olur) ona davet ettim."⁴⁰

Fakat Ebû İshâk, aşırıya kaçan râvîler hakkında konuşmuş, cerhte bulunmuş ve tenkit etmiştir. Nitekim onun çağdaşı olan ve cerh-tad'ilde söz sahibi olan âlimlerin büyük çoğunluğu onunla aynı fikirdedir. Ondan sonra gelen ve rical hakkında eser yazan kimselerin büyük çoğunluğu, sözünü ona dayandırmaktadır. Bazıları, İsmail b. Ebân el-Verrâk (v. 216/831) ve buna benzer âlimler de ona muhalefet etmektedir. Ebû İshâk, onların aşırıya kaçan Ravafız'dan olduklarına ve onlardan herhangi bir farkları olmadığına inanıyordu. Bu yüzden onu müteannit (cerhte çok sıkı davranan) olarak kabul etmişlerdir.⁴¹

Kanaatimizce Ebû İshâk, Hz. Ali'ye karşı az da olsa kin beslemiştir. Nitekim Hz. Ali, ilk Müslümanlardan olması hem de çocuk yaşta iken, ashabın önde gelenlerinden olması, Hulefâ-i Râşidînden olması ve en önemlisi de Hz. Peygamber'in yanında çocukluktan yetişip O'nun (s.a.) damadı olması gibi birçok konuda fazilet sahibi iken, nedense Ebû İshâk, Hz. Ali'nin -doğruluğu da ayrı bir tartışma konusu- insanları yakıp ve öldürmesinden bahsetmektedir. Başka bir rivayette de şöyle demiştir: Bana Ahmed b. Hanbel rivayet etti (dedi ki): Bize Ebû Bekr İbn Ayyâş haber verdi, Muğire'yi şunları söylerken işittim: "Ali'den (r.a) hadis rivayeti hususunda Abdullah'ın (yani İbn Mes'ud'un) arkadaşlarından başka doğru söyleyen yoktu."⁴²

İbn Ebû Leylâ'dan (v. 148/765) rivâyete göre o şöyle demiştir: "Ali ile yolculukta da ikâmet halinde de arkadaşlık ettim. Ondan rivayet ettikleri her hadis bâtıldır (Yani Ali o hadisleri rivayet etmemiştir)".⁴³ Nitekim Görüldüğü gibi, bu rivayetlerde az da olsa onun Hz. Ali hakkında kin beslediği hissedilmektedir, yoksa Ebû İshâk bu sözleri nakletmeyebilirdi.

Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî şöyle demiştir: Ebû İshâk el-Cûzcânî, Hz. Ali'nin Sebeiyye'ye karşı duruşundan dolayı övgü ile bahsetmektedir. O şöyle demiştir: Sebeiyye fırkası küfürde aşırılığa kaçtığında, Hz. Ali'yi de kendilerinin Rabbi olduğunu iddia ettiğinde ve bu işte ısrar edip kabul etmeyince, Hz. Ali de onları yaktı. Sonra (Hz. Ali) dedi ki: "Bu durumun hiç de hoş olmayan bir hal olduğunu gördüğümde, Ateşimi tutuşturdum ve Kanber'i

⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 14-15.

⁴¹ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 15.

⁴² Ebû İshâk, a.g.e., s. 40.

⁴³ Ebû İshâk, a.y.

(liderleri olur) ona davet ettim.”⁴⁴ Bu söz, Hz. Ali'nin lehine bir tanıklık gibi görünmesine rağmen, aleyhine bir delil olarak da değerlendirilebilir.

Salahattin Polat da, İbn Hacer'den naklen şöyle demektedir: “İbn Hacer, Nasıbî mezhebinden olan Cûzcânî'nin, Kûfeliler hakkındaki cerhlerinin merdud olduğunu belirtir. Çünkü Kûfeliler genellikle Hz. Ali taraftarı, Nasıbîler ise bunların muhalifidir”.⁴⁵ Bir başka yerde de, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin belde taassubu yaptığını ve Nasıbî mezhebine mensup olduğunu ve bu yüzden Kûfeliler hakkındaki cerhinin kabul edilmeyeceğini şöyle ifade etmektedir: “Cûzcânî Kûfelilere karşı düşmanlık hisleriyle doludur. Çünkü Kûfeliler Şîî, Cûzcânî ise Şiilerin tam zıddı olan Nasıbî mezhebine mensuptur. Bu yüzden Kûfeliler hakkında cerhi kabul edilmez”.⁴⁶

Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî de Ebû İshâk'ın, belde taassubu yaptığı konusunda şöyle demiştir: “Bazı Kûfeli ve benzer râvîler hakkında cerhte bulunduğu zikredilmiş, fakat o râvîler Şiilikte aşırıya giden ve Rafizîlikle bilinen kişilerdir. Cûzcânî ve diğerleri onları yermişlerdir. Çünkü onlar Ravafızın aşırıya gidenleridir. İslam'ın aleyhtarı olmaları ile bilinmekte ve Allah'ın (c.c.) kitabına ve Resulünün sünnetine kin beslemektedirler. Kitap ve sünnetten sonra Rasûlullah'ın (s.a.) ashabına saygısız davranmışlardır. Onlar hakkında cerhte bulunmalarının amacı ise, dinimize karşı saygısız davrandıklarını gördüklerindedir. Onlar kitap ve sünnetle ameli batıl sayarlar. Hal böyle iken onlar cerh edilmeyi hak ediyorlar, onlar zındıklardır, nifakı (takiyyeyi) kabul ederler. Allah'a (c.c.), O'nun Resulüne (s.a.), Hz. Ali'ye ve onun temiz evlatlarına karşı yalan söylemeyi helal sayarlar. Onlar hevâ ehlinin en kötüleridir. Onların rivayetlerini kabul etmemek konusunda Müslüman âlimler ittifak etmişlerdir. Doğal olarak Cûzcânî de kendisine müteannit diyenleri dikkate almamıştır. Eğer sikât dışında bir râvîyi tek bir kimse zayıf derse, onun cerhinden yüz çevrilir, o cerh önemsizdir. Böylece onun cerhleri kabul edilmez, ancak iddiası delile dayanıyor ve adaleti açık ise kabul edilir”.⁴⁷

Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî bu husustaki sözüne şöyle devam etmektedir: “Benim kanaat ve düşüncem şu yöndedir: Ashabın tamamına sevgi ile yaklaşmak gerekir. Allah (c.c.) onların hepsinden razı olsun. Onlar Merhamet, doğruluk ve adalet ile vasıflandırılmıştır. O da

⁴⁴ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 14-15.

⁴⁵ Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul, 2003, s. 61.

⁴⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 73.

⁴⁷ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü) s. 16-17.

benim ceddım (ecdadım) olan Mümınlerin emiri Ali b. Ebû Tâlib'tır. Umarım İbrahim b. Ya'kûb da bu inançtadır".⁴⁸

Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1371/1952), de duygusal davranarak Ebû İshâk el-Cûzcânî hakkında çok sert ifadeler kullanmakta ve onun hain ve pis olduğunu söylemektedir. O, Ebû İshâk el-Cûzcânî hakkında şöyle demektedir: "Şüphesiz Cûzcânî, Kûfe'lilerin aleyhtarı idi. Tenkitçiler onun tenkidini Kûfe'lilere karşı kabul etmezlerdi. Çünkü o, bir hain ve pis Nasıbî veya Harizî mezhebındendi".⁴⁹ O, Ebû Hanife (v. 150/767) hakkında cerhte bulunduğundan dolayı da eleştirilmiştir. Kûfelîleri cerh konusunda aşırı sertliği ile bilinen İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'den naklen Ebû Abdurrahman el-Mukrî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Ebû Hanife bize hadis rivayet eder, sonunda da, bu duyduğumuz şeylerin hepsi boş ve batıldır." derdi. Yine Cûzcânî'nin, İbn Ebû Hatim'e yazıp gönderdiği bir rivayete göre ise, Muhammed b. Câbir el-Yemânî, "Ebû Hanife, Hammâd'ın kitaplarını benden çalmıştır." demiştir.⁵⁰

Ebû İshâk el-Cûzcânî, iddia edildiği gibi sadece Kûfe'lilere karşı cerhte bulunmamıştır. O, kitabında ilk olarak Kûfe'lilerden bahsetmektedir. Fakat bu, o dönemde Hariciler, Rafıza ve Mürcie'nin en çok Kûfe'de yaşadıklarından kaynaklanmış olabilir. Öte yandan eserinde sadece Kûfelilerden de bahsetmemektedir. O sırasıyla Basralılardan ondan sonra Medine, Şam, Cezire, Mekke ve diğer bölgelerin râvîlerinlerden de bahsetmektedir.

Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî şöyle demiştir: "Ebû İshâk'ın Ahmed b. Hanbel ile olan bağı Nasıbî olmadığını kanıtlamaktadır. Çünkü ondan (hadis) dinlemiş, fıkıh öğrenmiş, meseleler rivayet etmiş ve onunla mektuplaşmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in, Rasûlullah'ın (s.a.) Ashabını sevdiği herkes tarafından biliniyor ve özellikle de Hz. Ali'yi çok seviyordu. Hz. Ali'nin, İslam'a ilk girenlerden olduğunu, Rasûlullah'ın (s.a.) yanındaki konumunu, Rasûlullah (s.a.) ile cihad ettiğini ve Allah'ın dinine zaferler kazandırdığını ve onun birçok fazileti hakkında *Müsned*'inde rivayetler bulunmaktadır. Hal böyle iken, Ahmed b. Hanbel (Ebû İshâk'ı) nasıl olur da (öğrencisi olarak) kabul eder, bu duruma nasıl sessiz kalabilir? O

⁴⁸ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü) s. 17.

⁴⁹ Kevserî, Muhammed Zâhid, *Te'nibu'l-Hatib alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebî Hanife mine'l- Ekâzib*, byy., 1410/1990, s. 227.

⁵⁰ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 450; Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 1994, s. 246.

(Ebû İshâk) bu haldeyken (Nasıbî iken), onunla nasıl mektuplaşabilir? Bu reddedilmiştir, asla kabul edilmez. Netice olarak Cûzcânî Nasıbî değildi ve Hz. Ali'ye de karşı değildi".⁵¹

Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî sonuç olarak şöyle demiştir: "Ebû İshâk Cûzcânî, Selef-i salihinin itikadında idi. Allah'ın (c.c.) kitabına ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetine çok bağlı ve bu ikisine sarılır idi. Rasûlullah'ın (s.a.) ashabını çok severdi. Mezhep olarak da ehl-i sünnet yolunu takip ederdi. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.) yoluna/hidayetine öyle bağlı idi ki, tahrif etmeye çalışan bid'atçıların boynuna kılıcı (cerhi) çekili idi."⁵²

Kanaatimizce, Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî'nin düşünceleri çok zayıf ihtimaller içermektedir. Çünkü varsayımlardan yola çıkarak Ebû İshâk'ın Nasıbî olmadığını savunmaya çalışmaktadır. Hâlbuki İbn Adî de bu konu hakkında onun Dımaşk'luların mezhebine yakın olduğunu ve o dönemde Dımaşk'luların mezhebinin de Nasıbî olduğunu ve Hz. Ali'ye karşı olduklarını şöyle ifade etmiştir: "Ebû İshâk, Hz. Ali'ye karşı olup Dımaşk halkının fikirlerine çok meyilliydi".⁵³ Yine İbn Adî, İsmail b. Ebân el-Verrâk'ın hal tercemesinde, Ebû İshâk hakkında şöyle demiştir: "O haktan ayrılmıştı, fakat yalan söylemezdi". Zehebî de bunun devamında şöyle demiştir: "haktan ayrılmıştı demekten amacı (hak olarak gördüğü) Kûfeli Şiileri kastetmiştir. Ben de dedim ki: Dımaşk'lular Râfizî mezhebine tabi oldukları gibi, aynı zamanda Nasıbî mezhebine de tabi idiler. O dönemde Benî Ubeyd devleti hâkimdi. Nasıbîler kayboldu gitti, Rafizîler ise hala varlığını sürdürmektedir".⁵⁴

Netice olarak araştırmalarımızda Ebû İshâk'ın Nasıbî olup olmadığı hakkında söylenenlerin çoğu tahminlerden öteye geçmemekte, bizim kanaatimiz Ebû İshâk'ın Nasıbî mezhebine meyilli olduğu yönündedir.

5. Vefatı

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin, doğum tarihi eserlerde belli olmadığı gibi vefat tarihi konusunda da görüş ayrılığı yaşanmaktadır. Bazıları hicrî 256. yılında bazıları ise hicrî 259. yılında vefat ettiğini ileri sürmektedirler. Nitekim kaynak eserlerde şu şekilde bahsedilmektedir: İbn Zebr (v. 379/989) şöyle demiştir: Ebû Dahdâh'tan (v. 328/940) işittim, o şöyle demiştir: "İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî hicrî 259 senesinde vefat etmiştir."⁵⁵ Bunun

⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü) s. 16.

⁵² Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü) s. 13.

⁵³ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 182.

⁵⁴ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, I, 75.

⁵⁵ İbn Zebr, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed er-Reb'î ed-Dımaşkî, *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefayâtihim*, Riyad, 1410, II, 569.

üzerine Hasen b. Münir Ebû Dahdâh'tan şunu eklemiş: “Zilkade ayının başlarında cuma günü vefat etmiştir.”⁵⁶ Safedî (v. 764/1363) ile İbn Kesîr (v. 774/1372) de, 259 hicrî senesinde vefat ettiğini söylüyorlar.⁵⁷

Herkesten farklı olarak İbn Hibbân (v. 354/965) ise şöyle demiştir: “Cûzcânî, 244. hicrî senesinde vefat etmiştir.”⁵⁸ İbn Hibbân'ın bu görüşü Ebû Sa'îd b. Yunus'un (v. 347/958) rivayeti ile çelişki halindedir. Nitekim o, Ebû İşhâk'ın 245 hicrî yılında Mısır'a gittiğini söylüyor. İbn Yunus şöyle demiştir: “O, 245 hicrî yılında Mısır'a geldi. Ondan (hadis) yazıldı/öğrenildi.”⁵⁹

Kanaatimizce İbn Hibbân bu konuda yanılmış olabilir. Ancak vefat tarihi konusunda da İbn Yunus yanılmıştır. Onun söylediğine göre, Ebû İşhâk el-Cûzcânî, 256 hicrî senesinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Ebû Dahdâh Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Temimî de şöyle demiştir: “O, hicrî 259 senesinde Zilkade ayının başlarında cuma günü Dımaşk'ta vefat etmiştir.”⁶⁰ Görüldüğü gibi İbn Yunus'un rivayetini sadece İbn Hacer, Ebû Dahdâh'ın rivayetinden önce nakletmiş, fakat ondan başka hiç kimse nakletmemiştir. Genel kanaat, onun vefatının hicrî 259 yılında gerçekteştiği yönündedir. Hicrî 259 yılı, milâdî takvime göre 873 yılına denk gelmektedir. Bu bilgileri verdikten sonra, şimdi Ebû İşhâk'ın ilim dünyasındaki yerini ele almak istiyoruz.

B. EBÛ İşHÂK el-CÛZCÂNÎ'NİN İLİM DÜNYASINDAKİ YERİ

Ebû İşhâk el-Cûzcânî'nin ilim tahsili konusu ile ilgili olarak hakkında kaynak eserlerde çok fazla ve detaylı bilgi bulunmamakta fakat çok kısa bilgiler verilmektedir. Kaynak eserlerde ilim tahsili hakkında geçen bilgileri sunmakla yetineceğiz.

1. İlim Tahsili

O ilim tahsili için, İslam dünyasının önemli şehirlerini dolaşmış, büyük İslam âlimlerinden hadis dinlemiş ve farklı ilimler öğrenmiştir/almıştır. Nitekim o, Cûzcân'dan

⁵⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, VIII, 282.

⁵⁷ Bkz: Safedî, Salâhaddîn Halil b. Aybeg, *Kitâbu'l-Vâfi bil-Vefeyât*, (thk. İbrahim b. Sehl-Ahmed b. Tolon), Wiesbaden, 1991, VI, 170; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 31.

⁵⁸ İbn Hibbân, *Kitabü's-Sikât*, VIII, 82.

⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 248.

⁶⁰ Mizzî, a.y.; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 549; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 182; Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, III, 167; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 128.

Mekke'ye, sonra Basra'ya, daha sonra da Remle şehrine gidip bu şehirlerin her birinde belli bir süre kalmıştır.⁶¹

Bu konu hakkında Dârekutnî şöyle demiştir: “Bir süre Mekke’de kaldı, ondan sonra Basra’ya geçti, daha sonra Remle’de bir müddet kaldı”.⁶² Mısır’a gidip hadis öğrettiği de nakledilmektedir. Bu konuda Ebû Sa’îd b. Yunus şöyle demiştir: “O hicrî 245. yılında Mısır’a geldi. Ondan (hadis) yazıldı/öğrenildi.”⁶³ Nitekim o ömrünün sonuna kadar Dımaşk’ta kalmış ve orada vefat etmiştir.⁶⁴ Ebû İshâk, önemli âlimlerden ilim öğrenmiştir. Şimdi de onun hadis alanındaki tanınmış hocalarını ele almak istiyoruz.

2. Hocaları

Ebû İshâk el-Cûzcânî, birçok şehri dolaşarak, hadis ve fıkıh ilmini ehil ve meşhur hocalardan almıştır. Onun, ilim konusunda faydalandığı en önemli hocalarını şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Yahyâ b. Maîn

Yahyâ b. Maîn b. Avn Ebû Zekeriya el-Bağdâdî (158-233/775-848): Cerh ve ta’dil âlimi, sika ve meşhur hadis hafızıdır. O, İbn Uyeyne, İsmail b. Ayyâş, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Abbâs b. Muhammed, İbrahim b. Ya’kûb el-Cûzcânî⁶⁵ ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.⁶⁶ O, hicrî 158 yılında doğmuş ve yaklaşık 77 yaşında iken Medine’de hicrî 233 yılında vefat etmiştir.⁶⁷ Onun eserleri arasında *et-Târih v’el-Ilel* ve *Ma’rifetü’r-Ricâl*’ı vardır.⁶⁸ Cûzcânî, kendisinden *Ahvâlü’r-Ricâl*’de sadece bir yerde nakilde bulunmuştur.⁶⁹

2.2. Ali b. el-Medînî

Ali b. Abdullah b. Cafer b. Necîh es-Sa’dî el-Medînî el-Basrî Ebû’l-Hasan (161-234 /777-849), aslen Medine’lidir, fakat kendisi hicrî 161 yılında Basra’da doğmuş ve orada

⁶¹ Ziriklî, *el-A’lâm*, I, 76.

⁶² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 248.

⁶³ İbn Yunus, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed es-Sadeî el-Mısırî, *Târihu İbn Yunus el-Mısırî*, (thk. Abdülfettâh fethî Abdülfettâf), Beyrut, 2000/1421, II, 18; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 248.

⁶⁴ Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, I, 128.

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 247.

⁶⁶ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, VII, 437.

⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, XI, 251.

⁶⁸ Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, XIII, 232.

⁶⁹ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 158.

yaşamıştır.⁷⁰ Ali b. el-Medîni, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Harûn ve Ebû Bekr b. Ayyâş'tan rivayette bulunmuştur. Kendisinden, Buhârî, Ebû Dâvûd, İbrahim b. el-Haris el-Bağdâdî ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî rivayette bulunmuşlardır.⁷¹ O, hicrî 234 yılında Samerra'da vefat etmiştir.⁷² Onun, yaklaşık iki yüz eseri vardır, *İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifeti'r-Ricâl* ve *et-Târih*'i eserlerinin en meşhurlarındandır.⁷³ Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*'de kendisinden sekiz yerde nakilde bulunmuştur.⁷⁴

2.3. Ahmed b. Hanbel

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ebû Abdullah eş-Şeybânî (v. 241/855): Kendisi Bağdat'ta doğup-yetişmiş, sonra ilim tahsili için muhtelif yerlere gitmiş ve yine orada vefat etmiştir. Oğlu Abdullah'ın verdiği bilgiye göre, Ahmed b. Hanbel ilim tahsiline ilk defa 179'da Ali b. Hâşim'den semâ ederek başlamış, Hüseyim'in öldüğü günlerde (183'te) Kûfe'ye doğru yola çıkmış, 186'da Basra'ya girmiştir. İlki 187'de ve üçü yaya olmak üzere, beş defa hac yapmıştır. O, el-Mehdî'nin halifeliği zamanında 164'te doğmuş ve 241'de vefat etmiştir. Mehdî'den sonra yönetime geçen yedi halifenin zamanını görmüştür. Mihne'den sonra hadis rivayetini bırakmış, sadece evinde oğullarına rivayet etmiştir.⁷⁵ Cûzcânî de, kendisinden rivayette bulunmuş⁷⁶ ve *Ahvâlü'r-Ricâl*'de da 18 yerde nakilde bulunmuştur.⁷⁷

2.4. Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî

Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed et-Tinnîsî el-Mısırî (v. 218/833), aslen Dımaşk'lı olup Dimyât yakınlarındaki Tinnîs'e yerleşmiştir. Mâlik b. Enes'in Muvatta'ının nüshalarından birinin sahibidir. Nüshası, Ka'nebî nüshasından sonra veya onunla birlikte en güvenilir nüsha sayılır. Tinnîsî güvenilir hadisçilerden olup Mâlik b. Enes, el-Leys b. Sa'd, Abdullah b. Vehb, Abdullah b. Sâlim ve Dımaşk Kadısı Yahyâ b. Hamza'dan hadis duymuştur. Kendisinden, Buhârî, İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî ve Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî hadis duymuşlardır.⁷⁸ Abdullah b. Yusuf et-Tinnîsî 218'de vefat etmiştir.⁷⁹

⁷⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, V, 83.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 7.

⁷² Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 14.

⁷³ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 303.

⁷⁴ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 46, 53, 63, 64, 72, 100, 149, 193.

⁷⁵ Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, Konya, 2003, s. 98 (İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 113-115'ten naklen).

⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 245.

⁷⁷ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 40, 43, 49, 50, 55, 74, 101, 116, 121, 126, 135, 151, 165, 170, 177, 194, 202.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVI, 334.

⁷⁹ Eren, a.g.e., s. 134-135 (İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 289-290'dan naklen).

2.5. Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn

el-Fadl b. Dükeyn el-Kûfî'nin (130-219/748-834) asıl adı, Amr b. Hammâd b. Züheyr et-Teymî'dir. Ebû Nuaym künyesi ile meşhurdur. O, sika (güvenilir) ve sağlamdır. O, el-A'meş, Mâlik b. Enes ve İsa b. Tahmân'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden, Buhârî, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî rivayette bulunmuşlardır.⁸⁰ Ebû Nuaym, hicrî 130 yılında doğmuş ve 219 yılında vefat etmiştir.⁸¹ Cûzcânî *Ahvâlü'r-Ricâl*'de, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn'den sadece bir yerde nakilde bulunmuştur.⁸²

2.6. Abdan b. Muhammed el-Mervezî

Abdan b. Muhammed b. İsa Abdullah b. Osman Ebû Muhammed el-Mervezî (220-293/835-906), fakih, hadis hafızı, güvenilir ve çok değerli bir şahsiyettir.⁸³ O, Kuteybe b. Saîd, İsmail b. Mesud el-Cuhderî, Ali b. Hacer ve Ebû Küreyb ve aynı tabakadan olan Horasan, Haremeyn ve Irak'lılardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden, Yahya b. Muhammed el-Anberî, Ebû Ahmed el-Assâl, Ebû'l-Kasım et-Taberânî, İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî⁸⁴ ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. O, Merv şehrinin müftüsü, âlimi ve zahidi idi. Mısıra sefer edip Şafî'nin arkadaşlarından fıkıh öğrenmiştir. Muvatta'ı tasnif etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, onun sika hafız ve hadisi kabul edilebilir bir zahid olduğunu söylemiştir. O hicrî 220 senesinde doğmuş ve 293 senesinde vefat etmiştir. Sem'anî onun hakkında şöyle demiştir: "O, Horasan'da Şafî mezhebini en iyi bilenlerden biri idi. Ahmed b. Seyyâr'dan sonra fetva hususunda ona müracaat edilirdi." Taberânî onunla Mekke'de karşılaşmıştır.⁸⁵ Onun, *el-Ma'rife* ve *Kitâbu'l-Muvatta'* adında eserleri vardır.⁸⁶

2.7. Süleyman b. Harb

Süleyman b. Harb b. Buceyl el-Ezdî el-Vâşihî (140-224/757-839), Mekke'nin kadısı, sika ve hadis hafızıdır.⁸⁷ O, Hammâd b. Zeyd, Şu'be b. Haccâc ve Vüheyb b. Halid'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, Buhârî, Ebû Dâvûd, İbrahim b. İshak el-Harbî ve

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 246; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VIII, 243-244.

⁸¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 446.

⁸² Bkz: Ebû İshâk, *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 40.

⁸³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, II, 49.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 246.

⁸⁵ Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, II, 187.

⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, VI, 232.

⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 250.

İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî rivayette bulunmuşlardır.⁸⁸ Süleyman b. Harb, hicrî 140 yılında doğmuş ve 224 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁸⁹ Cûzcânî *Ahvâlü'r-Ricâl*'de, Süleyman b. Harb'dan sadece bir yerde nakilde bulunmuştur.⁹⁰

el-Mizzî'nin, Cûzcânî'nin hocası olarak zikrettiği diğer âlimleri de şöyle sıralayabiliriz:

8. Ali b. Ayyâş el-Hımsî (v. 219/834),
9. Ali b. el-Hasan b. Şakîk el-Abdî el-Mervezî (137-215/759-830),
10. Ebû Asım ed-Dahhâk b. Mahled en-Nebîl (122-212/740-828),
11. Affân b. Müslim Ebû Osman el-Basrî (134-220/751-835),
12. Hişam b. Ammâr b. Nusayr b. Meysere Ebü'l-Velîd ed-Dımaşkî (153-245/770-859),
13. Mekkî b. İbrahim b. Bişr el-Belhî (126-215/744-830),
14. Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dûlâbî (v. 227/841),
15. Muhammed b. Süleyman b. Kesir el-Missîsî (v. 246/860),
16. Müsedded b. Müserhed el-Esedî el-Basrî, Ebü'l-Hasan (v. 228/843),
17. Nu'aym b. Hammâd Ebû Abdullah el-Huzâ'î el-Mervezî el-Mısrî (v. 228/843),
18. Ömer b. Hafs b. Ğıyâs (v. 222/837),
19. Kabîsa b. Ukbe Ebû Amir el-Kûfî (v. 215/830)
20. Ubeydullah b. Musa el-Absî (v. 213/828),
21. Yahya b. Salih el-Vuhâzî el-Humsî (v. 222/837),
22. Abdussamed b. Abdulvâris (v. 206/821),
23. Bişr b. Ömer ez-Zehrânî (v. 206/821),
24. Yezid b. Harun b. Zâzân es-Sülemî el-Vasıtî (118-206/736-821),
25. Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ' (150-224/767-839),
26. Said b. Mansur b. Şu'be el-Mervezî et-Tâlikânî el-Belhî (137-227/754-842),
27. Ravh b. Ubâde b. el-A'lâ el-Basrî (125-205/742-820),
28. Muhammed b. Esed el-Huşşî en-Nîsâbûrî el-İsferâyînî, Ebû Ya'kûb (v. 284/897),
29. Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî el-Medâinî (v. 206/821),

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 384.

⁸⁹ İbn Hallîkân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 420.

⁹⁰ Bkz: Ebû İshâk, *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 102.

30. Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî, Ebû Yusuf (v. 209/825),
31. Ahmed b. Abdullah b. Yunus (v. 227/842),
32. Amr b. Asım el-Kilâbî (v. 213/828),
33. Haccâc b. Minhâl (v. 217/832),
34. Osman b. el-Heysel el-Müezzin (v. 220/835),
35. Saîd b. Hakem b. Ebû Meryem el-Mısrî (v. 224/839),
36. Saîd b. Süleyman Ebû Osman el-Vasıtî (v. 225/840),
37. Yahya b. Hammâd eş-Şeybânî (v. 215/830),
38. Yahya b. Ya'lâ Ebû Zekerıyya el-Muhâribî el-Kûfî (v. 216/831),
39. Abdullah b. bekir es-Sehmî (v. 208/824),
40. Abdullah b. er-Rebî' el-Kirmânî (?),
41. Abdullah b. Yahya es-Sekafî el-Basrî (?),
42. Abdulmelik b. İbrahim el-Cüddî (v. 205/820),
43. Abdulvehhab b. Necdet el-Havtî (v. 232/846),
44. Abdurrahman b. Gezvân, bu kişi Kurâd Ebû Nuh adında meşhurdur (v. 207/823),
45. Ahmed b. İshâk el-Hadramî (v. 211/825),
46. el-Alâ b. Abdulcebbar el-Attâr (v. 212/827),
47. el-Alâ b. Hilâl er-Rakkî (v. 215/830),
48. Amr b. Hammâd b. Talha el-Kannâd (v. 222/837),
49. Câ'fer b. Avn (v. 207/823),
50. Dâvûd b. Mihrân ed-Debbâğ (v. 217/832),
51. Ebû Ali Ubeydullah b. Abdulmecid el-Hanefî (v. 209/825),
52. Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî (v. 234/848),
53. Ebû'l-Velîd Hişam b. Abdulmelik et-Tayâlisî (v. 227/842),
54. Ebû Gassân Mâlik b. İsmail en-Nehdî (v. 219/834),
55. Ebû İtâb Sehl b. Hammâd ed-Dellâl (v. 208/824),
56. Ebû Nadr Haşim b. el-Kasım (v. 207/823),
57. Ebû Numan Muhammed b. el-Fadl Ârim (v. 224/839),
58. Ebû Ömer Hafs b. Ömer el-Havzî (v. 225/840),

59. Ebû Salih Abdullah b. Salih el-Mısrî (v. 223/838),
60. Ebû Tevbe er-Rebî' b. Nâfî' el-Halebî (v. 241/855),
61. Ebû Zeyd Saîd b. er-Rebî' el-Herevî (v. 211/826),
62. Haccâc b. Muhammed b. el-A'ver (v. 206/821),
63. Hammâd b. İsa el-Cühenî (v. 208/824),
64. Harun b. İsmail el-Hazzâz (v. 206/821),
65. Hasan b. Atiyye el-Kureşî (v. 211/826),
66. Hasan b. Musa el-Eşîb (v. 209/825),
67. Hüseyin b. Ali el-Cu'fî (v. 203/818),
68. İbrahim b. Abdullah b. el-Ala b. Zebr er-Rebeî (?),
69. Muâz b. Hânî (v. 209/825),
70. Muhammed b. Ubeyd et-Tanâfisî (v. 205/820),
71. Musa b. Davûd (v. 217/832),
72. Osman b. Ömer b. Fâris (v. 209/825),
73. Osman b. Zifr et-Teymî (v. 218/832),
74. Safvân b. Salih ed-Dımaşkî (v. 239/853),
75. Said b. Âmir ed-Dabeî (v. 208/824),
76. Said b. Şebîb el-Hadremî (?),
77. Selame b. Bişr b. Büdeyl (?),
78. Ubeydullah b. Akîl el-Hilâlî (v. 207/823),
79. Vehb b. Cerîr b. Hazım (v. 206/821),
80. Vehb b. Zem'a el-Mervezî (?),
81. Yahya b. Abdullah b. ed-Dahhâk el-Bablüttî (v. 218/832),
82. Yunus b. Muhammed el-Müeddib (v. 208/824),
83. Zeyd b. el-Hubâb (v. 203/818) gibi âlimlerden hadis rivayet etmiştir.⁹¹

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hocalarını bu şekilde aktardıktan sonra, şimdi de onun hadis alanındaki öğrencilerini ele almak istiyoruz.

⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 245-247.

3. Öğrencileri

Ebû İshâk el-Cûzcânî'den birçok kimse ders almış ve ondan rivayette bulunmuş ve ricâl konusunda da onun görüşlerinden istifade etmiştir. Nitekim el-Mizzî'nin zikrettiği öğrencilerinden bazıları şunlardır:

3.1. Ebû Dâvûd

Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşir b. Şeddâdel-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd (v. 275/889), sika, hadis hafızı ve *es-Sünen*'in yazarıdır.⁹² İlim tahsili için yolculuklar yapmış, Irak, Horasan Şam, Mısır ve Hicâz âlimlerinden hadis yazmıştır. O, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebû Şeybe, Kuteybe b. Saîd, Süleyman b. harb ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Tirmizî, Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Zekeriyya b. Yahya es-Sâcî ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır.⁹³ Ebû Dâvûd hicrî 202 yılında doğmuş ve Basra'da yerleşmiş, orada 275/889 yılı Cuma günü Şevval ayında vefat etmiştir.⁹⁴

3.2. Tirmizî

Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk es-Sülemi ed-Darîr el-Bûğî Ebû İsa et-Tirmizî (v. 279/892), muhaddis, hadis hafızı, fakîh ve müverrihtir.⁹⁵ O, Horasan, Mekke, Medine, Irak ve birçok beldeyi dolaşarak oranın âlimlerinden hadis duymuştur.⁹⁶ Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Kuteybe b. Saîd, Ali b. Hucr, İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî⁹⁷ ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur.⁹⁸ Kendisinden de Ebû Hamid Ahmed b. Abdullah b. Dâvûd el-Mervezî, el-Heysem b. Küleyb eş-Şâmî, Ahmed b. Yusuf en-Nesefî ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır.⁹⁹ Onun, *el-Câmi'*, *et-Târîh* ve *el-İlelu'l-Hadis* adında eserleri vardır.¹⁰⁰ O, Tirmiz'de kendi köyünde, 279/892 yılında vefat etmiştir.¹⁰¹

⁹² İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 250.

⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 356-360.

⁹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 405.

⁹⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, XI, 104-105.

⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 344.

⁹⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 247.

⁹⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 174.

⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 344.

¹⁰⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 322.

¹⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 278.

3.3. Nesâî

Ebû Abdurrahman, Ahmed b. Şu'ayb b. Ali b. Sinân b. Bahr b. Dînâr en-Nesâî (215-303/830-915), en-Nesâî, Horasan'ın Nesâ şehrine nispet edilmektedir.¹⁰² O, hadis hafızı, kadı ve *Kitabu's-Sünen*'in sahibidir. Hicrî 215 yılında Nesâ'da doğmuş, ancak Mısır'da ikamet etmiş ve eserlerini orada yazmış ve oradan yayılmıştır.¹⁰³ Nesâî, tahsile h. 230 yılında henüz küçükken İbn Kuteybe'yi dinlemek üzere Bağlan (Afganistan'da bir şehir) şehrine gitmekle başlamış ve bir yıl onun yanında kalmıştır.¹⁰⁴ Nesâî, Kuteybe b. Saîd, İbrahim b. Saîd el-Cevherî ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Muhammed b. Ca'fer b. Mellâs, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır.¹⁰⁵ O, ilim tahsili için, Horasan'dan sonra, Nisâbûr, Irak, Şam, Mısır, Hicâz ve Cezire'yi dolaşmıştır. Onun eserleri arasında, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, *es-Sünenü's-Suğrâ* ve *Kitâbu'd-Duafâ* ve *'l-Metrûkîn*'i vardır.¹⁰⁶ Nesâî, hicrî 303 yılı safer ayında Filistin'de vefat etmiştir.¹⁰⁷

3.4. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî

Muhammed b. İdris b. el-Münzir b. Davûd b. Mihrân el-Ğatafânî el-Hanzalî Ebû Hâtimer-Râzî (195-277/811-890), cerh ve ta'dîl âlimi, hadis hafızıdır. Rey'de 195 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁰⁸ Ebû Hâtim, ilim tahsili için Bahreyn, Mısır, Remle ve Tarsus gibi birçok beldeyi yürüyerek dolaşmıştır.¹⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Salih el-Mısırî, Kuteybe b. Saîd, İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî¹¹⁰ ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, en-Nesâî, oğlu Abdurrahman İbn Ebû Hâtim, Ebû Zür'a Ubeydullah b. Abdilkerim er-Râzî ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır. O, 277/890 yılında Rey'de vefat etmiştir.¹¹¹ Onun eserleri arasında, *Tefsîrü'l-Kur'an*, *ez-Zîne* ve *Tabakâtu't-Tabiîn*'i vardır.¹¹²

¹⁰² İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, II, 239.

¹⁰³ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, V, 282.

¹⁰⁴ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XIV, 125.

¹⁰⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, V, 282.

¹⁰⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 244.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, I, 34.

¹⁰⁸ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XIII, 247.

¹⁰⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 112.

¹¹⁰ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, II, 248.

¹¹¹ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, XXIV, 381-390.

¹¹² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, IX, 35.

3.5. Ebû Zür'a er-Râzî

Ubeydullah b. Abdilkerim b. Yezîd b. Ferrûh el-Kuraşî Ebû Zür'a er-Râzî (v. 264/878), sika ve hadis hafızıdır.¹¹³ Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Hallâd b. Yahya, Müslim b. İbrahim, İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî¹¹⁴ ve Hicaz, Irak, Şam, Cezire, Horasan ve Mısır âlimlerinden hadis öğrenmiştir. Kendisinden de Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Tirmizî, Ebû Hatim er-Râzî, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî ve diğerleri hadis rivayet etmişlerdir.¹¹⁵ Ebû Zür'a, 264 yılı Zilhicce ayının son gününde Rey'de vefat etmiştir.¹¹⁶ Eserleri arasında, *el-Müsned*'i vardır.¹¹⁷

3.6. Ebû Zür'a ed-Dımaşkî

Abdurrahman b. Amr b. Abdillâh b. Safvân b. Amr en-Nasrî Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (v. 281/894), hadis hafızı, sâdik ve Şam muhaddisidir, 200 yılından önce doğmuştur. Ebû Zür'a, Şam, Irak ve Hicaz bölgelerini dolaşarak Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Affân b. Müslim, Saîd b. Mansûr, Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî¹¹⁸ gibi hocalardan rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, Ebû Dâvûd, et-Tahâvî ve Taberânî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Hadis konusundaki bilgisi ve âlî rivayetleriyle tanındı.¹¹⁹ Ebû Zür'a, 281'de Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹²⁰ Eserleri arasında, *el-İlel* ve *et-Târîh*'i vardır.¹²¹

3.7. Hasan b. Süfyân eş-Şeybanî

Hasen b. Süfyân b. Âmir b. Abdülaziz eş-Şeybânî en-Nesevî Ebû'l-Abbâs (v. 303/916), muhaddis ve hadis hafızıdır. Hasan b. Süfyân, Horasan, Bağdat, Basra, Mısır, Kûfe, Hicaz ve Şam gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır.¹²² O, İshak b. Râhûye, Yahya b. Maîn, Kuteybe b. Saîd, Ahmed b. Hanbel ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî¹²³ gibi şahsiyetlerden hadis öğrenmiştir. Kendisinden de İbn Huzeyme, Ebû Bekir el-İsmailî, Ebû Hatim İbn Hıbbân ve diğerleri hadis rivayet etmişlerdir. Hasan b. Süfyân, cerh ve ta'dîl imamları arasında sayılmış, anlayışı, zekâsı, derin bilgisi ve ilmî cesaretiyle meslektaşlarının ve hocalarının takdirini

¹¹³ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, s. 373.

¹¹⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 247.

¹¹⁵ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 105.

¹¹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 30.

¹¹⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 194.

¹¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 247.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XIII, 311-312.

¹²⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 148.

¹²¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, V, 163.

¹²² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 228.

¹²³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 247.

kazanmıştı.¹²⁴ Hasan b. Süfyân, Nesâ'ya yakın Bâlûz köyünde 303 yılı Ramazan ayında vefat etti ve burada defnedildi. Kabri halen ziyaretgâhtır.¹²⁵ Onun, *el-Müsnedü'l-Kebîr*, *el-Cami'* ve *el-Mu'cem* adında eserleri vardır.¹²⁶

3.8. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî

Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr Ebû Ca'fer et-Taberî (v. 310/922), sika, hadis hafızı, müfessir, fakih, kurra ve müverrihtir. Aslen Taberistan'lıdır. Hicrî 224 yılında doğmuş, ilim tahsiline 240 yılından sonra çıkmış ve birçok beldeyi dolaşmıştır. Taberî, Süfyân b. Veki', Amr b. Ali el-Fellâs, Mücahid b. Musa ve İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî¹²⁷ gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, Ebû Şu'ayb Abdullah b. Hasen el-Harrânî, Ebû'l-Kâsım et-Taberânî ve Ahmed b. Kâmil el-Kadî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.¹²⁸ Taberî, hicrî 310 yılı Şevval ayının 26. gününde Bağdâd'da vefat etmiş ve kendi evinde defnedilmiştir.¹²⁹ Onun eserleri arasında, *Câmi'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, *Târihi'l-Ümem* ve *'l-Mülûk* ve *Tehzîbü'l-Âsâr*'ı vardır.¹³⁰

Kısaca temas ettiğimiz bu âlimlerin yanı sıra el-Mizzî'nin zikrettiği, Cûzcânî'nin diğer öğrencileri ise şunlardır:

9. Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Sa'd el-Ensârî ed-Dûlâbî, (v. 310/922),
10. Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi en-Nisâbûrî İbn Huzeyme, (v. 311/923),
11. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Velîd b. Hişam el-Kunnebî (v. 321/933),
12. Amr b. Dühaym ed-Dımaşkî (?),
13. İbrahim b. Dühaym ed-Dımaşkî (?),
14. Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed es-Saydelânî (?),
15. Ahmed b. Abdullah b. Nasr b. Hilal es-Sülemî (v. 334/946),
16. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Umeyr b. Cevsâ (v. 320/932),
17. Ebül-Meymun Eyyûb b. Muhammed, Besûr kadısı (?),
18. Zekeriya b. Yahya es-Siczî (v. 289/902),

¹²⁴ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, II, 198-199.

¹²⁵ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, I, 329-330.

¹²⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 228.

¹²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 248.

¹²⁸ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XIV, 267-269.

¹²⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV, 192.

¹³⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, IX, 147.

19. Abdussamed b. Abdullah b. Abdussamed (v. 306/918),

20. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. el-Müsennâ (?),

21. Muhammed b. Ca'fer b. Hişam b. Mellâs en-Nümeyrî ed-Dımaşkî (v. 328/940).¹³¹

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin öğrencilerini bu şekilde aktardıktan sonra, şimdi de onun eserlerini ele almak istiyoruz.

4. Eserleri

Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin birden fazla eserinin var olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim günümüze ulaşabilen tek bir eseri vardır. O da Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından tahkik edilen *Ahvâlü'r-Ricâl* adındaki eseridir. Onun bu eserini ve ona ait olduğu iddia edilen diğer eserleri ise şöyle sıralayabiliriz:

4.1. Ahvâlü'r-Ricâl

Bu eseri tezimizin ikinci bölümünde daha detaylı inceleyeceğimizden dolayı, bu bölümde sadece adını zikretmekle yetindik.

4.2. Kitâbu'd-Du'afâ

Zehebî (v. 748/1347) ve İbn Hacer el-Askalânî'ye (v. 852/1448) göre, Cûzcânî'nin *Kitabu'd-Du'afâ* adında bir eseri vardır.¹³² S. Kemal Sandıkçı da *Kitabu'd-Du'afâ*'ı onun eserleri arasında zikretmektedir.¹³³ Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî ise şöyle demiştir: “Zehebî ve İbn Hacer, *Ahvâlü'r-Ricâl* adı yerine bu ismi kullanmıştır.”¹³⁴ Bizim araştırmamız da bunu göstermektedir. Çünkü ikisi de *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı bir eserden bahsetmemekte, aksine *Kitabu'd-Du'afâ* adlı eserini zikretmektedirler. Örnek vermek gerekirse Zehebî şöyle demiştir:

قال أبو إسحاق الجوزجاني في الضعفاء: سعيد بن أشوع قاضي الكوفة، غال زائع.¹³⁵

Örnekteki cümlenin aynısı *Ahvâlü'r-Ricâl*'in 66. sayfasında geçmektedir.

قال أبو إسحاق الجوزجاني: كان زائعاً عن الحق.¹³⁶

Bu örnekteki cümlenin aynısı da *Ahvâlü'r-Ricâl*'in 82. sayfasında geçmektedir.

¹³¹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 247-248.

¹³² Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 549; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 182; Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, I, 203; Kehhâle, a.g.e., I, 128; Ziriklî, a.g.e., I, 76.

¹³³ Bkz: Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 106.

¹³⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 18.

¹³⁵ Zehebî, *Târihu İslâm*, VII, 368.

¹³⁶ Zehebî, *Târihu İslâm*, XV, 426.

Bu örnekteki cümlenin aynısı da *Ahvâlü'r-Ricâl*'ın 111. sayfasında geçmektedir.

Şimdi İbn Hacer'den de bir örnek verelim, o şöyle demiştir:

قال أبو إسحاق الجوزجاني: كان شريك سيئ الحفظ.¹³⁸

Bu örnekteki cümlenin aynısı da *Ahvâlü'r-Ricâl*'ın 92. sayfasında geçmektedir. Nitekim bunun gibi birçok örnek var olup bunları çoğaltmamız mümkündür. Fakat biz bu kadarıyla yetineceğiz. Ayrıca kitabın içeriğinden de bahsedilmemektedir.

4.3. Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl

Safedî: “Ebû İshâk'ın *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı bir eseri vardır.” demiştir.¹³⁹ Safedî'yi kaynak olarak Kettânî ve Kehhâle, Ebû İshâk'ın böyle bir eserinin var olduğuna işaret etmektedirler.¹⁴⁰ Mücteba Uğur da, Cûzcânî'nin *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı bir eserinin var olduğunu zikretmektedir.¹⁴¹ Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî ise şöyle diyor: “Safedî *el-Vâfi* adlı eserinde, *Ahvâlü'r-Ricâl*'a *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* demiştir.”¹⁴² Eser hakkında bilgi verilmemektedir. Bizim kanaatimize göre de Safedî *Ahvâlü'r-Ricâl* adı yerine *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl* adını kullanmıştır. Ayrıca *el-Vâfi* eserinde Ali b. Ca'd'dan bahsederken, Ebû İshâk'ın şu sözünü nakleder:

وقال أبو إسحاق الجوزجاني علي بن الجعد متشبهت بغير بدعة زائغ عن الحق.¹⁴³

Bu örnekteki cümlenin aynısı da *Ahvâlü'r-Ricâl*'ın 199. sayfasında geçmektedir. Aynı şekilde başka bir eserden de bahsetmemektedir.

4.4. el-Mütercem

İbn Kesîr'e (v. 774/1372) göre, Cûzcânî'nin *el-Mütercem* adında meşhur ve faydalı bir eseri vardır. Onun bu eseri, pek çok faydalı ilim ve bilgileri içermektedir.¹⁴⁴ Bu eserle ilgili bundan daha fazla bilgiye ulaşamadık. Bu eseri Ziriklî ve Ömer Rıza Kehhâle de eserlerinde

¹³⁷ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 103.

¹³⁸ Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I, 170.

¹³⁹ Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bil-Vefeyât*, VI, 170.

¹⁴⁰ Kettânî, Muhammed b. Cafer, *er-Risâletü'l-Müstatrafe-Hadis Literatürü* (trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994, s. 321. Kehhâle, a.g.e., I, 128.

¹⁴¹ Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara, 1996, s. 50.

¹⁴² Ebû İshâk, a.g.e., s. 18.

¹⁴³ Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi bil-Vefeyât*, XX, 174.

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 31.

İbn Kesîr'i kaynak göstererek Cûzcânî'nin *el-Mütercem* adında bir eserinin var olduğunu zikretmektedirler.¹⁴⁵

4.5. Emâratü'n-Nübüvve

Eserden seçilmiş bir kısım Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesinde bulunmaktadır (mecmua, nr. 104, vr. 162^a-169^a, yıl, 591 h.).¹⁴⁶

4.6. el-Ebâtîl

Hadis tenkidine dair olan bu eserden seçilen küçük bir bölüm de Zâhiriyye Kütüphanesindedir (Umumi, nr. 548, vr. 97^b-100^a). Fuat Sezgin *el-Ebâtîl* adındaki eseri, Ebû İshâk el-Cûzcânî'ye ait olduğunu eserinde nakletmektedir.¹⁴⁷ İsmail L. Çakan da, Ebû İshâk el-Cûzcânî'yi konu edindiği DİA. Maddesinde, Fuat Sezgin'i kaynak göstererek söz konusu eserin Cûzcânî'ye ait olduğunu söylemektedir.¹⁴⁸ Ayrıca, İbn Hacer el-Askalânî de, Vehb el-Herevî hakkında bilgi verirken şöyle demiştir: “Cûzcânî, *Kitâbü'l-Ebâtîl*’inde, Vehb el-Herevî ve hocası Mukâtîl b. Süleyman’ı, yani hoca ve öğrenci ikisini de cerhetmiştir.”¹⁴⁹

4.7. Kitabu's-Sikat

Bu eseri, S. Kemal Sandıkçı Cûzcânî'ye ait olduğunu ileri sürmektedir. Dayanağı da Kettânî'nin *er-Risâletü'l-Mustatrafe* adındaki eseridir. Bizim araştırmamıza göre, adı geçen eserde ilgili konuda böyle bir kitabın adı zikredilmemekte sadece Cûzcânî'nin, *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*'i ve *Kitabu'd-Du'afâ*'sı zikredilmektedir.¹⁵⁰ Aynı şekilde, Mücteba Uğur da, böyle bir eserini zikretmektedir.¹⁵¹

Sonuç olarak, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin beş eser sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Onlar da, *Ahvâlü'r-Ricâl*, *el-Mütercem*, *Emâratü'n-Nübüvve*, *el-Ebâtîl* ve *Kitabu's-Sikat* adındaki eserlerdir. Ancak *Ahvâlü'r-Ricâl* dışındakilerin matbu nüshaları hakkında şu ana kadar bir bilgiye veya atfa rastlayamadık.

¹⁴⁵ Kehhâle, a.g.e., I, 128; Ziriklî, a.g.e., I, 76.

¹⁴⁶ Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (Ar. trc. Mahmut Fehmî Hicazî), *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, Riyad, 1991, s. 262; Ayr. Bkz: Kettânî, a.g.e., s. 217; Çakan, İsmail L., “Cûzcânî, Ebû İshâk”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, 98.

¹⁴⁷ Bkz: Sezgin, GAS, I/I, 263.

¹⁴⁸ Çakan, İsmail L., “Cûzcânî, Ebû İshâk”, DİA, İstanbul, 1993, VIII, 98.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, VI, 231.

¹⁵⁰ Bkz: Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, s. 106; Ayr. Bkz: Kettânî, a.g.e., s. 321.

¹⁵¹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 274.

Buraya kadar, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, seyahatleri, hocaları, öğrencileri ve eserleri gibi konular incelenmiştir. Nitekim çalışmamızda, onun, hayatı, ilmî kişiliği ve seyahatleri anlatıldıktan sonra, hocaları ele alınmış, 83 kişi onun hocası olarak tespit edilebilmiş, bunlar arasından önemli gördüğümüz 7 hocasının hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Aynı şekilde 21 kişi Cûzcânî'nin öğrencisi olarak tespit edilebilmiş, bunlar arasından da 8 öğrencisinin hayatı incelenmiştir. Bizim bu çalışmamızda, onun eserleri de ele alınmış olup 7 eser ismi tespit edilmiş fakat bazı âlimlerimizin *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserin adını, iki farklı isimle kullandıklarından dolayı, bu sayı 7'ye yükselmiş, yoksa onun eserleri bizim araştırmamıza göre 5'tir. Onlar da, *Ahvâlü'r-Ricâl*, *el-Mütercem*, *Emârâtü'n-Nübüvve*, *el-Ebâtîl* ve *Kitabu's-Sikat* adındaki eserleridir. Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin hayatını bu şekilde inceledikten sonra, şimdi ise tezimizin önemli bir kısmını oluşturan, onun *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserini inceleyeceğimiz ikinci bölüme geçebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

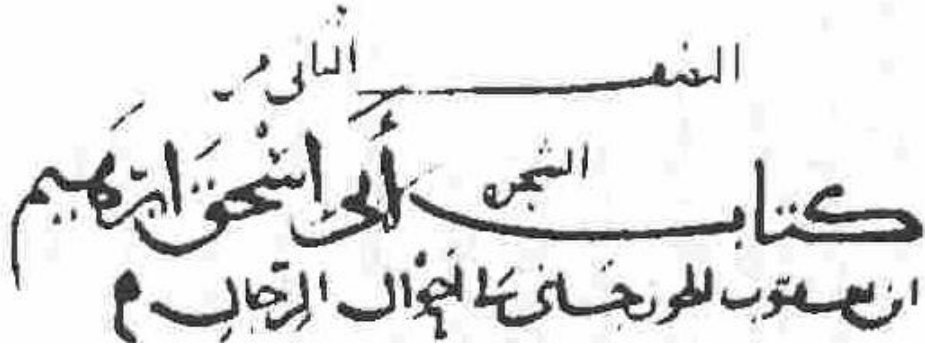
AHVÂLÜ'R-RİCÂL ADLI ESERİN TANITIMI

Bu bölümde, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserinin genel özellikleri, önemi, metodu, muhtevası, kaynakları ve kendisinden sonra yazılan ricâl kaynaklarına etkileri gibi konular incelenecektir.

A. Kitabın Genel Özellikleri

1. Eserin Adı

Eserin adı, nüshanın ilk sayfasında farklı anlamlara imkân verecek şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden, nüshanın aslından kopyalayıp sunmayı uygun gördük.



(Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl* hakkındaki kitâbu'ş-Şecere'nin ikinci yarısı (bölümü)).

Fakat eserin muhakkiki Subhî el-Bedri es-Sâmerrâî ise eser adı hakkında şöyle demiştir: “Kitaba kendi adı dışında (eş-Şecere fî Ahvâli'r-Ricâl) bir ad vererek araştırmacılar hata yapmıştır. Onları, kitabın birinci sayfasında geçen ve aslından farklı bir yazı ile yazılan (النصف الثاني من كتاب الشجرة) şeklindeki ifade, bu hataya sevketmiştir. Nitekim kaynak eserin birinci sayfasında açıktır ki, eş-Şecere kelimesi, KİTAB'ın “Bâ” harfinin ortasında çok küçük bir yazı ile yazılmıştır. Aynı şekilde bahsi geçen isimlerin hatalı olduğunu doğru çıkaracak diğer bir konu da, kitapta herhangi bir eksiklik bulunmadan tam olmasıdır. Bu alanın araştırmacı âlimlerinin hiçbiri, kitabı o isim ile isimlendirmemiştir. Nitekim el-Mizzî, ez-Zehabî ve İbn Hacer *Kitâbu'd-Duafâ* ve Safedî ise *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adıyla zikretmiştir. En iyisi ise aslına uygun olan ismi ile söylemek, o da *Ahvâlü'r-Ricâl*'dir.”¹⁵²

¹⁵² Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 17-18.

Bizim de araştırmamıza göre, eserin ikinci yarısı (bölümü) olması için en azından giriş kısımlarında bir eksikliğin olması gerekirdi ki, eserde herhangi bir eksiklik göze çarpmamaktadır. Bize göre de muhakkikin dediği gibi, eserin adı, ricalı ilgilendirdiği için *Ahvl'r-Rical* olduğu daha ağır basmaktadır.

2. Eserin Yazma ve Matbu Nüshasının Tanıtımı

Bu kitabın muhakkiki Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, yazmanın tahkikini yaparken hangi nüshasını esas aldığını şöyle ifade etmektedir: “Dımaşk’ın Zhiriye kütüphanesindeki yazma eserlerin 349 numaralı hadis bölümünde (27-51) bulunan tek nüshayı esas aldım. Yazma, 25 sayfadan oluşmaktadır. Nshada, en önde geleni hicrî 511. senesinde büyük limlere ait kıymetli kayıtlar vardır. Bir nsihin, İbrahim el-Belens’nin hattından istinsh ettiği zikredilmiş, fakat onun ismi zikredilmemiştir.”¹⁵³

Yazar, râvîler hakkında konuşurken, râvîlerin beldelerini esas alır. İlk olarak Kûfelilerden bahseder. Çünkü Kûfe, Havâric, Ravfiz ve Mürcie firkaları ile doludur. Sonra Kaderlerle dolu Basra’dan bahseder. Daha sonra ise sırasıyla Medine, Mekke, (San’n, Mısır, Humus, Remle, Horasan, Hemedân, Merv, Malatya, Harrân) şam ve Cezirelileri ele alır. Ayrıca kitapta, Havâric, Sebeiyye ve Muhtrler gibi akidesi bozuk ve sapık firkalardan da söz eder.¹⁵⁴

Cûzcânî eserinde, cerh sebebini açıklamadan, farklı cerh lafızları ile sekizi mükerrer olmak üzere 380 râvî hakkında kısa değerlendirmelerde bulunmuştur.

Kendisinden sonraki münekkit âlimler rical alanında yazdıkları kitaplarda ona itimat etmişler ve onun sözlerini kaynak olarak kullanmışlardır. Onlar arasında: İbn Adî *el-Kâmil*’de, el-Hatîb el-Bağdâdî *Târihu Bağdât*’ta, el-Mizzî *Tehzîbu’l-Kemâl*’da, ez-Zehabî *Mîzânu’l-tidl*’da ve İbn Hacer ise *Tehzîbu’t-Tehzîb*’de onun görüşlerine muvafakat etmişlerdir. Cûzcânî’nin söz konusu kitaptaki râvîler hakkında, beyan ettiği görüşünün çoğu mutekaddimn âlimlerinin görüşüne muvafiktir.¹⁵⁵

¹⁵³ Eb İşhk, a.g.e., (Muhakkikin nsz), s. 18.

¹⁵⁴ Bkz: Eb İşhk, a.g.e., (Muhakkikin nsz), s. 21.

¹⁵⁵ Eb İşhk, a.y.

3. Eserin Senet Zinciri

Nüsha, Ca'fer b. Ebü'l-Hasen b. Ebü'l-Berekât b. Ca'fer b. Yahyâ el-Hemedânî (v. 636/1238) tarafından rivayet edilmiştir. O da, Hafız Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî'den (v. 576/1180), o da Ebû Muhammed Hibetü'llah b. Ahmed el-Ekfânî'den (v. 524/1130), o da Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed el-Kettânî'den (v. 466/1074), o da Ebu'l-Hüseyn Abdulvehhâb b. Ca'fer el-Meydânî'den (v. 418/1027), o da Ebû Haşim Abdülcebbâr b. Abdussamed es-Sülemî'den (v. 364/975), o da Ebû Bekir el-Kâsım b. İsa el-Assâr'dan (?), o da kitabın yazarı olan Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'den rivayet etmiştir.¹⁵⁶ Şimdi sırasıyla bu kişilerin hayatı ve haklarında münekkitletler tarafından söylenenlere kısaca değinelim:

1. Müelliften nüshayı rivayet eden, Ebû Bekir el-Kâsım b. İsa b. İbrahim b. Yahyâ el-Assâr ed-Dımaşkî'dir. O, İbrahim el-Cûzcânî ve Ebû Ümeyye et-Tarsûsî ve diğerlerinden rivayet etmiştir. Ondandır Ebû Ahmed el-Hâkim en-Nisâbü'rî rivayette bulunmuştur.¹⁵⁷ Onun hakkında İbn Hacer "saduktur" demiştir.¹⁵⁸
2. Ebû Haşim Abdülcebbâr b. Abdussamed b. İsmail es-Sülemî ed-Dımaşkî (v. 364/975), Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: "O, Kuran-ı Kerim'i Ebû Ubeyde'den okudu ve Muhammed b. el-Mu'afî es-Saydavî ve Ebû Şeybe Dâvud b. İbrahim ve bu ikisinin tabakasından rivayette bulunmuştur. O, ilim için seyahat etmiş, yorulmuş ve rivayetleri toplamıştır. Sika râvilerdendir."¹⁵⁹
3. Ebü'l-Hüseyn Abdulvehhâb b. Ca'fer b. Ali el-Meydânî (v. 418/1027), Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: "O, Dımaşk muhaddisidir, hicrî 418 yılında vefat etmiştir. O, Ebû Ali b. Harun ve Ebû Abdillah b. Cervân'dan rivayette bulunmuştur. Kendisi, tesâhül ehli râvilerdendir."¹⁶⁰

¹⁵⁶ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 18.

¹⁵⁷ Ebû İshâk, a.y.

¹⁵⁸ Ebû İshâk, a.g.e., (Muhakkikin önsözü), s. 19; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 451.

¹⁵⁹ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-İber fî Haberi men Ğaber*, Beyrut, 1347, II, 118.

¹⁶⁰ Zehebî, *el-İber*, II, 235; İbnü'l-İ'mâd, Ebû'l-Felah, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut, 1979, III, 210.

4. Ebû Muhammed Abdülaziz b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hafız el-Kettânî ed-Dımaşkî (v. 466/1074), İbn Mâkûlâ onun hakkında şöyle demiştir: “O, çok titizdir.” Kuraşî de onun hicrî 466 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹⁶¹
5. Ebû Muhammed Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hibetullah el-Ekfânî el-Adl el-Ensârî ed-Dımaşkî el-Hafız (v. 524/1130), Zehebî onun hakkında şöyle demiştir: “O, babasından, Ebû'l-Kasım el-Hannâî, Ebû Bekr el-Hafîb ve diğerlerinden hadis öğrenmiştir. O tarih ve hadiste sikadır. Birçok kitabı vardır. Adalet sahibi olup önemli râvilerdendir. O, hicrî 524 senesinde vefat etmiştir.”¹⁶²
6. Ebû Tâhir, hafız Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Silefî el-İsbehânî (v. 576/1180), hafız, münekkit, fakih ve eser sahibi bir âlimdir. O, hicrî 576 senesinde vefat etmiştir.¹⁶³
7. Ca'fer b. Ali b. Hibetullah Ebû'l-Fadl el-Hemedânî el-İskenderânî el-Mâlikî (v. 636/1238), Kurra ve muhaddis olup, 546 hicrî yılında doğmuş, kıraat ilmini İbnu'l-Fahhâm'ın arkadaşı Abdurrahman b. Halfellah ve diğerlerinden almıştır. O, kıraat alanında eser yazmış, hayatının sonlarına doğru, Dımaşk ve Kâhire'ye giderek hadis rivayetinde bulunmuştur. O, hicrî 636 yılının Safer ayında vefat etmiştir.¹⁶⁴ Eserin senet zincirini böylece sunduktan sonra, şimdi ise eserin baskılarını ele almak istiyoruz.

4. Eserin Baskıları

Ahvâlü'r-Ricâl, farklı kişiler tarafından iki defa tahkiki yapılarak basılmıştır. Birinci baskısı, Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî tarafından tahkik ve ta'lîk edilerek 236 sayfa halinde tek cilt olarak, 1985/1405 tarihinde Müessesetü'r-Risale tarafından Beyrut'ta basılmıştır. Muhakkik, ilk önce isnat hakkında bilgi verdikten sonra, zayıf râviler ile ilgili yazılan bazı önemli eserleri sıralamıştır. Daha sonra yazarın hayatı ve eser hakkında kısa bilgi vermiştir.

¹⁶¹ İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah b. Nasr, *el-İkmâl fi Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Beyrut, 1411, VII, 145.

¹⁶² Zehebî, *el-İber*, II, 424.

¹⁶³ Zehebî, *el-İber*, III, 71.

¹⁶⁴ Zehebî, *el-İber*, III, 227.

İkinci baskısı ise, Abdulalîm el-Büstevî tarafından tahkik edilerek hicrî 1411 yılında Pakistan'ın Hadis Akademisi tarafından basılmıştır. Eserin bu baskısına ulaşamadığımızdan tahkik hakkında bilgi sahibi değiliz. Fakat İbrahim b. Abdullah el-Lâhîm *el-Cerh ve't-Tadîl* adlı eserinde bu baskıdan bolca alıntı yapmıştır. Son alıntının 367. sayfadan olması, bu baskının, bizim çalışmamıza esas aldığımız baskıdan çok daha hacimli olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵ Eserin baskılarını ele aldıktan sonra, şimdi ise eserin önemi, konusuna geçmek istiyoruz.

B. Önemi

Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl*'ı, ricâl alanında başlıca kaynaklardan birisi olmasından ve üçüncü yüzyılın ricâl konusundaki tartışmaları ve mezhep çatışmalarını az da olsa günümüze yansıtmasından dolayı büyük önem taşımaktadır. Cûzcânî'nin söz konusu eseri, kendisinden sonraki münekkitleri büyük ölçüde etkilemiş ve onlar birçok râvî hakkında kendisinden istifade etmiş ve eserlerinde Cûzcânî'nin görüşlerini aktararak yer vermiştir.

Cûzcânî, isnada çok önem vermiş ve İbn Sîrîn'in: "Kuşkusuz bu ilim (hadis) dindir. Kişi dinini kimden aldığına iyi baksın."¹⁶⁶ Sözüne yer yer vurgu yaparak adeta kendine ilke edinmiştir.

Nitekim burada konumuzun önemini arz etmek için Cûzcânî'nin şu sözlerine yer vermek istiyoruz. O, şöyle demiştir: "Eğer bu durumu, cerh veya ta'dîl etmeye Allah (c.c.) beni meylettirmeseydi asla umursamazdım. Zira ben (bu tavrımla) onun dinini savunuyor, elçisinin sünneti için uğraşılıyor, sapık kimseleri sünnetinden uzaklaştırıyor, Allah'ın (c.c.) elçisini yalanlayanlarla onun dinini inkâr edenleri açığa çıkarıyor, onun bu konudaki emir ve yasak hükümlerini cahilin öğrenmesine vesile oluyor veya Allah'a güvenip, elçisinin sünnetine dayanma kararlılığını güdenlere yol göstermiş oluyorum."¹⁶⁷

Ondan sonra şu hadisi nakletmiştir: Bize Osman b. Ömer, Şu'be'den, o Vakıd'dan, o İbn Ebû Müleyke'den, o da Kasım'dan, Kasım da Âişe'den (r.a.) rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: "*Her kim insanlar kızsıya bile Allah'ın rızasını isterse, Allah o kimseyi insanların sıkıntısından kurtarır. Her kim de Allah'ın kızmasına karşılık insanları hoşnut etmeye çalışırsa, Allah da o kimseyi insanlara havâle eder.*"¹⁶⁸ Görüldüğü gibi ricâl

¹⁶⁵ Bkz: Lâhîm, İbrahim b. Abdullah, *el-Cerh ve't-Tadîl*, Riyad, 2003/1424, s. 51-414 (ya da bibliyografya).

¹⁶⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 36.

¹⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 31.

¹⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 31-32; Ayr. bkz: Tirmizî, Zühd, 65.

bilgisi ve isnat, hadis alanında büyük önem taşımaktadır. Nitekim Allah'ın (c.c.) rızasını elde etmek gayesiyle ve sahih hadisleri tespit amacıyla yapılan cerh faaliyeti, insanların tepkisine yol açsa bile, dinen meşrudur. Eserin önemini bu şekilde ele aldıktan sonra, şimdi de, eserin metodu konusuna geçmek istiyoruz.

C. Metodu

Ebû İshâk el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserinde râvi değerlendirme işinde çok sıkı bir metot izlemiştir. Râvîleri bir veya iki kusurdan dolayı cerhetmiştir. Cûzcânî, râvîlerin kimisini beldesinden dolayı, kimisini de mezhebinden dolayı cerhetmiştir. Metot olarak râvîler hakkında çok kısa değerlendirme yapmış ve râvî zayıf ise, sebep ve kusurunu açıklamadan sadece onun zayıf olduğunu zikretmiştir. Nitekim Zehebî de, münekkitleri (cerh ve ta'dîl âlimlerini) değerlendirirken onları üç kısma ayırmıştır. Cûzcânî'yi de birinci kısma dâhil etmiştir. O, birinci kısma dâhil edilenler hakkında şöyle demiştir: “Cerhte çok sıkı tadîlde ise titiz olanlar, râvîyi iki ya da üç hatadan dolayı cerh ve hadisini de taz'îf ederler. Mesela İbn Maîn, zayıflık sebebini açıklamadan râvîye “o zayıftır.” der. Aynı şekilde sebebini açıklamadan da “o sikadır.” derler. Cûzcânî de o gruptandır.”¹⁶⁹

Cûzcânî, genel olarak ehli Sünnet dışındaki fırkalara (Havâric, Sebeiyye, Muhtâriyye, Mürcie ve Kaderiyye) çok katı davranarak onları kitabın baş kısmında zikretmiş ve onları yererek cerhetmiştir. Sadece onlar arasında Kaderiyye fırkasına biraz müsamahakâr davranmıştır. Cûzcânî, râvîleri beldelerine göre de tasnif etmiş, en çok da Kûfelilere yüklenmiş, ondan sonra Basra, Medine ve diğer belde râvîlerini cerhetmiştir.

Cûzcânî, râvîlerin durumunu bildirirken, genel olarak münekkitler arasında yaygın olan cerh lafızlarını kullanmış, fakat ara sıra çok nadir olarak kendine has kullandığı lafızlar da olmuştur. Mesela, İsmail b. Ayyâş hakkında şöyle demiştir: “Hadisi ne kadar da Nîsâbur elbisesine benziyor! Elbiseye yüz (Lira) fiyat biçiyorlar, fakat o elbiseyi on (Lira)ya satın alabilirsin.”¹⁷⁰ Yine râvîleri değerlendirirken ikinci bir kişiden (ki kaynak eser kullanmamıştır) aktardığı zaman, ona vefakâr davranarak adını belirtmiştir. Kaynak olarak adını zikrettiği kişiler güvenilir ve bu alanda otoritedir.

Cûzcânî, üslup olarak râvîleri üç kısma ayırarak cerhetmiştir. Kimisini haktan

¹⁶⁹ Bkz: Zehebî, *Zikru men Yu'temedü Kavluh*, s. 171-172.

¹⁷⁰ Geniş bilgi için bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 175 ve tezin muhtevası başlığı altında.

uzaklaşmış, rivayet ettiği hadiste çok yalancı olduğundan ve kendisinden herhangi bir bid'at işitmediği halde, yalancılığıyla ön plana çıktığı için cerhetmiştir. Ona göre “yalancılık bid'at olarak yeter”. Bazısı da haktan sapmış olsa da, doğru sözlü olup, hadisi insanlar arasında dilden dile dolaşır. İşte bu kişi bid'atında terk olunur, ama rivayetinde kendisine güvenilir. Böyle kimselerde ona göre herhangi bir hile yoktur, ancak hadisleri içinden bid'atini desteklemediği bilinen hadisleri alınır. Aksi takdirde töhmet altındadır. Ona göre, onlardan kimisi de hadisinde zayıf olduğundan, sadece kendi hadisini delil getiren bir dini anlayışa sahip olduğu için ona da müsaade edilmez. Ancak, kendisinden daha güvenilir birinin hadisi onun hadisini destekleyerek kuvvetlendirirse, işte o zaman ona itibar edilir.¹⁷¹

Cûzcânî, bir şahsı değerlendirirken daha önce de bahsettiğimiz gibi fazla uzatmadan çok kısa ve öz olarak değerlendirmiştir. Mesela, Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Medenî hakkında şöyle demiştir: “ضعيف الحديث / hadisi zayıf olan biridir.”¹⁷² Yine aynı şekilde, Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer hakkında da: “ضعيف الحديث / hadisi zayıf olan biridir.”¹⁷³ nitelemesi yaparak, çok kısa olarak râvînin durumunu izah etmiştir.

Yine Cûzcânî, cerh ve ta'dîl konusunda kendi görüşünü beyan ederken onu âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmıştır. O, şöyle demiştir: Bir kişi hakkında söz açıldığı zaman derler ki: Filana ne oluyor yahu? Sanki falan filan kişiler daha önce ondan hadis rivayet etmemişler miydi? der. İşte bu şahıs Allah Teâlâ'nın kitabında verdiği şu kötü örneği hak etmiştir: “Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız, derlerdi.”¹⁷⁴ Görüldüğü gibi Cûzcânî, burada kendi görüşünü âyetle desteklemiştir. Eserin metodunu böylece ele aldıktan sonra, şimdi ise, eserin muhtevasına geçmek istiyoruz.

D. Muhtevası

Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl*'inde, eserin yazılış sebebi ve isnat hakkında ön bilgi verildikten sonra sırasıyla Havâric, Sebeîyye, Muhtâriyye, Mürcie ve Kaderiyye gibi sapık ve bit'adçı fırkalar ve bu fırkalara tabi olan kişiler hakkında bilgi verilmektedir. Eser, 8'i mükerrer olmak üzere 380 râvî hakkında kısa değerlendirmeleri de ihtiva etmektedir.

¹⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 32-33.

¹⁷² Ebû İshâk, a.g.e., s. 138.

¹⁷³ Ebû İshâk, a.y.

¹⁷⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 31; Zuhruf 43/23.

Biz, ilk önce mezhepleri ve o mezheplere tabi olduğu iddia edilenleri ve daha sonra râvîleri de Cûzcânî'nin değerlendirmesine ve Sehâvî'nin *Fethu'l-Muğis*'teki cerh lafızlarını altılı taksimine göre ele aldık. Ayrıca Sehâvî'nin altılı taksimi içerisinde yerini tespit edemediğimiz ve söz konusu eserde mertebesini belirleyemediğimiz Cûzcânî'nin kullandığı cerh lafızlarıyla karşılaştık ve onları da belli bir başlık altına topladık. Biz, sırasıyla eserde adı geçen ve hangi fırkalara mensup olduğu iddia edilen râvîler ve fırkalarını ve hakkında yalnızca kısa değerlendirme yapılan râvîleri ele almaya çalışacağız.

Cûzcânî, eserine Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a.) rivayet ettiği şu hadis ile başlıyor. Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) dedi ki: Resulullah (s.a.) şöyle buyurdular: “*Sizden biriniz kendini alçaltmasın (ki bu şöyle olur): Biriniz öyle bir şey görür ki, onunla ilgili söz söylemesi Allah'ın onun üzerinde bir hakkıdır. Fakat o konuda bir şey söylemez (yani insanlardan korkarak susmakla nefsinin küçümsemiş olur). Sonra Allah Teâlâ'nın huzuruna varır, Allah (c.c.) da ona: Şu günde seni şöyle şöyle (hakkı) söylemekten meneden nedir?*” der.¹⁷⁵

Yukarıdaki hadisten de anlaşıldığı kadarıyla râvîlerin durumlarını bildiği halde onların hakkındakileri insanlara beyan etmezse Allah'ın (c.c.) indinde kendini sorumlu bulacağından endişe duyarak, bu kitabı yazma ve onların halleri bildirme işinin, İslâm'ın kendisine yüklediği bir görev olduğuna karar vermiştir.

Hadisi naklettikten sonra Cûzcânî şöyle demiştir: “İnsanlardan bazılarının benim bu kitabımı küçümseyebileceğini biliyorum. Zira, bir grup var ki, yükselmedikleri makamlara (mertebelere, kademelere) özlem duymaları sebebiyle, bu kademelerle ilişkilerini güçlendirmek amacıyla, gömleklerinin cepleri genişliğince hadis alıyorlar, sen bu hadislerin bir kısmı hakkında konuşup söz söylediğinde, apışıp kalıyorlar, bu kez itibarları iki paralık oldu diye öğretimden geri duruyorlar”.¹⁷⁶

Bid'at ehli kimselerse, hiziplerinin yaralarını deşip ortaya çıkaracağımı iyice anladıklarında, kendilerine yüklenen yükün (sorumluluğun) ağırlığı sebebiyle yaşlı dişi devenin böğürmesi gibi çığırtkanlık yapar, ne İslâm'ı ne de selefleri olan kimselerin sahasında

¹⁷⁵Ebû İshâk, *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 30; Ayrıca hadisin İbn Mâce rivayeti şöyledir: “... Ebû Said el Hudrî'den (r.a.); şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.): *Herhangi biriniz kendi nefsinin alçaltmasın*, buyurdu. Sahabîler: Birimizin kendi nefsinin alçaltması nasıl olur? diye sordular. Rasûlullah (s.a.): *Biriniz öyle bir şey görür ki, onunla ilgili söz söylemesi Allah'ın onun üzerinde bir hakkıdır. Fakat o konuda bir şey söylemez (yani insanlardan korkarak susmakla nefsinin küçümsemiş olur). Sonra kıyamet günü Allah (c.c) ona: Şöyle veya böyle olan şey hakkında söz söylemekten seni meneden ne idi? diye soracaktır. O da insanların korkusu, diye cevap verecek ve Allah: Sen (insanlardan değil) öncelikle benden korkmalıydın, buyuracaktır.*” Bkz: İbn Mâce, Fiten, 20; Buhârî, Tefsiru Sûreti Bakara 2, 47; İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, III, 30, 47, 73, 91.

¹⁷⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 30.

çözümledikleri hususları korurlar.¹⁷⁷

Câhil kişiye gelince, yaptığını ve terkettiğini uygun bir şekilde yapmaz, hurma ile kor parçasını birbirinden ayırmadığı gibi, doğru ile yanlış arasında da fark gözetmez, gece odun toplayan kişi misâli karşılaştığı ve işine gelen her şeyi heybesine alır, böylece (kendince) pürüzleri gidermiş, rahatlığa yaslanmış, beklentisine uygun olduğu için de kolaycılığa razı olmuştur. Sonra da işi yolunda gitmeyip ticaretinin kesâda uğraması üzerine beni hedef alır, bu konu hakkında söz açıldığı zaman da der ki: Filana ne oluyor yahu? Sanki falan filan kişiler daha önce ondan hadis rivayet etmemişler miydi? der. İşte bu şahıs Allah Teâlâ'nın kitabında verdiği şu kötü örneği hak etmiştir: “Senden önce de hangi memlekete uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıkları: Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız, derlerdi.”¹⁷⁸

Hâlid b. Ma'dân şöyle demiştir: “Her kim hakka uygun olduğu halde (insanlar nezdinde) yergi konusu olan şeyleri yapmaya cesaret gösterirse, Allah bu yergileri övgüye çevirir; ve kim de hakka aykırı olan övgülerin peşine düşerse, Allah bu övgüleri onun hakkında yergiye çevirir.”¹⁷⁹

Esâsen, insanların övgüsünü isteyerek onları razı etme çabası içine girmek, anlaşılır bir gaye değildir. Şimdi onların mertebe ve mezheplerini karakterize edeceğim:

1. Bunların kimisi haktan uzaklaşmış, rivayet ettiği hadiste çok yalancıdır. Kimisi, kendisinden herhangi bir bid'at işitmediğim halde, çok yalancıdır ki, yalancılık bid'at olarak yeter.
2. Bazısı da haktan sapmış olsa da, doğru sözlü olup, hadisi insanlar arasında dilden dile dolaşır. İşte bu kişi bid'atında terk olunur, ama rivayetinde kendisine güvenilir. Bu kimselerde bana göre herhangi bir hile yoktur, ancak hadisleri içinden bid'atini desteklemediği bilinen hadisleri alınır. Aksi takdirde töhmet altındadır.
3. Onlardan kimisi de hadisinde zayıf olup, sadece kendi hadisini delil getiren bir dini anlayışa sahip olduğu için ona da müsaade edilmez. Ancak, kendisinden daha güvenilir birinin hadisi onun hadisini destekleyerek kuvvetlendirirse, işte o zaman ona itibar edilir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ebû İshâk, a.y.

¹⁷⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 31; Zuhruf 43/23.

¹⁷⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 32.

¹⁸⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 32-33.

Cûzcânî'den bu bilgileri aktardıktan sonra, şimdi bazı sapık mezhep ve râvîlerin durumuna geçebiliriz.

E. Cerh Edilen Râvîlerin Özellikleri/Mezhepleri

Cûzcânî, eserinde bazı râvîleri mezheplerinden dolayı cerhetmiştir. Onlar, Havâric, Sebeîyye, Muhtâriyye, Kaderiyye ve Mürcie mezheplerine tabi oldukları sebebiyle Cûzcânî tarafından cerh edilmiştir. Cûzcânî ilk olarak Havâric'den bahsediyor.

1. Havâric

Haricîler¹⁸¹ : Onlar, Allah Rasûlü (s.a.) zamanında İslâm'da ortaya çıkmış olan bid'atlerin ilkidirler. Yani Rasûlullah'a (s.a.) "âdil ol" diyen Temîmîleri kastediyorum. Rasûlullah (s.a.) onları en güzel vasıfla vasıflandırıp da kendilerini temize çıkarmıştı da,¹⁸² O'ndan (s.a.) sonra harekete geçtiler ve ümmeti parçaladılar, birlikten uzaklaş-tırdılar, böylece önce kendilerini sonra da ümmeti felâkete sürüklediler. Bu sebeple insanlar onları itham ederek hadislerini terkettiler.¹⁸³ Onlardan olanlar:

¹⁸¹ Havâric, Müslüman toplumun, imamlığı üzerinde ittifak ettikleri hak imama başkaldıran kimseye Hâricî denir. Bu başkaldırı, sahabe döneminde olduğu gibi, tâbiûn ya da sonraki imamlar devrinde de olabilir. Onlar, Ali, Osman, iki hakem, Cemel'e katılanlar (Ashâbu'l-Cemel) ile iki hakemin hükmünü kabul eden herkesi ve büyük günah işleyenleri tekfir etme ve imama karşı ayaklanmanın gerekliliği hususlarında birleşirler. Geniş bilgi için bkz: Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkaahir, Cev: Ethem Ruhi Fığlalı, *el-Fark Beyne'l-Firak-Mezhepler Arasındaki Farklar*, Ankara, 1991, 54-55; Şehrîstânî, Muhammed b. Abdülkerim, Çev: Muharrem Tan, *el-Milel ve'n-Nihal-Dinler ve Mezhepler Tarihi*, İzmir, 2006, 105-106.

¹⁸² Onların vasfı şu hadiste geçmektedir: "... Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle demiştir: Peygamber (s.a.) bir gün ganimet taksimi yaparken Temîm oğullarından Zu'I-Huveysıra lakablı bir adam:

_ Yâ Rasûlallah! Adalet et! dedi. Rasûlullah:

_ "Yazıklar olsun sana! Ben adalet etmezsem kim adalet eder?" buyurdu.

Bunun üzerine Ömer (r.a.):

_ Bana izin ver de şu adamın boynunu vurayım! dedi. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

_ "Hayır (boynunu vurma), Onun birtakım arkadaşları vardır ki, sizden biriniz onların namazı yanında kendi namazını, onların oruçları yanında kendi orucunu hakîr görür. Onlar okun avdan delip çıkışı gibi dinden çıkarlar. (Avı delip geçen) okun demirine bakılır, onda kan nâmuna bir şey bulunmaz- Sonra okun ağaç kısmına bakılır, orada da bir şey bulunmaz. Sonra okun yelesine -tüyüne- bakılır, orada da bir şey bulunmaz. Ok, avın işkembesi içindeki şeylere ve kana girip çıkmış, fakat onlardan hiçbir şey oka yapışıp kalmamıştır! Onlar, insanlar (Müslümanlar) arasında bir ayrılma olduğu zaman ortaya çıkarlar. Onların alâmeti iki elinin birinde kadın memesi gibi yâhut öteye beriye gidip gelen bir et parçası gibi bir şey bulunan bir adamdır". Ebû Saîd şöyle dedi: Ben bunu Peygamber'den işittiğime şehâdet ediyorum. Ve yine şehâdet ediyorum ki, Ali b. Ebî Tâlib onlarla harbettiği zaman, ben onun maiyyetinde idim. Öldürülenlerin içinde bu hadiste vasfedilen adam arandı. Neticede Peygamber'in vasfettiği vasıf üzere birisi bulunup getirildi. Bkz: Buhârî, Menâkıb, 25, Edeb, 95, Mürteddîn, 7; Müslim, Zekât, 142, 148; İbn Mâce, Mukaddime, 12; İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, III, 56, 65, 353, 355.

¹⁸³ Ebû İshâk, *Ahvâlü'r-Ricâl*, s. 33-34.

1. Abdullah b. el-Kevva: Haricîlerin lideridir.¹⁸⁴
2. Abdullah b. Râsib: Harûrîlerin liderlerindedir.¹⁸⁵
3. Şebes b. Ribî' et-Teymî el-Yerbu'î Muhadrem: Harûriyye'de ayrımcı ve farklı fikirleri ortaya atan ilk kişidir.¹⁸⁶
4. Mâlik b. Hâris es-Sülemî Kûfî.¹⁸⁷
5. Mirdas b. Üdeyye Ebû Bilâl, Tabîînden: Havâricin büyüklerinden sayılırdı;
6. Onun kardeşi, Urve b. Üdeyye: Bu da haricîlerin önderlerindedir;
7. Nâfi' b. el-Ezrak Ebû Raşid (v. 60 h.);
8. Necdet b. Amir el-Hanefî el-Harurî (v. 69 h.)ve
9. Sa'sa'a b. Suhân el-Abdî:¹⁸⁸

Bize İbrahim b. Es-Sabâh ve Saîd b. Süleyman, dediler ki: “Bize İsmail b. Zekeriyya, o da Âsım'dan, Muhammed ibn Sîrîn'in şöyle dediği rivayet etmiştir: “Daha önceleri isnat sorulmazdı. Ne zaman ki fitne vaki oldu, işte o vakit hadisin isnadını sorgulamaya başladılar. Fitne ortaya çıktığında da baktılar, kim ehli sünnetten ise onun hadisini aldılar, kim bidat ehliyse onun hadisini de terkettiler.”¹⁸⁹

Yine Eşhel b. Hâtim, o da İbn Avn'dan ondan (Muhammed b. Sîrîn) gelen bir rivayette şöyle demiştir: “Kuşkusuz bu ilim (hadis) dindir. Kişi dinini kimden aldığına iyi baksın.”¹⁹⁰

Bize Ahmed b. Yunus, o da Zâide'den, o Hişâm b. Hassân'dan, Hasan Basri şöyle demiştir: “Hevâ ehliyle dostluk kurmayın, onlardan hadis dinlemeyin, demiştir.”¹⁹¹

Bize İshâk b. Mensur, o da Affân'dan, Affân, Yahyâ İbn Saîd dedi ki: Şu'be, Süfyan, Mâlik ve İbn Uyeyne'ye yalancılıkla suçlanan ve hadisi hıfzedemeyen bir adamı sordum, hep birlikte: O kişinin durumunu açıkla (açığa çıkar), dediler.¹⁹²

Ali'nin Yahyâ İbn Saîd el-Kattân'dan şunu dinlediğini işittim: “Hadis ehlinde birtakım özellikler bulunmalıdır, bunlar; aldığına sağlamca alır, kendisine söyleneni iyice anlar, hadis

¹⁸⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 34.

¹⁸⁵ Ebû İshâk, a.y.

¹⁸⁶ Ebû İshâk, a.y.

¹⁸⁷ Ebû İshâk, a.y.

¹⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 35.

¹⁸⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 35-36.

¹⁹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 36.

¹⁹¹ Ebû İshâk, a.y.

¹⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 36-37.

ricalini iyice kafasında tutar, sonra bu konuda üzerine düşeni hakkıyla yerine getirir.”¹⁹³

Ebâ Kudâme'nin Yahyâ İbn Saîd el-Kattân'dan şunu dinlediğini işittim: “Nice sâlih kimse vardır ki, hadis rivayet etmemesi, onun için daha hayırlıdır; dürüst olan odur, işinde yerli yerince hareket eden de odur, fakat ona altın ve gümüşün emanet edilmesi, hadisin emânet edilmesinden daha kolaydır (yani hafızası zayıftır).”¹⁹⁴ Cûzcânî, Haricîlerden sonra, Sebeîyye fırkasını ele alır.

2. Sebeîyye

Sebeîyye ¹⁹⁵: Bu fırka, küfürde aşırıya kaçtı ve Ali'nin (r.a) ilâh olduğunu iddia etti, tâki Ali (r.a.) onları reddedip iyice düşündükten sonra onları ateşte yaktı. O vakit kendisi şöyle demişti:

Bu durumun hiç de hoş olmayan bir hal olduğunu gördüğümde,
Ateşimi tutuştururdum ve Kanber'i (liderleri olur)ona davet ettim.

Ali (r.a), Abdullah b. Sebe'nin Kur'an'ın dokuz cüzden ibaret olduğunu ve onun bilgisinin Ali'nin yanında olduğunu iddia ettiğinde onu darbetti, ardından yaptıklarından endişelenince de onu sürgün etti.¹⁹⁶ Cûzcânî, Sebeîyyeden sonra, Muhtâriyye fırkasını ele alır.

3. Muhtâriyye

Muhtâriyye ¹⁹⁷: Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî (v. 67/686), Kûfe ehlinde olup

¹⁹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 37.

¹⁹⁴ Ebû İshâk, a.y.

¹⁹⁵ Bu fırka, Abdullah b. Sebe adındaki şahsın taraftarlarından oluşur. Abdullah b. Sebe, Ali'ye (r.a.) -ilah olduğunu imâ ederek- “Sen! Sen!” demişti. İmam Ali (r.a.) onu Medayin şehrine sürdü. Bu şahsın aslen Yahudi olduğu, sonradan Müslüman olduğu söylenmiştir. Yahudiliği döneminde Yûşa b. Nûn için “Musa peygamberin vasîsidir” demiştir. Müslüman olduktan sonra da aynı İmam Ali (r.a.) hakkında söylemeye başladı. Ona göre Ali (r.a.) ölmemiş olup yaşamaktadır. Çünkü onda ilâhî bir parça olup onu ele geçirmek mümkün değildir. Bulutların içinde gelen odur, gök gürlemesi sesi, şimşek tebessümüdür. Bir gün yeryüzüne incek zulümle dolmuş olan dünyayı adaletle dolduracaktır. Geniş bilgi için bkz: Şehristânî, a.g.e., s. 159-160; Bağdâdî, a.g.e., s. 177-199.

¹⁹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 37-38.

¹⁹⁷ Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî'nin taraftarlarından oluşan bir firkadır. Önce Haricî olan bu şahıs, daha sonra Zübeyrî, ardından da Şîf ve Keysânî olmuştur. Ona göre Ali b. Ebi Tâlib'den (r.a.) sonraki imam, Muhammed b. el-Hanefiyye'dir. Kendisine, “Hayır! Hasan ve Hüseyin'den sonra o gelir!” denildiğinde bile onun imametini savunmuş ve halkı bu inanca davet etmiştir.

Muhammed b. el-Hanefiyye, Muhtâr'ın bu faaliyetlerini haber alır almaz, ondan teberri etmiş ve bu şahsın, sadece halkın tevaccühünü kazanmak ve onları yanına toplamak için böyle davrandığını ifade etmiştir. Muhtâr'ın iki temel dayanağından biri ilim ve davet olarak Muhammed b. el-Hanefiyye'ye bağlılığı, diğeri de Hüseyin'in (r.a.) intikamını alma noktasında onu katleden zalimlerle gece gündüz mücadele etmesidir. Ancak Muhtâr'ın fırkasını dayandırdığı başka esaslar da vardır. Örneğin ona göre bedâ' caizdir. bedâ' (Allah'ın fikrini değiştirmesi, yeni bir görüş ortaya koyma)'yı uygun görme hakkındaki görüşleridir. Bu bid'atlerinden dolayı,

geçmişte Kûfe halkı arasında Peygamberlik iddiasında bulundu. Öyle ki, yaptığı işi destekleyici hadis rivayet etmeleri için kimilerini en az bin dinâra kiraladı.¹⁹⁸

Bize Ebû Nuaym, o Şerik'ten, o da Ebi İshâk'ın şöyle dediğini rivâyet etti: Muhtariyye'nin yalancılık ettikleri dönemde Huzeyme İbn Nasr el Absî - ki o, Ali (r.a)'nin dostlarından - şunu söylediğini işittim: "Allah Muhtârîleri kahretsin, saldırmadıkları bir cemiyet, ifsad etmedikleri hadis kalmadı."¹⁹⁹

Bize Nüfeylî, o İsâ İbn Yûnus'tan, o babasından, o Ebû İshâk'tan, o da Sıla İbn Züfer el-Absî'den, İbn Züfer dedi ki: "Allah Muhtâr'ı kahretsin, ifsâd etmediği fırka, halel getirmediği hadis kalmadı."²⁰⁰

Bana Ahmed b. Hanbel rivayet etti (dedi ki): Bize Ebû Bekr İbn Ayyaş haber verdi: Muğire'yi şunları söylerken işittim: "Ali'den (r.a) hadîs rivayeti hususunda Abdullah'ın (yani İbn Mes'udun) arkadaşlarından başka doğru söyleyen yoktu."²⁰¹

İbn Ebû Leylâ'dan rivâyete göre o şöyle dedi: "Ali ile yolculukta da ikâmet halinde de arkadaşlık ettim. Ondan rivayet ettikleri her hadis bâtıldır (Yani Ali o hadisleri rivayet etmemiştir, onlar yalancıdır)."²⁰²

1. Hâris b. Abdillâh el-Hemedânî el-A'ver:

Ebû İshâk İbrâhim el-Cûzcânî, Hâris İbn Abdillâh el-Hemedânî hakkında: "Şa'bî'nin onu (yani Hemedânî el-A'ver'i) yalancılardan saydığı ve onu ithâm ettiği rivâyet olundu." dedi. Hemedânî demiş ki: "Kur'ân'ı iki yılda, vahyi ise üç yılda öğrendim."²⁰³ İbn Abbâs bu konuda: İki kürek kemiği arasındaki hariç vahiy yoktur ve bu konuda Müslümanlar ittifak etmiştir, diyor. Allah Rasûlu de şöyle buyurmuşlardır: "Altı kişi vardır ki, Allah ve her peygamber onları lanetlemiştir... Bunlardan biri de: Allah'ın kitabına ilave yapandır."²⁰⁴

2. Âsım b. ed-Damra: "عندي قريب منه" / Bana göre, Âsım ona (Hâris) yakındır."²⁰⁵

Yüce Allah'a bedâ'yi uygun görmeyen herkes, onların tekfir edilmelerini kabul ettiler. Geniş bilgi için bkz: Şehristânî, a.g.e., s. 134-136; Bağdâdî, a.g.e., 31-40.

¹⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 40.

¹⁹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 40; Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, (Mukaddime), I, 14.

²⁰⁰ Ebû İshâk, a.y.; Müslim, a.y.

²⁰¹ Ebû İshâk, a.y.; Müslim, a.y.

²⁰² Ebû İshâk, a.y.

²⁰³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 41; Müslim, *el-Câmiu's-Sahih*, (Mukaddime), I, 11.

²⁰⁴ Ebû İshâk, a.y.; Ayr. bkz: Tirmizî, Kader, 17.

²⁰⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 43.

سألت عليا يعني ابن المديني عن عاصم والحارث فقال لي يا أبا إسحاق مثلك يسأل عن ذا الحارث كذاب قال علي وسمعت يحيى بن سعيد يقول قال سفیان كنا نعرف فضل حديث عاصم على حديث الحارث “Ali İbn Medîni’ye Âsım ve Hâris’i sordum; bana şöyle dedi: “Ey Ebû İshâk! Bana, senin gibi o ikisinin durumunu soruyorlar. Hâris yalancıdır.” Ali şöyle dedi: Yahyâ b. Saîd’den işittim. O da Süfyân’dan, Süfyân şunu demiştir: “Biz, Hâris’in hadisinden Âsım’ın hadisini daha faziletli olarak biliriz.”²⁰⁶

3. Hübeyre b. Yerîm eş-Şeybanî: “كان مختاريا يجهز على الجرحى يوم الجازر” / Câzir savaşında yaralıları öldüren bir Muhtârîdir.²⁰⁷
4. Yahyâ b. el-Cezzâr el-Urnî el-Kûfî, Lakabı Zebân idi: “مفرطكان غاليا” / (Muhtârîyye’de) aşırıya kaçan biriydi.²⁰⁸
5. Ebû Abdullah el-Cedeli: “صاحب راية المختار” / Muhtârîyye bayrağının taşıyıcısıydı.²⁰⁹
6. Abdullah b. Şerîk el-Amiri: “مختاري كذاب” / Yalancı bir Muhtârîydi.²¹⁰
7. İbrahim b. Herâse eş-Şeybânî el-Kûfî:

على أنه أكف لسانا وأقل للباطل المزخرف من رواية المختارية في حديثه

Hadisinde süslenmiş batıl Muhtârîyye rivayeti az olan ve diline hâkim olan biridir.²¹¹ Cûzcânî, Muhtârîyyeden sonra, Kaderiyye fırkasını ele alır.

4. Kaderîlikle İtham Edilenler

Cûzcânî şöyle demiştir: “Bir grup Kaderci ²¹² olduklarından dolayı tenkit edilmiş ve töhmet altına bırakılmıştır. İnsanlar onların hadislerine yüklenmiş, hâlbuki dindeki çaba ve

²⁰⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 46.

²⁰⁷ Ebû İshâk, a.y.

²⁰⁸ Ebû İshâk, a.y.

²⁰⁹ Ebû İshâk, a.y.

²¹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 49.

²¹¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 83.

²¹² Onların görüşlerini Bağdâdî şöyle sıralamıştır: Onlar Allah’ın ezeli sıfatlarını nefyetmişler ve Allah’-ın ilim, kudret, hayat, sem’ (işitme) basar (görme)’i ile ezeli sıfatlarının bulunmadığı görüşündedirler. Onlar bu görüşlerine şu sözlerini de eklerler:

“Gerçek şu ki, Yüce Allah’ın, ezelde, ne ismi, ne de sıfatı olmuştur.”

Onların Allah’ın gözlerle görülmesinin imkânsızlığı görüşünü savunurlar. İddialarına göre Allah, ne Kendini görür, ne başkası Onu. Onların bir diğer görüşleri ise, Allah’ın kelâmının, emrinin, nehyinin ve hayrının sonradan olduğu hakkındaki görüşleridir. Allah’ın kelâmının sonradan olduğunu (hâdis) iddia etmişlerdir. Bugün onların pek çoğu, O’nun kelâmına yaratılmıştır (mahlûk), derler. Biri de, Yüce Allah, ne insanların kesplerinin, ne de canlıların işlerinden herhangi birinin yaratıcısıdır. Ayrıca şunu da iddia etmişlerdir: “Kendi kesplerini takdir edenler bizzat insanlardır. Allah’ın, ne onların yaptıklarında, ne de diğer canlıların işlerinde bir yapıcılığı ve takdiri vardır.” Bu görüş yüzündendir ki, Müslümanlar onlara “Kaderiyye” (Kaderciler) adını vermişlerdir. Geniş bilgi için bkz: Bağdâdî, a.g.e., s. 82-84; Şehrîstânî, a.g.e., s. 46-48.

gayretlerini ve hadiste emin ve doğru sözlü olduklarını bilseler, sırf görüşlerinden dolayı, onlara yalan töhmeti atmazlardı.”²¹³

Kadercilikle itham edilenler / كان يرمى بالقدر : İbn Hacer’in *Takrîb*’deki sıralamasında beşinci sırada bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir cerh sîgası. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere, yani i’tibâr²¹⁴ için alınır.²¹⁵ Cûzcânî, 24 kişi hakkında “Kadercilikle itham edilmekte / كان يرمى بالقدر” değerlendirmesinde bulunmuştur. *Ahvâlü’r-Ricâl*’de Kaderci olarak zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Katâde b. Diâme es-Sedûsî el-Basrî;²¹⁶
2. Ma’bed b. Halid el-Cühenî el-Kaderî el-Basrî: “Kaderîlerin önderidir.”²¹⁷
3. Saîd b. Ebû Arûbe Ebû’n-Nadr el-Basrî;²¹⁸
4. Hişam b. Ebi Abdullah ed-Destüvâî el-Basrî: “وكان من أثبات الناس / râvîlerin en sağlamlarındandı.”;
5. Selâm b. Müskîn b. Rebîa el-Ezdî el-Basrî, Ebû Ravh;
6. Muhammed b. Süleym Ebû Hilâl er-Râsibi el-Basrî;²¹⁹
7. Abdülvâris b. Saîd Ebû Ubeyde et-Tennürî el-Basrî: “وكان من أثبت الناس / Hadis hafızlarından biridir. râvîlerin en sağlamlarındandı.”;
8. Atâ b. Ebû Meymûne el-Basrî: “Kaderîlerin önderlerinden biriydi.”²²⁰
9. Amr b. Ubeyd Ebû Osman el-Basrî el-Mu’tezilî meşhur Kaderîdir: “غاليا في / Kadercilikte aşırı kaçardı. Hadisi yazılmaya layık değildir.”²²¹ Cûzcânî aynı kişiyi tekrar değerlendirmiştir. O, şöyle demiştir: Amr b. Ubeyd b. Bâb Ebû Osman el-Basrî el-Mu’tezilî el-Kaderî: “سالك غير ثقة / sika olmayan sapık bir râvidir.”²²²

²¹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 181.

²¹⁴ İ’tibâr: Hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, hadisin başka senedini araştırmak. Bu araştırma işi, daha ziyade, zaîf bir hadisi, benzerini bularak kuvvetlendirmek maksadıyla yapılır. Ancak bu da kuvvetlendirilmeye elverişli olup fazla zaîf olmayan hadisler için mümkündür. Her zaîf hadis için bu araştırma yapılmaz (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 142).

²¹⁵ Aydınli, a.g.e., s. 259.

²¹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 182.

²¹⁷ Ebû İshâk, a.y.

²¹⁸ Ebû İshâk, a.y.

²¹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 183.

²²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 184.

²²¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 185.

²²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 108.

10. Hâlid b. Rabâh el-Hezelî el-Kaderî el-Basrî: “كان يرمى بالقدر / Kaderîlikle itham edilmektedir.”²²³ ve
11. Abdullah b. Yesâr b. Ebû Necîh el-Mekkî;
12. Zekeriya b. İshâk el-Mekkî;
13. Abdulhamid b. Ca’fer b. Abdullah el-Ensârî el-Medîni;²²⁴
14. İbrahim b. Nafi’ el-Mahzûmî el-Mekkî;²²⁵
15. Muhammed b. İshâk b. Yesâr;
Cûzcânî diğeri bir yerde aynı kişi hakkında şöyle demiştir: Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî: “الناس يشتهون حديثه وكان يرمى بغير نوع من البدع / Hadisçiler hadisine ilgi duyorlardı. Oysa o, birçok bid’at türüyle itham edilmiştir.”²²⁶
16. Şibl b. Abbâd el-Mekkî el-Kârî;
17. Muhammed b. Abdurrahman b. el-Mügire b. Ebû Zi’b el-Medenî;
18. Seyf b. Süleyman el-Mahzûmî el-Mekkî;²²⁷
19. Ömer b. Ebû Zâide el-Hemedânî el-Vadiî el-Kûfi: “كان يرمى بالقدر / Kaderîlikle itham edilmektedirler.”
20. Vehb b. Münebbih el-Yemanî:
“كان كتب كتابا في القدر ، ثم حُذِّثَ أنه نَدِمَ عليه .” / Kader konusunda bir kitap yazdı, sonra (onu yazdığına) pişman oldu.²²⁸
21. Abdullah b. Ebû Lebîd el-Medenî: “كان سفیان بن عيينة يقول : يُقالُ : إنه قدرِي” / Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: Ona Kaderî diyorlar.”
22. Mekhûl Ebû Abdullah eş-Şamî: “يُتوهم عليه ، وهو يَنْتَقِي” / vehim sahibi olarak görülür ve tenkid edilirdi.²²⁹
23. Hassân b. Atıyye el-Muharebî Ebû Bekr ed-Dımaşkî;
24. Sevr b. Yezîd el-Kelâî Ebû Halid el-Hımsî:
“سئل عنه الثوري فقال خذوا عنه واتقوا قرينه” / Sevrî’ye onun hakkında sorulduğunda, o şu cevabı vermiştir: “Ondan (hadis) alın, fakat boynuz (akran)larından sakının.”²³⁰
Cûzcânî, Kaderiyeden sonra, Mürcie fırkasını ele alır.

²²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 185.

²²⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 186.

²²⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 187.

²²⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 136.

²²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 188.

²²⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 189.

²²⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 190.

²³⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 191.

5. Mürciîlikle İtham Edilenler

Mürciîlikle itham edilenler / رَمَى بِالْإِرْجَاءِ²³¹: İbn Hacer'in *Takrîb*'deki sıralama-sında beşinci sırada bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir cerh sîğası. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.²³² Cûzcânî, 7 kişi hakkında "Mürciîlikle itham edilmekte / كان يرمى بالإرجاء" değerlendirmesinde bulunmuştur. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de Mürciîlik ithamıyla anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Müslim b. Said en-Nahhât: "وكان يخاصم ، وكان يرمى بالإرجاء / Mürcielikle itham edilmektedir. O, ayrıca taassup ehli idi."²³³
2. Osman b. Giyâs er-Râsibî el-Basrî: "كان يرمى بالإرجاء وهو متماسك لا بأس بحديثه / Mürcielikle itham edilmektedir. Onun hadisinde bir beis (zarar) yoktur. Mütemasektir"²³⁴ ²³⁵.
3. Abdülaziz b. Ebû Revvâd: "كان عابدا غاليا في الإرجاء / O âbitti (ibadet eden) ve Mürciîlikte aşırıya kaçardı."²³⁶
4. Onun oğlu Abdülmecîd b. Abdülaziz b. Ebû Revvâd: "كان عابدا غاليا في الإرجاء / O da âbitti (ibadet eden) ve Mürciîlikte aşırıya kaçardı."²³⁷
5. Sâlim b. Aclân el-Cezerî el-Eftas: "كان يخاصم في الإرجاء ، داعية ، وهو متماسك " / Mürcielikle taassup sahibi, (mezhep) propagandası yapardı. Mütemasektir."²³⁸
6. Hâricetü'bnü Mus'ab ed-Dube'î el-Horasanî: "كان يرمى بالإرجاء / Mürcielikle itham edilmektedir."²³⁹

²³¹ 'İrca' kelimesi iki anlama gelir. İlki erteleme, te'hîr etme (geciktirme) anlamıdır. Şu ayet-i kerimede olduğu gibi: "Dediler ki: Onu ve kardeşini irca et!" Yani tehir et, mühlet ver anlamındadır. İkinci anlamı ise ümit (recâ) vermedir.

Bu fırka mensuplarına ilk anlama dayanarak Mürcie demek sahihtir. Çünkü onlar, ameli mertebe bakımından inanç ve niyetin gerisine atarlar. İkinci anlama dayanarak Mürcie demek de yerindedir. Çünkü küfür ile ibadet fayda etmediği gibi iman ile günah da zarar vermez demişlerdir. Onlar, ameli imandan sonraya koymuşlar ve ircâ da, burada te'hîr anlamındadır. Bazıları ise şöyle der: "İrca, büyük günah sahibinin hükmünü Kıyamet gününe erteleyip dünyadaki durumu ile cennet veya cehennem ehli olduğuna hükmetmemektir." Bu anlama göre Mürcie ve Va'îdiyye fırkaları, birbirlerine zıt iki fırka olmaktadır. Bir başka görüşe göre İrca, Ali'yi (r.a.) birinci dereceden dördüncü dereceye ertelemektir ki bu anlama göre Mürcie ve Şîa birbirlerine zıt iki fırka olmaktadır.

Mürcie şu dört sınıftan oluşur: Hâricî Mürciesi, Kaderiyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi, Hâlis Mürcie. Geniş bilgi için bkz: Şehristânî, a.g.e., s. 126-127; Bağdâdî, a.g.e., 148-152.

²³² Aydınlı, a.g.e., s. 259.

²³³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 89.

²³⁴ Mütemasek: Rivayet ettiği hadisin, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınabileceği râvi. Bkz: Aydınlı, a.g.e., s. 231.

²³⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 124.

²³⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 152.

²³⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 153.

²³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 181.

²³⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 209.

7. İbrahim b. Tahmân el-Horasanî: “كان فاضلاً يرمى بالإرجاء / Mürcielikle itham edilen fazilet sahibi bir kişiydi.”²⁴⁰ Mezheplerinden dolayı cerh edilen râvileri bu şekilde sunduktan sonra, şimdi ise şahsî durumlarından dolayı, cerh edilen râviler konusuna geçmek istiyoruz.

F. Cerh Edilen Râvîler

Cerh edilen râvilerin durumuna geçmeden önce, cerh lafzının manası üzerine durmak istiyoruz; cerh sözlükte, “maddi olarak bir aletle yaralamak” veya “kötü söz söylemek suretiyle incitmek ve aybını, eksiğini, fesadını ortaya çıkarmak” gibi manalara gelmektedir.²⁴¹ Hadîs usûlünde de, sözlük manasına uygun bir şekilde, “Râvinin, adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşımadığının tespit edilip ortaya konması” şeklinde tarif edilmiştir.²⁴²

Hadis ilminin, isnâd sistemi üzerine kurulu olduğu hatırlandığında, cerh ve ta’dîl’in önemi de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Râvilerin rivayet kabiliyetleri açısından araştırılmasının rivayet ilimlerindeki bu önemi, onun kısa zamanda bir *ilim* haline gelmesine sebep olmuş ve *cerh ve ta’dîl ilmi* adıyla ortaya çıkmıştır. Buna göre cerh ve ta’dîl, “Râvilerin cerh ve ta’dîl durumlarını, kendilerine özgü terimlerle araştıran bir ilimdir... Bu ilim, Hadis Ricâli ilmi’nin bir alt dalıdır.”²⁴³

Cerh ve ta’dîlde kullanılan lafızlar ise, bir takım mertebelere ayrılmaktadır. Bir râvî hakkında kullanılan bütün cerh lafızları, o râvî ve rivâyetinin mutlak olarak değersiz olduğu anlamına gelmediği gibi, bütün ta’dîl lafızları da o râvînin mutlaka güvenilir bir kimse olduğu ve rivâyetine şeksiz ve şüphesiz itimad edilebileceği anlamına gelmez. Bundan dolayı râvî tenkidçiliğine aşırıya kaçmadan sağlıklı bir faaliyet icra etmek istiyorsak, bu mertebeler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir.²⁴⁴ Cerh ve ta’dîl mertebeleriyle ilgi çeşitli kategorik derecelendirmeler mevcuttur. Nitekim mütekaddimûn âlimlerinden İbn Ebû Hâtim er-Râzî, cerh lâfızlarını dört mertebeye ayırmıştır. Bu mertebeler, en hafifinden en ağırına doğru şu lâfızlar yer alır:

- a. Birinci meretebe: لَيْن الحديث (*hadis rivayetinde gevşektir*)

²⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 209.

²⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânu ’l-Arab*, I, 586; Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara, 2005, s. 243.

²⁴² Aydın, *Hadis İstılahları*, s. 48.

²⁴³ Özpınar, a.g.e., s. 244 (Kannûcî, *el-Hitta*, s. 83’ten naklen).

²⁴⁴ Polat, Salahattin ve arkadaşları, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, İstanbul, 2008, s. 144.

- b. İkinci mertebe: ليس يقوي (*hadis rivayetinde kuvvetli değildir*)
- c. Üçüncü mertebe: ضعيف الحديث (*hadisi zayıftır*)
- d. Dördüncü mertebe: كذاب (*yalancıdır*) *Hadisi sakıttır* (متروك الحديث (*hadisi terk edilmiştir*)²⁴⁵

Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) de İbn Ebû Hatîm'in (v. 327/939) tertibini aynen zikretmiştir.²⁴⁶

Müteahhirûn âlimlerinden ise İbnü's-Salâh (v. 642/1244) ve Nevevî (v. 676/1277) de, İbn Ebû Hâtîm'in görüşünü benimseyerek cerh lâfızlarını dört; Zehebî ve Irâkî (v. 806/1403) beş; İbn Hacer, Sehâvî (v. 902/1496) ve Suyûtî (v. 911/1505) ise altı mertebeye ayırmıştır.²⁴⁷

Cerh lâfızlarında en kapsamlı taksimi İbn Hacer yapmış, Sehâvî ve Suyûtî de bu taksimi benimsemiştir.²⁴⁸ Biz de, Sehâvî'nin tertibine göre Cûzcânî'nin değerlendirmelerini ele almak istiyoruz.

Ahvâlü'r-Ricâl'deki Bazı Önemli Cerh Lafızları

Cerh-ta'dîl âlimlerine göre, cerh mertebeleri sıralama açısından çeşitlilik arzmemektedir. Bu itibarla herhangi bir âlimin sıralamasını esas alma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu hususta en şumüllü taksimi Sehâvî'nin yaptığı kabul edilmektedir. Cûzcânî'nin yaptığı bir sıralama bulunmadığından biz burada Sehâvî'nin sıralamasını tercih ettik.

1. Birinci Mertebe

1.1. Hadisi Zayıf Olanlar / ضعيف الحديث

Hadisi zayıf olanlar / ضعيف الحديث: Zehebî'ye göre cerhin beşinci (Sehâvî'ye göre birinci) mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere

²⁴⁵ Bkz: Âşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, (Basılmamış doktora tezi) İstanbul, 1992, s. 150 (İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 37. den naklen).

²⁴⁶ Âşıkutlu, a.g.e.,s. 150 (Hatîb, *el-Kifâye*, s. 23.den naklen).

²⁴⁷ Âşıkutlu, a.g.e.,s. 151 (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 59; Nevevî, *Takrîb*, s. 20; Zehebî, *Mizân*, I, 4; Irâkî, *et-Tebşıra*, II, 11-12; İbn Hacer, *Şerhu Nuhbe*, s. 65; Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 370-372; Suyûtî, *Tedrib*, I, 346-347. den naklen).

²⁴⁸ Âşıkutlu, a.g.e.,s. 152.

yani i'tibâr için alınır.²⁴⁹ Cûzcânî, 24 kişiyi “ضعيف الحديث / hadisi zayıf” olarak eserinde zikretmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Süveyr b. Ebû Fâhite Saîd b. Allâka el-Kûfî: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁵⁰
2. Ali b. Âbis el-Ezrak el-Üsdî el-Kûfî: “ضعيف الحديث واهي / hadisi son derece zayıftır.”²⁵¹
3. Ebû Hamza el-Kûfî Meymûn el-Kassâb el-A'ver, İbrahim en-Nehaî'nin arkadaşı olup ondan rivayette bulunmuştur: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁵²
4. Muhammed b. Ebân b. Salih el-Kuraşî, ona el-Cu'fî el-Kûfî de diyorlar: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁵³
5. Fâid b. Abdurrahman Ebû'l-Verkâ el-Kûfî el-Attâr: “ضعيف ضعيف / zayıftır, zayıftır.”²⁵⁴
6. Abdurrahman b. Malik b. Miğvel: “ضعيف الأمر جدا / hadisi ciddi zayıftır.”²⁵⁵
7. Amr b. Dinâr el-Basrî, Zübeyr ailesinin kahramanı: “عند أهل العلم ضعيف الحديث / İlim ehlinin indinde, hadisi zayıftır.”²⁵⁶
8. Eyub b. Utbe el-Yemâmî, el-Yemâme'nin kadısıdır: “ضعيف / zayıftır.”²⁵⁷
9. Hasan b. Ebû Ca'fer el-Cüfrî el-Basrî: “ضعيف واهي الحديث / hadisleri çok zayıftır.”²⁵⁸
10. Heysem b. Cemmâz el-Hanefî el-Bekkâ el-Basrî: “كان قاصا / ضعيفا روى عن ثابت معاضيل / Sâbit'ten mu'dal²⁵⁹ hadisler rivayet etmiştir. Hadis yönünden zayıf olan bir kıssacıdır.”²⁶⁰
11. Husam b. Mısak Ebû Sehl el-Ezdî el-Basrî b. Zalim b. Şeytan: “ضعيف / Zayıftır.”²⁶¹
12. Üsame b. Zeyd b. Eslem el-Medenî: “ضعيف في الحديث / hadiste zayıftır.”;
13. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem: “ضعيف في الحديث / hadiste zayıftır.”;

²⁴⁹ Aydınlı, a.g.e., s. 164.

²⁵⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 51.

²⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 61.

²⁵² Ebû İshâk, a.g.e., s. 72.

²⁵³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 74.

²⁵⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 78.

²⁵⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 93.

²⁵⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 109.

²⁵⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 115.

²⁵⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 117.

²⁵⁹ Mu'dal: İsnadında birbirini takip eden iki ve daha fazla râvîsi düşmüş hadislere mu'dal denilmiştir: bkz: Koçyiğit, Talat, *Hadis İstilahları*, Ankara, 1980, s. 356; Mu'dal: Hicrî ikinci asırda kullanıma rastlamadığımız bu terimi, İbn Hacer'in verdiği bilgiye göre hicrî üçüncü asır muhaddislerinden Yahya b. Main (ö. 233/847), Muhammed b. Yahya ez-Zühîlî (ö. 258/871), Cûzcânî (ö. 259/872) ve Nesâî (ö. 303/915) isnadında inkıta olmayan muttasıl rivayetler hakkında da kullanmışlardır. Hicrî üçüncü asır muhaddislerinden Dühaym (ö. 245/859) ve Cûzcânî ise mu'dali terim anlamında kullanmışlardır. Bkz: Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 167.

²⁶⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 120.

²⁶¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 121.

14. Abdullah b. Zeyd b. Eslem: “ضعيف في الحديث / hadiste zayıftır.”²⁶²
15. Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Medenî: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”;
16. Asım b. Ubeydullah b. Asım b. Ömer: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁶³
17. Ali b. Ebû Ali el-Lehebî el-Medenî: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁶⁴
18. Münkedir b. Muhammed b. el-Münkedir: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁶⁵
19. el-Velid b. Amr b. Sâc el-Harrânî: “ضعيف الأمر / hadisi gerçekten zayıftır.”²⁶⁶
20. Abdülcebbar b. Ömer el-Eylî, Osman b. Affan’ın mevlası (مولى عثمان بن عفان) “ضعيف / hadisi zayıftır.”²⁶⁷
21. Mesleme b. Ali el-Huşenî Ebû Said ed-Dımaşkî: “ضعيف حديثه متروك / hadisi zayıf ve metruktür.”²⁶⁸
22. fûrât b. es-Saib, Ebû’l-Mualla el-Cezerî: “ضعيف الحديث / hadisi zayıftır.”²⁶⁹
23. Kinane b. Cebele b. Amr Ebû’n-Nadır el-Herevî; Horasan’ın Herat şehrinde: “ضعيف الأمر / hadisi cidden zayıftır.”²⁷⁰
24. Asram b. Havşeb Ebû Hişam, Hemedan’ın kadısı: رأيته “
Onu Hemedan’da gördüm, hicrî 230 senesinde
ondan (hadis) yazdım. Zayıftır.”²⁷¹

1.2. Hadisi Zayıf Kabul Edilenler / يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ

Hadisine zayıf denilenler / يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ : Zehebî ve Irâkî’ye göre cerhin beşinci (Sehâvî’ye göre birinci) mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i’tibâr için alınır.²⁷² Cûzcânî, eserinde, hadis rivayetinde 18 kişiyi söz konusu sîga ile zikretmiştir. *Ahvâlü’r-Ricâl*’de bu sîga ile değerlendirilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Abdu’l-Â’lâ b. Âmir es-Sa’lebî: “يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir.”²⁷³

²⁶² Ebû İshâk, a.g.e., s. 131.

²⁶³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 138.

²⁶⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 140.

²⁶⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 141.

²⁶⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 147.

²⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 151.

²⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 163.

²⁶⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 179.

²⁷⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 204.

²⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 205.

²⁷² Aydınlı, a.g.e., s. 333.

²⁷³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 51.

2. Said b. Zi La've: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁷⁴
3. Yahyâ b. Ebû Hayye Ebû Cenâb el-Kelbî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁷⁵
4. Mücalid b. Said el-Hemedânî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁷⁶
5. Salih b. Musa el-Kuraşî et-Talhî el-Kûfî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir" ²⁷⁷
Cûzcânî, aynı şahsı diğer bir yerde de tekrar değerlendirmiş ve şöyle demiştir: Salih b. Musa b. İshâk b. Talha et-Teymî et-Talhî el-Kûfî: "ضعيف الحديث / hadisi zayıftır." ²⁷⁸
6. es-Seri b. İsmail el-Kûfî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁷⁹
7. İbrahim b. Müslim el-Hecerî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁸⁰
8. Leys b. Ebû Süleym el-Kûfî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ لَيْسَ بِثَبْتٍ / Hadisi zayıf kabul edilir, sağlam değildir." ²⁸¹
9. Yezid b. Ebû Ziyad el-Kûfî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁸²
10. Said b. Zeyd b. Dirhem Ebü'l-hasan, Hammad b. Zeyd'in kardeşidir: "يُضَعَّفُ أَحَادِيثُهُ فَلَيْسَ بِحُجَّةٍ بِحَالٍ / Hadisi zayıf kabul edilir. Rivayetleri hali ile delil olarak kullanılmaz." ²⁸³
11. Haris b. Nebhân el-Cermî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ / Hadisi zayıf kabul edilir." ²⁸⁴
12. Ebû Bekir el-Hüzelî Sülma b. Abdullah el-Basrî:
"يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ وَكَانَ مِنَ الْعُلَمَاءِ النَّاسِ بِأَيَّامِهِمْ / o devrin insanların âlimlerinden ve hadisi zayıf kabul edilir." ²⁸⁵
13. Mübarek b. Fadâle el-Basrî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الثَّبَتِ / Hadisi zayıf kabul edilir vesağlam râvîlerden değildir." ²⁸⁶
14. Rebi' b. Sabîh es-Sa'dî el-Basrî: "يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِ الثَّبَتِ / Hadisi zayıf kabul edilir vesağlam râvîlerden değildir." ²⁸⁷

²⁷⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 86.

²⁷⁵ Ebû İshâk, a.y.

²⁷⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 89.

²⁷⁷ Ebû İshâk, a.y.

²⁷⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 73.

²⁷⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 90.

²⁸⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 91.

²⁸¹ Ebû İshâk, a.y.

²⁸² Ebû İshâk, a.g.e., s. 92.

²⁸³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 114.

²⁸⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 119.

²⁸⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 122.

²⁸⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 123.

²⁸⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 123.

15. Asım b. Ömer b. Hafs b. Asım el-Ömerî el-Medenî: “يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ” / Hadisi zayıf kabul edilir.”;
16. Abdullah b. Said b. Ebû Said Keysan el-Makberî: “يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ” / Hadisi zayıf kabul edilir.”²⁸⁸
17. Abdullah b. Amir el-Eslemî el-Medenî: “يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ” / Hadisi zayıf kabul edilir.”²⁸⁹
18. Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Sebre el-Medenî: “يُضَعَّفُ حَدِيثُهُ” / Hadisi zayıf kabul edilir.”²⁹⁰

2. İkinci Mertebe

2.1. Yalancılar / كذاب

Yalancılar / كذاب : 1. Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre birinci, Sehâvî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz; 2. Muteber bir yolla almadığı veya ezberlemediği hadisleri rivayet eden, olur olmaz herkesten hadis yazan kimse. Bu mânâda ilk devirlerde ve nâdiren kullanılmıştır. ²⁹¹ Nitekim Cûzcânî, eserinde, 28 kişiyi “hadislerinde yalancı” değerlendirmesinde bulunmuştur. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Rüşeyd el-Hecerî: “كذاب غير ثقة” / yalancının biri/ yalancıdır, sika (güvenilir) değildir.”²⁹²
2. İsmail b. Abdurrahman es-Süddî: “كذاب شتام” / yalancının biri, çok söven (ağzı bozuk, küstah, terbiyesiz)dir.”²⁹³
3. Hakîm b. Cübeyr el-Üsdî el-Kûfî: “كذاب” / yalancının biri/ yalancıdır.”²⁹⁴
4. Yunus b. Habbâb el-Üseydî: “كذاب مفتر” / iftiracı ve yalancının biridir.”²⁹⁵
5. Câbir b. Yezîd el-Cû'fî el-Kûfî: “كذاب” / yalancının biridir.”²⁹⁶
6. el-Kelbî, Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî Ebû'n-Nadr el-Kûfî en-Nisabe el-Müfessir: “كذاب ساقط” / yalancının biri ve sakıttır.”²⁹⁷
7. Amr b. Şemir el-Cu'fî el-Kûfî: “كذاب زائع” / yalancı ve sapık biridir.”²⁹⁸

²⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 139.

²⁸⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 140.

²⁹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 141.

²⁹¹ Aydınlı, a.g.e., s. 150.

²⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 47.

²⁹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 48.

²⁹⁴ Ebû İshâk, a.y.

²⁹⁵ Ebû İshâk, a.y.

²⁹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 50.

²⁹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 54.

8. el-Müallâ b. Hilâl b. Süveyd et-Tahhân el-Kûfi: “كذاب / Yalancıdır.”²⁹⁹
9. Nüfey’ b. Haris Ebû Davud en-Nehaî el-Kûfi: “كذاب / yalancıdır.”³⁰⁰
10. Abdülmelik b. Harûn b. Antere: “دجال كذاب / Büyük yalancıdır.”³⁰¹
11. Telîd b. Süleyman el-Huşenî el-Kûfi el-A’rec: “كان يكذب / yalancıydı.”³⁰²
12. Ebû Harun el-Abdî Umâre b. Cüveyn: “كذاب مفتر / iftiracı ve yalancının biridir.”³⁰³
ve
13. Ebû Hafs el-Abdî Amr b. Hafs: “hadisleri kabul edilmez.”³⁰⁴
14. Atâ b. Aclân el-Haneffî el-Basrî el-Attâr: “كذاب / yalancının biridir.”³⁰⁵
15. Osman b. Mıksem el-Bürrî el-Kündî el-Basrî: “كذاب / yalancının biridir.”³⁰⁶
16. Davûd b. ez-Zibrikân er-Rakâşî: “كذاب / yalancının biridir.”³⁰⁷
17. Abdullah b. Hakîm Ebû Bekr ed-Dâhirî: “كذاب / yalancının biridir.”³⁰⁸
18. Ebû el-Bahterî Vehb b. Vehb b. Kesir: “كان يكذب ويجسر فسقط ومال / Yalan söyler, saygısız davranışlarda bulunurdu. Bu yüzden râvî olarak sakıt ve tenkide ileri derecede açık duruma düştü.”³⁰⁹
19. Hakem b. Abdullah b. Sa’d el-Eylî: “جاهل كذاب / cahil ve yalancının biridir.”³¹⁰
20. Yusuf b. es-Sefer Ebû’l-Feyz ed-Dımaşkî: “كان يكذب / yalancıydı.”³¹¹
21. Hammâd b. Amr en-Nasîbî: “كان يكذب / yalancıydı.”³¹²
22. Mübeşşir b. Ubeyd el-Hımsî: “كان كذابا / yalancıydı.”³¹³ Aynı şahıs hakkında başka bir yerde ise Cûzcânî şöyle demiştir: Mübeşşir b. Ubeyd el-Hamsî, Aslen Kûfelîdir:
سمعت من حدثنا عن أحمد أنه قال مبشر شغله القرآن عن الحديث أحاديثه عندي بواطيل
Ahmed’den rivayette bulunan bir kimseden işittiğime göre, o şöyle demiştir:
“Mübeşşir, hadisten daha ziyade Kur’an’la meşgul oldu, onun hadisleri benim indimde batıldır.”³¹⁴

²⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 56.

²⁹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 60.

³⁰⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 65.

³⁰¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 68.

³⁰² Ebû İshâk, a.g.e., s. 74.

³⁰³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 97.

³⁰⁴ Ebû İshâk, a.y.

³⁰⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 99.

³⁰⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 100.

³⁰⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 111.

³⁰⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 131.

³⁰⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 134.

³¹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 151.

³¹¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 160.

³¹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 179.

³¹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 193.

³¹⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 170.

23. Muhammed b. Ziyâd et-Tahhân: “كان كذابا/ yalancıydı.”³¹⁵
24. Hâlid b. el-Kasim el-Medainî: “كذاب يزيد في الأسانيد / yalancının biridir, isnadda ilavede bulunur.”³¹⁶
25. Muhammed b. el-Fadl b. Atıyye el-Horasanî el-Mervezî el-Kûfi: “كان كذابا/ yalancıydı.”³¹⁷
26. Mükatil b. Süleyman el-Belhî el-Müfessir: “كان دجالا جسورا / Gözü dönmüş bir deccâl idi.”³¹⁸
27. Hamid b. Âdem el-Mervezî, Merv’lilerdendir: “كان يكذب ويحتمق في كذبه / Yalancıydı ve yalanında ahmaklık ederdı.”³¹⁹
28. Süleyman b. İsa es-Siczî: “كان كذاب مصرحا / Sarih (apaçık) bir yalancıydı.”³²⁰

2.2. Hadis Uyduranlar / كان يضع الحديث

Hadis uydurmuş olanlar / كان يضع الحديث/ يضع: Cerhin Irâkî’ye göre birinci, Sehâvî’ye göre cerhin ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³²¹ Cûzcânî, eserinde, hadis rivayetinde 7 kişinin hadis uydurduklarını söylemiştir. *Ahvâlü’r-Ricâl*’de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Yezid b. Rebîa er-Ruhbî ed-Dımaşkî: “أخاف أن تكون موضوعة، أحاديثه أباطيل، كرهت أن تكون موضوعة، أحاديثه أباطيل ، أخاف أن تكون موضوعة” hadisleri batıldır. Korkarım ki uydurmazdır.”³²²
2. Saîd b. Sinan Ebû Mehdî el-Hımsî: “أحاديثه أخاف أن تكون موضوعة لا تشبه أحاديث الناس /Hadisleri diğer güvenilir râvîlerin hadislerine benzememektedir, korkarım ki uydurmazdır.”³²³ ve
3. Ufeyr b. Ma’dân el-Hamsî el-Müezzin: “durumu Saîd b. Sinan Ebû Mehdî el-Hımsî’ye yakındır.”³²⁴
4. Süleyman b. Amr Ebû Davud en-Nahaî: “كان يضع الحديث / Hadis uydururdu.”³²⁵

³¹⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 198.

³¹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 199.

³¹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 202.

³¹⁸ Ebû İshâk, a.y.

³¹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 206.

³²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 207.

³²¹ Aydınli, a.g.e., s. 332.

³²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 160.

³²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 168.

³²⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 169.

³²⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 194.

5. Abdullah b. El-Müsevvir Ebû Ca'fer el-Haşimi el-Medaîni: "أحاديثه موضوعة" Hadisleri uydurmazdır.³²⁶
6. Gıyâs b. İbrahim en-Nahaî: "كان يضع الحديث" / Hadis uydururdu.³²⁷
7. Ahmed b. Abdullah b. Halid Settûk el-Cüveybârî el-Herevî: "كان يضع الحديث" / Hadis uydururdu.³²⁸

3. Üçüncü Mertebe

3.1. Sika Olmayanlar/ غير ثقة

Sika değil / غير ثقة: Sehâvî'ye göre Cerhin üçüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³²⁹ Cûzcânî, eserinde 28 kişi hakkında "sika (güvenilir) değil / غير ثقة" değerlendirmesinde bulunmuştur. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de adı bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Habbe b. Cüveyn el-Urenî: "غير ثقة / sika (güvenilir) değildir."³³⁰
2. Ebû Saîd Akîsa et-Teymî: "غير ثقة / sika değildir."³³¹
3. Talha b. Cübeyr: "غير ثقة مذموم في حديثه" / sika değildir. Hadisinde yerilmiştir.³³²
4. Müslim b. Keysan ed-Dabî el-A'ver: "غير ثقة / sika değildir."³³³
5. Muhammed b. Salim Ebû sehl el-Hemedânî el-Kûffî: "غير ثقة / sika değildir."³³⁴
6. Amr b. Halid b. A'yen el-Kûffî: "غير ثقة / sika değildir."³³⁵
7. Abdülkerim b. Ebû el-Mühârik Ebû Ümeyye el-Basrî: "غير ثقة / sika değildir."³³⁶
8. Haşim b. el-Evkas : "ضال غير ثقة" / sapıtılmış, sika değildir.³³⁷
9. Hasîb b. Cahder: "غير ثقة" / sika değildir.³³⁸
10. Yusuf b. Halid es-Semtî el-Fakih: "غير ثقة" / sika değildir.³³⁹
11. Amr b. el-Ezher el-Atekî: "غير ثقة" / sika değildir.³⁴⁰

³²⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 196.

³²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 201.

³²⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 206.

³²⁹ Aydınli, a.g.e., s. 90.

³³⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 47.

³³¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 48.

³³² Ebû İshâk, a.g.e., s. 57.

³³³ Ebû İshâk, a.y.

³³⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 59.

³³⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 69.

³³⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 97.

³³⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 98.

³³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 106.

³³⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 107.

³⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 108.

12. Yahyâ b. Süleym veya b. Ebû Süleym Ebû Belc el-Fezârî el-Vasîtî el-Kûfî: “كان يروج / الفواخت ليس بثقة / Güvercin besleyip uçurmayı teşvik ederdi, sika değildir.”³⁴¹
13. Düceyn b. Sabit Ebû'l-Gusn el-Yerbuî el-Basrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴²
14. Ya'kûb b. Velid Ebû Yusuf el-Ezdî el-Medenî: “غير ثقة ولا مأمون / sika ve güvenilir değildir.”³⁴³
15. Ebû Sayfî Beşir b. Meymun el-Horasanî el-Vasîtî: “غير ثقة، أظنه كان يكون بمكة / sika değildir. Zannımca o Mekke'deydi.”³⁴⁴
16. Ebû Zür'a Amr b. Câbir el-Mısrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴⁵
17. Saîd b. Kesîr b. Ufeyr el-Mısrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴⁶
18. el-Velid b. Muhammad el-Müvakkarî Ebû Bişr el-Belkâvî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴⁷
19. Bişr b. Nümeyr el-Kuşeyrî el-Basrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴⁸
20. Şimr b. Nümeyr Mısrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁴⁹
21. Yahyâ b. Ebû Üneyse el-Cezerî er-Rehavî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵⁰
22. İshâk b. Necîh el-Malatî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵¹
23. Eyyub b. Seyyâr ez-Zührî el-Medenî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵²
24. Sellam b. Selm veya Süleym Ebû Süleyman el-Medainî et-Teymî es-Sa'dî el-Horasanî et-Tavîl: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵³
25. Abdurrahim b. Zeyd b. el-Havarî el-Ammî el-Basrî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵⁴
26. Saîd b. Muhammed el-Verrak el-Kûfî: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵⁵
27. Muhammed b. Humeyd er-Razî: “كان رديء المذهب غير ثقة / Mezhebi bozuk, sika değildir.”³⁵⁶
28. Selm b. Salim el-Belhî ez-Zahid: “غير ثقة / sika değildir.”³⁵⁷

³⁴¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 117.

³⁴² Ebû İshâk, a.g.e., s. 118.

³⁴³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 134.

³⁴⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 152.

³⁴⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 154.

³⁴⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 157.

³⁴⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 161.

³⁴⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 164.

³⁴⁹ Ebû İshâk, a.y.

³⁵⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 177.

³⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 178.

³⁵² Ebû İshâk, a.g.e., s. 195.

³⁵³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 196.

³⁵⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 197.

³⁵⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 199.

³⁵⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 207.

³⁵⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 208.

3.2. Sakıt Olanlar / ساقط

Sakit / ساقط: Cerhin Zehebî ve Sehâvî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci, İbn Hacer'e göre (*Takrîb*'deki sıralamasında) onuncu mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³⁵⁸ Cûzcânî, eserinde, hadis rivayetinde 17 kişiyi “ساقط / Sakıt” olarak değerlendirmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. el-Hakem b. Zuheyr el-Fezârî: “ساقط / Sakıttır.”³⁵⁹ Aynı şahsı Cûzcânî tekrar başka bir yerde şöyle değerlendirmiştir: el-Hakem b. Zuheyr el-Fezârî el-Kûfî: “سقط بميله / O Yusuf yıldızlarının sahibi orta yoldan sapmış ve esrarengiz rivayetleri sayesinde sakıt olmuştur.”³⁶⁰
2. el-Hasan b. Umâre el-Kûfî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶¹
3. Habib b. Hassân b. Ebû el-Eşres el-Kûfî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶²
4. Muhammed b. Ubeydullah b. Süleyman el-Arzemî el-Kûfî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶³
5. Ali b. Gurâb (Gurab / غراب kuş adı, onun lakabıdır.) adı Abdulaziz olup Kûfilidir: “ساقط / Sakıttır.”³⁶⁴
6. İbrahim b. Osman Ebû Şeybe: “ساقط / Sakıttır.”³⁶⁵
7. Kays b. er-Rebi' el-Üsdî el-Kûfî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶⁶
8. Yahyâ b. Abdülhamid el-Himmânî el-Hafız el-Kûfî: “ساقط حديثه ترك فلا ينبعث / Sakıttır. Hadisi geri dönülmeyecek şekilde terk edilmiştir.”³⁶⁷
9. Bahr b. Küneyz Ebû'l-Fadl es-Seka el-Basrî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶⁸
10. Eban b. Ebû Ayyaş Firûz el-Basrî Ebû İsmail el-Abdî: “ساقط / Sakıttır.”³⁶⁹
11. Süleyman b. Erkam Ebû Muaz el-Basrî: “ساقط / Sakıttır.”³⁷⁰
12. Osman b. Abdurrahman el-Kuraşî ez-Zührî el-Vakkâsî el-Malikî: “ساقط / Sakıttır.”³⁷¹

³⁵⁸ Aydınlı, a.g.e., s. 271.

³⁵⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 52.

³⁶⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 94.

³⁶¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 52.

³⁶² Ebû İshâk, a.g.e., s. 58.

³⁶³ Ebû İshâk, a.y.

³⁶⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 61.

³⁶⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 64.

³⁶⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 66.

³⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 85.

³⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 98.

³⁶⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 103.

³⁷⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 104.

³⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 127.

13. İbrahim b. el-Hakem b. Ebân el-Udnî: “ساقط / Sakıttır.”³⁷²
14. Ömer b. Kays, ona Sendel de diyorlardı. O, Humeyd b. Kays el-A’rec’in kardeşidir: “ساقط / Sakıttır.”³⁷³
15. Ömer b. Said Ebû hafs ed-Dımaşkî, ondan Bağdat’tayken yazdık: “سقط حديثه / hadisi sakıt olmuştur.”³⁷⁴
16. El-Heyssem b. Adî et-Taî el-Menbecî el-Kûfi: “ساقط قد كشف قناعه / Sakıttır. Durumu aydınlanıp ortaya çıktı.”³⁷⁵
17. Nuh b. Ebû Meryem Ebû İsmet el-Mervezî, Merv’in kadısıdır: “سقط حديثه / Hadisi sakıttır.”³⁷⁶

3.3. Hadisi Sakıt Olanlar / ذاهب الحديث

Hadisi sakıt olanlar / ذاهب الحديث / ذاهب : Cerhin Zehebî ve Sehâvî’ye göre üçüncü, Irâkî’ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³⁷⁷ Cûzcânî, eserinde 8 kişiyi “ذاهب الحديث / ذاهب / Hadisi sakıt olanlar” olarak değerlendirmiştir. *Ahvâlü’r-Ricâl*’de adı bu sîga ile zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Muhammed b. Mervan es-Südî: “ذاهب / sakıttır.”³⁷⁸
2. Muhammed b. Seleme b. Küheyl Kûfi: “ذاهب الحديث / Hadisi sakıttır.”³⁷⁹
3. Yahyâ b. Seleme b. Küheyl Kûfi: “ذاهب الحديث / Hadisi sakıttır.”³⁸⁰
4. Ebû Cizzî Nasr b. Tarîf el-Kassâb: “ذاهب / sakıttır.”³⁸¹
5. Hasan b. Vâsıl (Dînâr): “من الذاهبيين / sakıtlardandır.”³⁸²
6. Yezîd b. İyaz b. İyaz b. Yezid b. Cu’bede el-Leysî: “ذاهب حديثه ، سكت الناس عنه / İnsanlar onun hakkında olumlu bir şey söylemediler, hadisi sakıt olmuştur.”³⁸³
7. Abdullah b. Ziyâd b. Sema’n el-Mahzûmî el-Medenî: “ذاهب / sakıttır.”³⁸⁴
8. Ali b. Hazevver el-Kûfi: “ذاهب / sakıttır.”³⁸⁵

³⁷² Ebû İshâk, a.g.e., s. 147.

³⁷³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 149.

³⁷⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 165.

³⁷⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 200.

³⁷⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 203.

³⁷⁷ Aydınlı, a.g.e., s. 335.

³⁷⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 58.

³⁷⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 62.

³⁸⁰ Ebû İshâk, a.y.

³⁸¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 99.

³⁸² Ebû İshâk, a.g.e., s. 101.

³⁸³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 128.

³⁸⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 142.

3.4. Metrûk / متروك

Metrûk / متروك : Sika olduğu hiç belirtilmediği halde bir cerh sebebiyle tenkide uğramış olan râvî. Böyle bir râvî, Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde. Bu râvî İbn Hacer'in *Takrîb*'teki tertibine göre onuncu sıradadır. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde alınmaz.³⁸⁶ Cûzcânî, eserinde 3 kişiyi “ متروك / terk edilmiş / metrûk” olarak değerlendirmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de adı bu sîga ile zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Abdülmelik b. Hüseyin Ebû Malik en-Nahaî el-Kûffî: “ متروك / terk edilmiştir (hadisi terk edilmesi gereken bir râvîdir).”³⁸⁷
2. Ravh b. Müsafir Ebû Bişr el-Basrî: “ متروك / terk edilmiştir/metrûktür.”³⁸⁸ Cûzcânî başka bir yerde bu kişiyi tekrar değerlendirerek şöyle demiştir: Ravh b. Müsafir Ebû Bişr el-Basrî: “ غير مقتنع / durumu iknâ edici değildir.”³⁸⁹
3. Eyyûb b. Hut Ebû Ümeyye el-Basrî: “ متروك / terk edilmiştir/metrûktür.”³⁹⁰

3.5. Hâlik Olanlar / هالك

Hâlik olanlar / هالك : Cerhin, Zehebî ve Sehâvî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³⁹¹ Cûzcânî, eserinde, hadis rivayetinde 2 kişiyi “hâlik / هالك” olarak değerlendirmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Muhammed b. Saîd el-Maslûb el-Esedî, ona İbn Ebû Kays da diyorlar: “هالك”
مكتشف الأمر / Durumu açığa çıkmıştır. Hâliktir.³⁹²
2. Abdullah b. Muharrer el-Cezerî: “ له على ماكان فيه إقدام ، هالك / Durumunu ta'dîl etmek için çok gayret gerekir, hâliktir.”³⁹³

³⁸⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 195.

³⁸⁶ Aydınlı, a.g.e., s. 181.

³⁸⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 60.

³⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 61.

³⁸⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 104.

³⁹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 99.

³⁹¹ Aydınlı, a.g.e., s. 271.

³⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 159.

³⁹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 180.

4. Dördüncü Mertebe

4.1. Hadisi Makbul Olmayanlar / منكر الحديث

Hadisi makbul olmayanlar / منكر الحديث : 1. Cerhin, Zehebî'ye göre beşinci, Irâkî'ye göre dördüncü mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır. 2. Çokça münker hadis rivayet eden râvî. Bu râvînin rivayet ettiği hiçbir hadis alınmaz. 3. Buhârî bu sîgayı, kendilerinden hadis rivayet etmenin helâl olmadığı râvîler hakkında kullanır. Buhârî'nin bu kullanımına göre böyle bir râvî, cerhin, Irâkî'nin tertibinde üçüncü, Sehâvî'ninkinde dördüncü mertebesinde bulunur. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.³⁹⁴

Cûzcânî, eserinde, 18 kişiyi “hadisi makbul olmayan / منكر الحديث” olarak değerlendirmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile adı zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Osman b. Umeyr es-Sakafî: “منكر الحديث غال المذهب / Mezhebinde aşırı gider ve makbul olmayan hadis rivayet eder.”³⁹⁵
2. Yahyâ b. Îsâ er-Remlî: “يروي أحاديث ينكرها الناس / insanların/güvenilir râvîlerin makbul bulmadığı hadisleri rivayet eder.”³⁹⁶
3. Ferkad es-Sebahî Ebû Ya'kûb: “روى عن مرة منكرًا / Mürre'den münker hadis rivayet etmiştir.”³⁹⁷
4. Hüseyin b. Kays er-Rahbî Ebû Ali el-Vâsîtî, lakabı Haneş'tir: “أحاديثه منكرة / Hadisleri ciddi münker olup ondan yazılmaz.”³⁹⁸
5. Bekr b. Huneys el-Kûfî el-Âbid: “كان يروي كل منكر عن كل منكر / Hadisi münker olan râvîlerden, münker olan her hadisi rivayet eder.”³⁹⁹
6. Ca'fer b. Süleyman ed-Dubeî: “روى أحاديث منكرة وهو ثقة متماسك كان لا يكتب / Münker hadisleri rivayet eder, o sika mütemasek (görüşlerinde ısrarlı) olup ondan yazılmazdı.”⁴⁰⁰
7. Musa b. Muhammed b. İbrahim et-Teymî: “ينكر الأئمة أحاديثه / hadis imamları onun hadisini makbul bulmazlar.”⁴⁰¹

³⁹⁴ Aydınlı, a.g.e., s. 212-213.

³⁹⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 49.

³⁹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 62.

³⁹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 101.

³⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 105.

³⁹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 108.

⁴⁰⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 110.

8. Abdullah b. Abdülaziz b. Abdullah b. Amir el-Leysî: “يروي عن”
الزهرى مناكير، بعيد من أوعية الصدق / Zührî’den münker hadisler rivayet eder ve doğruluk bilincinden uzaktır.”⁴⁰²
9. el-Kasım b. Abdullah b. Ömer el-Ömerî el-Medenî: “منكر الحديث جدا وكان شريفاً” / Şeref sahibi olmakla birlikte, hadisleri münker bir kişidir.”⁴⁰³
10. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer b. Hafs el-Ömerî: “منكر الحديث جدا وكان شريفاً” / Şeref sahibi olmakla birlikte, hadisleri münker bir kişidir.”⁴⁰⁴ Cûzcânî, başka bir yerde aynı kişiyi şöyle değerlendirmiştir: “Abdurrahman b. Abdullah el-Asbahânî el-Kûfî el-Cühenî: “كان صدوقاً في حديثه على سوء مذهبه” / Hadiste doğru sözlü, fakat mezhebi/anlayışı kötüdür.”⁴⁰⁵
11. Minâ b. Ebû Minâ el-Hazzâr: “أنكر الأئمة حديثه لسوء مذهبه” / Mezhebi/anlayışı iyi olmadığından hadis imamları, hadisini makbul bulmamışlardır.”⁴⁰⁶
12. Rişdîn b. Sa’d b. Miḫlah el-Mehrî el-Mısrî: “عنده معاضيل ومناكير كثيرة” / Mu’dal ve münker hadisleri çoktur.”⁴⁰⁷
13. Abdullah b. Ferruh el-İfrikî el-Horasânî: “أحاديثه مناكير” / Hadisleri münkerdir.”⁴⁰⁸
14. Abdullah b. Yezid ed-Dımaşkî: “الذي يروي عنه أبو عقيل التقي أحاديثه منكراً” / Kendisinden Ebû Ukayl es-Sekaffî rivayette bulunmuştur. Hadisleri Münker-dir.”⁴⁰⁹
15. Kurre b. Abdurrahman b. Hayveîl el-Müâfirî el-Mısrî:
/ سمعت ابن حنبل قال منكر الحديث جداً”
Ahmed b. Hanbel’den işittim: “hadisleri gerçekten münkerdir.” dedi.⁴¹⁰
16. Ebû Abdülmelik Ali b. Yezîd el-Elhânî eş-Şâmî: “ينكر أحاديثه” / hadisleri Münker-dir.”⁴¹¹
17. Amr b. Vâkıd ed-Dımaşkî: “قد كنا قديماً ننكر حديثه” / Biz, eskiden hadisini makbul bulmazdık.”⁴¹²
18. Ümmü Abdullah: Abdullah’ın anası adı ise Abdedir. Halid b. Ma’dan’ın kızı: “أحاديثها”
/ Onun hadisleri gerçekten münkerdir.”⁴¹³

⁴⁰¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 129.

⁴⁰² Ebû İshâk, a.g.e., s. 130.

⁴⁰³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 133.

⁴⁰⁴ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁰⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 83.

⁴⁰⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 148.

⁴⁰⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 156.

⁴⁰⁸ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁰⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 163.

⁴¹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 165.

⁴¹¹ Ebû İshâk, a.y.

⁴¹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 167.

5. Beşinci Mertebe

5.1. Hadisi Son Derece Zayıf Olanlar / واهي الحديث

Hadisi son derece zayıf olanlar / واهي الحديث : Güvenilir/sika biri olduğu hiç söylenmemiş olan, bununla birlikte etkileyici bir sebepten dolayı za'îf olduğu bildirilen râvî. Böyle bir râvî İbn Hacer'in *Takrîb*'deki sıralamasında 10. Sırada olup rivayet ettiği hadis hiçbir suretle alınmaz.⁴¹⁴

واهي : Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.⁴¹⁵ Nitekim Cûzcânî, eserinde, 18 kişiyi "hadislerinde son derece zayıf" olduğunu belirtmiştir. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Sabit b. Ebû Safiyye Ebû Hamza es-Sümalî: "واهي الحديث / hadisi son derece zayıftır."⁴¹⁶
2. Mindel b. Ali el-Anzî el-Kûfi, Hibbân'nın kardeşidir: "واهي الحديث / hadisi son derece zayıftır."⁴¹⁷
3. Hibbân b. Ali el-Anzî el-Kûfi: "واهي الحديث / hadisi son derece zayıftır."⁴¹⁸
4. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ el-Ensârî el-Kûfi: "سيئ الحفظ" / واهي الحديث ، Hafızası iyi değil ve hadisi son derece zayıftır."⁴¹⁹
5. Hammâd b. Şüayb el-Hımmânî: "واهي الحديث / Hadisi son derece zayıftır."⁴²⁰
6. Eşa's b. Saîd Ebû er-Rebî' es-Semmân el-Basrî: "واهي الحديث / Hadisi son derece zayıftır."⁴²¹
7. Cısr b. el-Hasan el-Yemâmî Ebû Osman: "واهي الحديث / Hadisi son derece zayıftır."⁴²²
8. Abdullah b. Ca'fer b. Necîh, Ali el-Medîni'nin babasıdır:

⁴¹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 168.

⁴¹⁴ Aydınli, a.g.e., s. 327.

⁴¹⁵ Aydınli, a.y.

⁴¹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 70.

⁴¹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 70.

⁴¹⁸ Ebû İshâk, a.y.

⁴¹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 71.

⁴²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 73.

⁴²¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 93.

⁴²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 107.

- “واهي الحديث، كان فيما يقولون مائلا عن الطريق” / Eskiden orta yoldan saptığını söylüyorlardı. Hadisi son derece zayıftır.⁴²³
9. er-Rebî' b. Bedir, (ona Uleyle de denir) Ebû'l-Ala et-Teymî el-Basrî: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴²⁴
10. Ali b. Zeyd b. Cüdâ'n Ebû'l-Hasan et-Teymî el-Basrî:
 “واهي الحديث ضعيف وفيه ميل عن القصد لا يحتج بحديثه” / Hadisi son derece zayıftır. Onda orta yoldan sapma vardır. Onun rivayeti delil kabul edilmez.⁴²⁵
11. Salih b. Beşir ez-Zahid Ebû Bişr el-Mürrî el-Basrî el-Kâs: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴²⁶
12. Muhammed b. Ebû Humejd el-Ensârî ez-Zürakî, Ebû İbrahim el-Medenî lakabı Hammâd'dır: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴²⁷
13. Seleme b. Verdân el-Leysî el-Medenî: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴²⁸
14. İsmail b. Müslim el-Basrî: “واهي الحديث جدا” / Hadisi gerçekten son derece zayıftır.⁴²⁹
15. Sa'd b. Sinan el-Mısrî: “روى عنه يزيد بن أبي حبيب أحاديثه واهية لا تشبه أحاديث الناس” / Ondan Yezid b. Ebû Habib rivayette bulunmuştur. Hadisleri son derece zayıf olmakla beraber, güvenilir râvîlerin hadislerine benzememektedir.⁴³⁰
16. Eyyûb b. Süveyd er-Remlî: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴³¹
17. Muaviye b. Yahyâ es-Sadeî Ebû Ravh ed-Dımaşkî: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴³²
18. Vadîn b. Ata el-Huzaî ed-Dımaşkî: “واهي الحديث” / Hadisi son derece zayıftır.⁴³³

5.2. Hadislerinde Tutarsızlık Olanlar / مضطرب الحديث

Muztarib / مضطرب: birbirine zıt oldukları halde birini diğerine tercih imkânı bulunmayan hadislerden her biri.⁴³⁴

⁴²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 110.

⁴²⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 113.

⁴²⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 114.

⁴²⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 120.

⁴²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 130.

⁴²⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 145.

⁴²⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 149.

⁴³⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 154.

⁴³¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 155.

⁴³² Ebû İshâk, a.g.e., s. 167.

⁴³³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 168.

⁴³⁴ Aydınlı, a.g.e., s. 242.

Hadislerinde tutarsızlık olanlar / مضطرب الحديث : Cerhin, Irâkî'ye göre dördüncü, Sehâvî'ye göre beşinci mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.⁴³⁵ Cûzcânî, eserinde, 3 kişiyi “hadislerinde tutarsızlık / مضطرب الحديث” olduğunu belirtmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Şerîk b. Abdullah en-Nahaî el-Kûfî: “سوء الحفظ ، مضطرب الحديث ، مائل / Hafızası iyi değil, hadislerinde tutarsızlık var ve doğru yoldan sapmıştır.”⁴³⁶
2. Amr b. Ebi Amr, Muttalib'in mevlası: “مضطرب الحديث / Hadislerinde tutarsızlık vardır.”⁴³⁷
3. Davud b. Muhabber b. Kahzem: “كان يروي عن كل ، و كان مضطرب الامر” Herkesten rivayette bulunurdu ve hadislerinde tutarsızlık vardır.”⁴³⁸

6. Altıncı Mertebe

6.1. Hadiste ÖvülmeYenler / غير محمود في الحديث

Hadiste ÖvülmeYenler / (ليس يحمده) غير محمود في الحديث / لا يحمده حديثه : Cerhin, Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.⁴³⁹ Cûzcânî, 24 kişiyi “لا يحمده حديثه” veya “غير محمود في الحديث” olarak eserinde zikretmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Salih, Ümmü Hanî'nin mevlası, ona “Derevzen” diyorlardı. Adı “Bâzâm”dır: “Övülmüyor / غير محمود.”⁴⁴⁰
2. Yahyâ b. Abdullah el-Cabir el-Kûfî: “Övülmüyor / غير محمود.”⁴⁴¹
3. Dehsem b. Kurrân el-Ukelî el-Yemâmî: “لا يحمده حديثه” / Hadisi beğenilmez.”⁴⁴²
4. İsmail b. Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî el-Kûfî: “Övülmüyor / غير محمود.”⁴⁴³

⁴³⁵ Aydınli, a.y.

⁴³⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 92.

⁴³⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 125.

⁴³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 198.

⁴³⁹ Aydınli, a.g.e., s. 164.

⁴⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 63.

⁴⁴¹ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁴² Ebû İshâk, a.g.e., s. 65.

Cûzcânî bir grubu sırf Kûfeli olduklarından ve mezheplerinden dolayı cerh etmiştir. O şöyle demiştir: Kûfe'lilerden önde gelen bir grup muhaddisler vardır. Onların mezhebi güvenilir râvîler tarafından beğenilmez. Onlar:

5. Ebû İshâk Amr b. Abdullah es-Sebiî' el-Hemedânî;
6. Mansur b. Mu'temir b. Abdullah es-Sülemî Ebû Attâb el-Kûfî;
7. Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kâhilî el-Kûfî; Cûzcânî başka bir yer aynı kişiyi tekrar değerlendirerek şöyle demiştir: Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî:

حدثني أحمد بن فضالة وإبراهيم بن خالد عن مسلم بن إبراهيم عن حماد بن زيد قال قال الأعمش حين حضرته الوفاة أستغفر الله وأتوب إليه من أحاديث وضعناها في عثمان

Bana Ahmed b. Fadâle ve İbrahim b. Hâlid rivayet etti. Onlar da Müslim b. İbrahim'den, o da Hammâd b. Zeyd'den, Zeyd şöyle demiştir: A'meş'in vefatı yaklaşınca şöyle dedi: "Osman hakkında uydurduğum hadislerden dolayı, Allah'tan bağışlanma diler ve tövbe ederim."⁴⁴⁴ ;

8. Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî el-Kûfî ve diğerleri⁴⁴⁵

قال وهب بن زمعة سمعت عبدالله يقول إنما أفسد حديث أهل الكوفة الأعمش وأبو إسحاق

Vehb b. Zema'a şöyle dedi: "Abdullah şöyle derken işittim: "Kûfelilerin hadisini A'meş ve Ebû İshâk bozmuştur."⁴⁴⁶

قال إبراهيم وكذا حدثني إسحاق بن إبراهيم حدثنا جرير سمعت مغيرة يقول غير مرة أهلك أهل الكوفة أبو إسحاق وأعيمشكم هذا

İbrahim şöyle dedi: "Yine bana İshâk b. İbrahim, o da Cerîr'den, Cerîr Muğîre'yi bir defasında şöyle derken işittim: "Kûfelileri şu A'meşçikleriniz ve Ebû İshâk helak etmiştir."⁴⁴⁷

9. el-Vazî b. Nafi' el-Ukaylî el-Cezerî: "غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor."⁴⁴⁸

10. Dâvûd b. Avf Ebû'l-Cahhâf: "غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor."⁴⁴⁹

11. Abdurrahman b. İshak Ebû Abdülkerim: "كان غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyordu."⁴⁵⁰

⁴⁴³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 74.

⁴⁴⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 192.

⁴⁴⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 79-80.

⁴⁴⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 81.

⁴⁴⁷ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁴⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 88.

⁴⁴⁹ Ebû İshâk, a.y.

12. Ebû Hariz Abdullah b. Hüseyin el-Basrî, Sicistan'nın kadısı: “غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor.”⁴⁵¹
13. Bişr b. Harb Ebû Amr en-Nedebî el-Basrî: “لا يحمد حديثه / hadisi beğenilmez.”⁴⁵²
14. Yaman b. Muğire Ebû Huzeyfe el-Anzî el-Basrî: “لا يحمد الناس حديثه / insanlar hadisini beğenmezler.”⁴⁵³
15. Yusuf b. Atiyye b. Sabit es-Saffâr Ebû Sehl el-Basrî es-Sa'dî: “لا يحمد حديثه / hadisi beğenilmez.”⁴⁵⁴
16. Davud b. Husayn Ebû Süleyman: “لا يحمد الناس حديثه قد روى عنه مالك على انتقاده / İnsanlar hadisini beğenmezler. Mâlik, ondan yaptığı rivayetleri hoş karşılamasa da ondan rivayette bulunmuştur.”⁴⁵⁵
17. Musa'b b. Sabit b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî: “لم أر الناس يحمدون حديثه / İnsanlar hadisini överken görmedim.”⁴⁵⁶
18. İbrahim b. Yezid el-Havzî el-Mekkî: “لا يحمدون حديثه ويضعفونه / İnsanlar hadisini beğenmezler ve onu zayıf bulurlar.”⁴⁵⁷
19. Abdurrahmân b. Ziyad b. Enu'm el-İfrikî: “غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor.”⁴⁵⁸
20. Osman b. Ebû el-Âtike Süleyman el-Ezdî Ebû Hafs ed-Dımaşkî: رأيت يحيى بن معين، لا يحمد حديثه / Yahyâ b. Maîn'i gördüm, onun hadisini beğenmezdi.”⁴⁵⁹
21. ed-Dahhâk b. Humre el-Vasîf el-Ümlûkî: “غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor.”⁴⁶⁰
22. Abdülaziz b. Ubeydullah b. Hamza el-Hımsî: “غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor.”⁴⁶¹
23. Utbe b. Ebû Hakim el-Hemedânî Ebû Abbas el-Ürdünî: “غير محمود في الحديث / hadiste övülmüyor.”⁴⁶²
24. Neşel b. Saîd b. Verdân el-Basrî: “غير محمود في حديثه / hadisinde övülmüyor.”⁴⁶³

⁴⁵⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 92.

⁴⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 95.

⁴⁵² Ebû İshâk, a.g.e., s. 101.

⁴⁵³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 115.

⁴⁵⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 118.

⁴⁵⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 140.

⁴⁵⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 143.

⁴⁵⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 150.

⁴⁵⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 153.

⁴⁵⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 158.

⁴⁶⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 171.

⁴⁶¹ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁶² Ebû İshâk, a.g.e., s. 172.

6.2. Hadis Rivayetinde Kuvvetli Olmayanlar / ليس بالقوي في الحديث

Hadis rivayetinde kuvvetli değildir / ليس بالقوي في الحديث: Cerhin, Zehebî ve Irâkî'ye göre beşinci, Sehâvî'ye göre altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.⁴⁶⁴ Cûzcanî, eserinde 10 kişiyi “ ليس بالقوي في ” / hadis rivayetinde kuvvetli değil” diye değerlendirmiştir. Râvîleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Seyf b. Muhammed, Süfyan es-Sevrî'nin yeğeni (kız kardeşinin çocuğu):
“ ليس بالقوي في الحديث ولا قريبا”⁴⁶⁵ / Hadis rivayetinde kuvvetli değil ve kuvvetli olmaya yakın da değildir.”
2. Ammâr b. Muhammed, Süfyan es-Sevrî'nin yeğeni (kız kardeşinin çocuğu):
“ ليس بالقوي في الحديث ولا قريبا”⁴⁶⁶ / hadis rivayetinde kuvvetli değil ve kuvvetli olmaya yakın da değildir.”
3. Rişdîn b. Küreyb: “ لا يقوي حديثه” / hadisi kuvvetli değildir.”⁴⁶⁷
4. es-Salt b. Dinâr Ebû Şuayb el-Ezdî el-Basrî el-Mecnûn: “ ليس بقوي الحديث” / hadis rivayetinde o kadar da kuvvetli değildir.”⁴⁶⁸
5. Şu'be b. Yahyâ, ona İbn Dinar da denilirdi, İbn Abbas'ın mevlası:
“ ليس بالقوي في الحديث”⁴⁶⁹ / hadis rivayetinde kuvvetli değildir.”
6. Muhammed b. Amr b. Alkama b. Vakkas el-Leysî el-Medenî: حديثه”
“ ليس بقوي الحديث ، ويُشتمه ” / hadisçilerin canı onun hadisini çekmedi. Hadis rivayetinde o kadar da kuvvetli değildir.”⁴⁷⁰
7. Ömer b. Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Medine'nin Kadısıydı: ليس بالقوي
“ ليس بالقوي ” / hadis rivayetinde kuvvetli değildir.”⁴⁷¹
8. Osman b. Ata b. Ebû Müslim el-Horasanî: “ ليس بالقوي في الحديث” / hadis rivayetinde kuvvetli değildir.”⁴⁷²
9. el-Ahvas b. hakim b. Umeyr el-Ansî el-Hımsî: “ ليس بالقوي في الحديث” / Hadis rivayetinde kuvvetli değildir.”⁴⁷³

⁴⁶³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 204.

⁴⁶⁴ Aydınlı, a.g.e., s. 163.

⁴⁶⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 78.

⁴⁶⁶ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 90.

⁴⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 122.

⁴⁶⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 133.

⁴⁷⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 141.

⁴⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 143.

⁴⁷² Ebû İshâk, a.g.e., s. 159.

10. Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Meryem el-Gassânî el-Hımsî: ليس بالقوي “
في الحديث وهو متماسك / Hadis rivayetinde kuvvetli değil ve mütemasektir.”⁴⁷⁴

6.3. Hadis Rivayetinde Gevşek Olanlar / لِين الحديث

Hadis rivayetinde gevşek olan / لِين الحديث: Cerhin Irâkî'ye göre beşinci, İbn Hacer'e göre altıncı, Sehâvî'ye göre (Dârekutnî'nin kullanışı dışında) yine altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için alınır.⁴⁷⁵ Cûzcânî, eserinde, Sadaka b. Abdullah, Sadaka b. Yezid ve Yezid b. Sinan olmak üzere 3 kişiyi hadis rivayetinde gevşek olduğunu söylemiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile anılan kişileri şöyle sıralayabiliriz:

1. Sadaka b. Abdullah es-Semîn Ebû Muaviye ed-Dımaşkî: لِين الحديث / hadis rivayetinde gevşektir.”⁴⁷⁶
2. Sadaka b. Yezid el-Horasanî eş-Şamî: لِين الحديث / hadis rivayetinde gevşektir.”⁴⁷⁷
3. Yezid b. Sinan b. Yezid et-Teymî Ebû Ferve er-Rühâvî: فيه لِينٌ وضعيف / hadis rivayetinde gevşek ve zayıflık vardır.”⁴⁷⁸

6.4. Hakkında Bir Şey Söylenmeyenler / سكتوا عنه

Hakkında bir şey söylenmeyenler / سكتوا عنه : Cerhin, Zehebî'ye göre üçüncü, Irâkî'ye göre ikinci, Sehâvî'ye göre (Buhârî dışındaki âlimlerin kullanımında) altıncı mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis Sehâvî'ye göre (Buhârî dışındaki âlimlerin dışında) i'tibâr için alınırken, Zehebî ve Irâkî'ye göre hiçbir suretle alınmaz. Buhârî'nin, hakkında bu sîgayı kullandığı bir râvînin rivayeti ise kesin olarak hiçbir suretle alınmaz.⁴⁷⁹ Cûzcânî, 3 kişiyi “hakkında bir şey söylemediler / سكتوا عنه” sîgası ile eserinde adını zikretmiştir. *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bu sîga ile zikredilen kişileri şöyle sıralayabiliriz:

⁴⁷³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 171.

⁴⁷⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 172.

⁴⁷⁵ Aydınlı, a.g.e., s. 164-165.

⁴⁷⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s.158.

⁴⁷⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s.159.

⁴⁷⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s.178.

⁴⁷⁹ Aydınlı, a.g.e., s. 273.

1. el-Cerrah b. Minhâl Ebû'l-Atûf el-Cezerî: “قد سكت عن حديثه” / Onun hadisi hakkında bir şey söylememiştir.⁴⁸⁰
2. Abdul-Gafûr Ebû's-Sabâh el-Vasîtî, kendisi Ebû Ali'den rivayet etmiştir: “يُعرفاً” / السكوت عن حديثهما أمثل ، إذ لم / Eğer tanınmıyorlarsa, hadisleri hakkında susmak, daha iyidir.⁴⁸¹
3. el-Müseyyib b. Şerîk Ebû Saîd et-Teymî eş-Şakrî el-Kûfî: “سكت الناس عن حديثه” / Sekt insanlar onun hadisi hakkında bir şey söylemediler.⁴⁸²

6.5. Haktan Sapmış Olanlar / زائع

Haktan sapmış olanlar / زائع : Bu sîga hakkında Cûzcânî'nin şu değerlendirmesini nakledebiliriz: “Bazısı da haktan sapmış olsa da, doğru sözlü olup, hadisi insanlar arasında dilden dile dolaşır. İşte bu kişi bid'atinde terk olunur, ama rivayetinde kendisine güvenilir. Bu kimselerde bana göre herhangi bir hile yoktur, ancak hadisleri içinden bid'atini desteklemediği bilinen hadisleri alınır. Aksi takdirde töhmet altındadır.”⁴⁸³ Ebû İshâk el-Cûzcânî, 17 kişiyi “haktan sapmış olanlar / زائع” olarak değerlendirmiştir. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Asbag b. Nübate el-Mecâşî' et-Temimî: “زائع / haktan sapmıştır.”⁴⁸⁴
2. Küdeyr ed-Dabbî: “زائع / haktan sapmıştır.”⁴⁸⁵
3. Musa b. Tarîf el-Üsdî el-Kûfî: “زائع / haktan sapmıştır.”⁴⁸⁶
4. Kesîr b. İsmail en-Nevâ: “زائع / haktan sapmıştır.”⁴⁸⁷
5. Ebû Meryem el-Ensârî el-Kanâdîlî: “زائع ساقط” / haktan sapmış ve sakıttır.⁴⁸⁸
6. Ebû İsrail, İsmail b. Halife el-Absî Ebû İsrail el-Melaî: “مفترزائع” / haktan sapmış bir iftiracıdır.⁴⁸⁹
7. Nuh b. Derrâc en-Nehâî: “زائع / haktan sapmıştır.”⁴⁹⁰
8. Muhammed b. Fûdayl b. Gezvân Kûfî: “زائع عن الحق” / haktan sapmıştır.⁴⁹¹
9. Âiz b. Habib el-Kûfî: “غال زائع / Şiflikte aşırı giden biridir ve haktan sapmıştır.”⁴⁹²

⁴⁸⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 176.

⁴⁸¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 181.

⁴⁸² Ebû İshâk, a.g.e., s. 195.

⁴⁸³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 32.

⁴⁸⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 47.

⁴⁸⁵ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁸⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 49.

⁴⁸⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 50.

⁴⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 51.

⁴⁸⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 52 .

⁴⁹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 57.

⁴⁹¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 62.

10. Saîd b. Amr b. Eşu' Kûfe'nin kadısıdır: “غال زائع / Şiîlikte aşırıya kaçan biridir ve haktan sapmıştır.”⁴⁹³
11. Fıtr b. Halife Ebû Bekir el-Kûfî el-Hannât: “زائع غير ثقة / haktan sapmış biridir, sika değildir.”⁴⁹⁴
12. Ebân b. Tağlib re-Rabiî' el-Kûfî: “مذموم المذهب مجاهر زائع / yerilen/terkedilen sapık bir mezhepten olup haktan sapmıştır.”⁴⁹⁵
13. Nasr b. Müzâhım el-Attâr el-Kûfî: “كان زائعا عن الحق مائلا / haktan sapmış istikrarsız biri idi.”⁴⁹⁶
14. Mısdâ' Ebû Yahyâ el-A'rec el-Ensârî; Muaz b. Afra'nın mevlası: “كان زائعا / حائدا عن الطريق / Orta yoldan uzak ve doğru yoldan sapmış biri idi.”⁴⁹⁷
15. Ali b. Bezîme el-Harrânî: “زائع عن الحق ، مُعلنٌ به” / Haktan sapmış ve durumu herkesçe bilinen biri idi.”⁴⁹⁸
16. Ali b. Ca'd Ebû'l-Hasan el-Cevherî: “زائع عن الحق، متشبهت بغير بدعة” / Bid'at dışı yanlışlara sarılan biri idi, haktan sapmıştır.”⁴⁹⁹
17. Ebû's-Salt Abdüsselam b. Salih el-Herevî: “كان زائعا عن الحق، مائلا عن القصد” / haktan sapmış ve doğru yoldan ayrılmış biri idi.”⁵⁰⁰

6.6. Mütemâsek / متماسك

Mütemâsek / متماسك : Ta'dîlin 6. mertebesinde bulunan bir râvî hakkında kullanılan bir sîga. Böyle bir râvînin rivayet ettiği hadis, başka bir senedinin olup olmadığını araştırmak ve ona göre değerlendirmek üzere yani i'tibâr için yahut bizzat kendisini inceleyerek nispet edildiği kimseye ait olup olmadığını, bir aslının bulunup bulunmadığı araştırmak üzere yani ihtibâr⁵⁰¹ için alınır.⁵⁰² Cûzcânî, eserinde 3 kişiyi “mütemâsek” olarak değerlendirmiştir. Mütemâsek grubundan olanları şöyle sıralaya-biliriz:

1. Hârise b. Ebi'r-Ricâl el-Ensârî el-Medenî: “متماسك الأمر”⁵⁰³

⁴⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 64.

⁴⁹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 66.

⁴⁹⁴ Ebû İshâk, a.y.

⁴⁹⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 67.

⁴⁹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 82.

⁴⁹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 144.

⁴⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 176.

⁴⁹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 199.

⁵⁰⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 205.

⁵⁰¹ İhtibâr: Hadisin sabit yani sahibi olduğu söylenen kimseye ait olup olmadığını, bir aslının bulunup bulunmadığını araştırmak (Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 129).

⁵⁰² Aydınli, a.g.e., s. 231.

⁵⁰³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 137.

2. Zema'a b. Salih el-Cenedî: “متماسك”⁵⁰⁴
3. Zeyd b. el-Havârî el-Ammî el-Basrî: “متماسك”⁵⁰⁵

Sehâvî, bu altı cerh mertebesinin hükmünü şöyle açıklamıştır: “son dört mertebede yer alan lafızlar kullanılarak cerh edilen râvîlerin hiçbiri ile ihticac olunamayacağı gibi, hadisleri istişhad ve i'tibar için de kullanılamaz. İlk iki mertebe lafızlarıyla cerh edilen râvîlerin hadisleri ise, haklarında kullanılan sîgaların itibara elverişli olmaları sebebiyle itibar için kullanılabilir.”⁵⁰⁶

7. Muhtelif İfadelerle Değerlendirilenler

Bundan sonra, daha önce de bahsettiğimiz gibi, yerini ve mertebesini tespit edemediğimiz, Cûzcânî'nin kullandığı lafızları râvîsiyle beraber şöyle sıralayabiliriz:

1. el-Mugîre b. Saîd el-Becelî:

قتل على إدعاء النبوة كافر بالله كان أشعل النيران بالكوفة بالتمويه والشعبذة حتى أحابه خلق إلى ما

قال

Halk onun söylediklerini kabulleninceye kadar Kûfe'yi ateşe vermiştir. Peygamberlik iddiasıyla öldürülmüş, kâfirdir.⁵⁰⁷

2. el-Eclah, Yahyâ b. Abdullah Ebû Huceyye el-Kündî: “مفتّر / İftiracıdır.”⁵⁰⁸
3. Salim b. Ebû Hafsa el-Iclî el-Kûfî: “كان يخاصم عن الشيعة” / Şiflikte taassup sahibi idi.”⁵⁰⁹
4. Cüveybir b. Saîd el-Ezdî el-Belhî: سمعت من حدثني عن ابن حنبل أنه قال: لا يشتغل بحديثه / Ahmed b. Hanbel'den aktaran birinden işittiğime göre, o şöyle: “onun hadisiyle meşgul olunmaz” demiştir.⁵¹⁰
5. Ubeyde b. Müattib ed-Dabbî el-Kûfî: سمعت من حدثني عن ابن حنبل أنه قال: لا يشتغل بحديثه / Ahmed b. Hanbel'den aktaran birinden işittiğime göre, o şöyle: “onun hadisiyle meşgul olunmaz” demiştir.⁵¹¹
6. Nâciye b. Ka'b el-Esedî: “مذموم / yerilmiştir.”⁵¹²

⁵⁰⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 146.

⁵⁰⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 197.

⁵⁰⁶ Âşikkutlu, a.g.e., s. 154 (Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 372-373'den naklen).

⁵⁰⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 50.

⁵⁰⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 52.

⁵⁰⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 53.

⁵¹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 55.

⁵¹¹ Ebû İshâk, a.y.

⁵¹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 55.

7. Adî b. Sâbit el-Ensârî el-Kûfî: “مائل عن المقصد روى عنه الثقات / maksadı aşmış fakat sika (güvenilir) olan râvîler ondan rivayette bulunmuştur.”⁵¹³
8. Atıyye b. Sa’d b. Cünâde el-Avfî el-Kûfî: “مائل / doğru yoldan sapmıştır.”⁵¹⁴
9. el-Minhâl b. Amr el-Kûfî: “سئى المذهب / mezhebi iyi değil.”⁵¹⁵
10. Sa’d b. Tarif el-Eskâf el-Kûfî: “مذموم / yerilmiştir.”⁵¹⁶
11. Ca’fer b. Ziyâd el-Ahmer: “مائل عن الطريق / doğru yoldan sapmıştır.”⁵¹⁷
12. Seleme b. Salih el-Ahmer Vasitî: “مائل عن الطريق / doğru yoldan sapmıştır.”⁵¹⁸
13. Ebû Mâcid el-Hanefî: “غير معروف / tanınmamaktadır.”⁵¹⁹
14. Hasan b. Salih b. Salih b. Hay el-Hemedânî:
“قال إبراهيم كان مغمورا في مذهبه: وكان الحسن بن صالح يغلو في مذهبه”
hemhâl birisi idi. Mezhebinde aşırı davrananlardandı.”⁵²⁰;
15. Ali b. Salih b. Salih b. Hay: “/ وإن كان ابن عيينة جعله خيرا من أخيه قريب منه،”
Ali’nin kardeşinden daha iyi olduğunu söylese de, ona yakındır.”⁵²¹
16. Humrân b. A’yen el-Kûfî;
17. Abdülmelik b. A’yen el-Kûfî;
18. Zürâre b. A’yen el-Kûfî: Bize Humeydî, o Süfyân’dan, Süfyân da şöyle demiştir:
“Abdülmelik b. A’yen bizim yanımızdaydı, o ve kardeşleri: Humrân, Abdülmelik ve Zürâre, hepsi aynı görüşte, fakat Humrân kardeşlerinden daha aşırıydı.”⁵²²
19. Hüseyin b. Hasan el-Eşkar el-Kûfî: “كان غالبا من الشتامين للخيرة” / kanaatinde serbest davrananlara aşırı derecede sövenlerdendi.”⁵²³
20. Hâşim b. el-Berîd Ebû Ali el-Kûfî ve⁵²⁴
21. Onun oğlu Ali b. Hâşim el-Berîd: “غاليلان في سوء مذهبهما” / Mezheplerinin kötü yönlerinde aşırıdılar.”⁵²⁵
22. Ebû Hanife: “لا يقنع بحديثه ولا برأيه” / Görüşüne ve hadisine güvenilmez.”⁵²⁶

⁵¹³ Ebû İshâk, a.y.

⁵¹⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 56.

⁵¹⁵ Ebû İshâk, a.y.

⁵¹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 58.

⁵¹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 59.

⁵¹⁸ Ebû İshâk, a.y.

⁵¹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 64.

⁵²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 67.

⁵²¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 68.

⁵²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 69-70.

⁵²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 71.

⁵²⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 72.

⁵²⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 73.

⁵²⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 75.

23. Esed b. Amr Ebû'l-Mender el-Becelî: “قد فرغ الله منه” / Onun işini Allah (c.c.) bitirmiştir.”⁵²⁷
24. Ebû Yusuf Ya'kûb b. İbrahim el-Kadî: “قد فرغ الله منه” / Allah (c.c.) onun işini bitirmiştir.”⁵²⁸
25. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî Ebû Abdullah: “قد فرغ الله منه” / Allah (c.c.) onun işini bitirmiştir.”⁵²⁹
26. el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lû el-Kûfî: “قد فرغ الله منه” / Allah (c.c.) onun işini bitirmiştir.”⁵³⁰
27. Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn: “كوفي المذهب صدوق اللسان” / Doğru sözlü ve Kûfe mezhebine tabidir.”⁵³¹
28. Ubeydullah b. Musa el-Anbesî el-Kûfî:
 أغلى وأسوأ مذهباً وأروى للأعاجيب التي تُضللُ أحلام من تَبَحَّرَ في العلم
 Mezhebi en mustağni ve kötü olanlardandır. İlimde derinleşmiş olan kimselerin düşlerini saptıran esrârengiz rivayetleri en çok rivayet eden kişidir.
29. Halid b. Mahled el-Kutvânî el-Kûfî: “كان شتاما معلنا بسوء مذهبه” / Mezhebinin kötülüğünü ilan eden ağzı bozuk biri idi.”⁵³²
30. Mâlik b. İsmail Ebû Gassân en-Nehdî el-Kûfî:
 كان خشيباً - أعني الحسن بن صالح - على عبادته وسوء مذهبه” / ibadeti ve mezhebinin kötülüğü bakımından odundu, yani onunla beraber Hasan b. Salih'i kastediyorum.”⁵³³
31. İsmail b. Ebân el-Ezdî el-Verrâk el-Kûfî:
 كان مائلا عن الحق ، ولم يكن يكذب في الحديث” / Haktan sapmış bir kişi idi. Fakat hadiste yalan söylemezdi.”⁵³⁴
32. İsmail b. el-Hakem, Vasık'ın döneminde, hicri 230'lu yılların başında, Hemezan kadısıydı: “كان مائلا ، صدوقا في حديثه” / Hak'tan sapmış biri idi, fakat hadisinde doğru sözlü idi.”⁵³⁵
33. Yunus b. Bükeyr b. Vâsıl el-Kûfî el-Cemmal:
 ينبغي أن يُتَبَّتَ في أمره لميله عن الطريق” / Doğru yoldan ayrılmaya meyli olması sebebiyle, durumunun araştırılması gerekir.”⁵³⁶

⁵²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 76.

⁵²⁸ Ebû İshâk, a.y.

⁵²⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 77.

⁵³⁰ Ebû İshâk, a.y.

⁵³¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 81.

⁵³² Ebû İshâk, a.g.e., s. 82.

⁵³³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 83.

⁵³⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 84.

⁵³⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 85.

34. Südeyr b. Hakim es-Sîrfî ed-Dabî el-Kûfî: “المذهب مذموم / mezhebi konusunda yerilmiştir.”⁵³⁷
35. Süleyman b. Yüseyr: “غير مقتنع / hadisi ikna edici değildir.”⁵³⁸
36. Büheyye: “الذي يروي عنه يحيى بن المتوكل أبو عقيل فلا نهتدي له / Kendisinden Yahyâ b. Mütevekkil ve Ebû Ukayl rivayette bulunmuştur, bununla birlikte kendisi ile doğru yolu bulamayız.”⁵³⁹
37. Şehr b. Havşeb el-Eşa’rî (v. 111/729):
 أحاديثه لا تشبه حديث الناس وحدثت عن النضر بن شمير أن ابن عون سئل عن حديث لشهر فقال إن شهرًا تركوه إن شهرًا تركوه
 Hadisleri diğer güvenilir râvîlerin hadislerine benzememektedir. Bana en-Nadr b. Şümeyl rivayet etti, Şehr’in hadisi İbn Avn’a sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Şehr’i terk ettiler, Şehr’i terk ettiler (rivayetlerini almadılar).”⁵⁴⁰
38. Ziyâd b. Meymûn es-Sekafî el-Fakihî el-Basrî, Ebû Ammâr: “لا ينبغي أن يُشتغل بحديثه / hadisiyle meşgul olmaya değmez.”⁵⁴¹
39. Ebû Hürmüz, onun asıl adı Nafi’dir: “لا ينبغي أن يُشتغل بحديثه / hadisiyle meşgul olmaya değmez.”⁵⁴²
40. Abdulhakem b. Abdullah el-Kasmelî el-Basrî: “لا ينبغي أن يُشتغل بحديثه / hadisiyle meşgul olmaya değmez. Bu, son üç şahıs Enes b. Mâlikten rivayette bulunmuşlardır.”⁵⁴³
41. Muhammed b. Cabir b. Seyyâr el-Yemâmî es-Sühaymî: “غير مقتنع / hadisi ikna edici değildir.”⁵⁴⁴
42. Eyyûb b. Cabir b. Seyyâr el-Yemâmî es-Sühaymî: “غير مقتنع / hadisi ikna edici değildir.”⁵⁴⁵
43. Abbâd b. Kesîr es-Sakafî el-Basrî:
 فلا ينبغي لحكيم أن يذكره في العلم ، حسبك عنه بحديث النهي / Akıl ve hikmet sahibi bir kişinin onu ilim konusunda zikretmesi gerekmez. Ondan nehiy hadisini alman yeter!”⁵⁴⁶

⁵³⁶ Ebû İshâk, a.y.

⁵³⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 86.

⁵³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 90.

⁵³⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 94.

⁵⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 96.

⁵⁴¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 102.

⁵⁴² Ebû İshâk, a.y.

⁵⁴³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 103.

⁵⁴⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 104.

⁵⁴⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 105.

⁵⁴⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 106.

44. Âvbed b. Ebû Imrân el-Cevnî el-Basrî: “آية من الآيات / yalancılığın alâmet-lerinden biridir.”⁵⁴⁷
45. Adî b. Fadl Ebû Hâtim Basrî: “لم يقبل الناس حديثه / güvenilir râvîler hadisini makbul görmediler.”⁵⁴⁸
46. Hafs b. Süleyman Ebû Ömer el-Esedî (v. 180/796): “قد فرغ منه منذ دهر / onun işi çoktan bitmiştir.”⁵⁴⁹
47. Ca’fer b. Ez-Zübeyr el-Hanefî ed-Dımaşkî: “نبدوا حديثه / hadisini atmış-lardır.”⁵⁵⁰
48. Abbâd b. Suheyb el-Basrî: “كان غالبا في بدعته مخاصما بأباطيله / bid’atinde aşırı ve bâtil rivayetleri konusunda mücadeleci idi.”⁵⁵¹
49. Ebû Ubeyde en-Nâcî, ona Bekr b. El-Esved de denirdi:
“كان في رأي البصريين رأسا / Basralıların (Mu’tezililerin) kanaatine göre, önder bir kişi idi.”⁵⁵²
50. Abbâd b. Mensur en-Nâcî Ebû Seleme Ebû el-Basrî:
كان يرى برأيهم يعني رأي البصريين وكان سيء الحفظ فيما سمعه وتغير أخيرا
“Basra’lıların görüşünde idi. Duyduğunu ezberlemede iyi değildi, sonra durumu değişti.”⁵⁵³
51. Salih b. Ebû el-Ahdar el-Basrî: “اتهم في أحايثه / Hadislerinde ittihat edil-miştir.”⁵⁵⁴
52. Avf b. Ebû Cemîle el-A’rabî Ebû Sehl el-Basrî:
يتناول بيمينه ويساره من رأي البصرة والكوفة / Kûfe ve Basra’lıların görüşünde, hem sağından hem de solundan (aldığı râvînin güvenilirliğini gözetmeden herkesten hadis) alır.”⁵⁵⁵
53. Hılas b. Amr el-Hecerî el-Basrî: “هو صحفي / hadislerini genellikle doğrudan yazılı metinlerden alması sebebiyle hatalı rivayetler yapar.”⁵⁵⁶
54. Abdülvâhid b. Zeyd el-Basrî: “كان قاصداً بالبصرة ، سيء المذهب ليس من معادن الصدق / Basra’da bir kıssacı idi, doğru sözün kaynağı değil ve mezhebi de iyi değildi.”⁵⁵⁷
55. Mücca’a b. Ez-Zübeyr el-Basrî el-Ezdî:

⁵⁴⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 107.

⁵⁴⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 109.

⁵⁴⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 110.

⁵⁵⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 111.

⁵⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 112.

⁵⁵² Ebû İshâk, a.y.

⁵⁵³ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁵⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 113.

⁵⁵⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 114.

⁵⁵⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 116.

⁵⁵⁷ Ebû İshâk, a.y.

كان نحو الحسن بن دينار سألت عنه عبدالصمد فقال كان نحو الحسن بن دينار وكان شعبة يسأل عنه وكان لا يجترىء عليه يقول هو كثير الصوم والصلاة

O, Hasan b. Dînâr gibidir. Onu Abdussamad'a sordum, o da şöyle dedi: “o, Hasan b. Dînâr gibidir. Şu'be'ye onun hakkında cesaretsiz olduğu halde sormuşlar, o da şöyle demiş: o, çok namaz kılar ve oruç tutardı.”⁵⁵⁸

56. Hammâd b. Yahyâ el-Ebah Ebû Bekr es-Sülemî el-Basrî: روى عن “
Zührî' den mu'dal hadis rivayet etmiştir.”⁵⁵⁹ / الزهري حديثنا معضلا
57. Ömer b. Raşid el-Yamamî: سمعت ابن حنبل يقول : لايساوي حديثه شيئا / İbn Hanbel'den şöyle işittim: “Onun hadisi beş para etmez.”⁵⁶⁰
58. Büreyde b. Süfyân b. Kurre el-Eslemî el-Medenî: ردىء المذهب / Mezhebinde iş yok.”⁵⁶¹
59. İshak b. Abdullah b. Ebû Ferve el-Medenî: سمعت ابن حنبل يقول : لا يحل الكتاب عنه / İbn Hanbel'den işittiğime göre, o şöyle demiştir: “ondan hadis yazmak helal değildir.”⁵⁶²
60. Musa b. Ubeyde b. Neşît er-Rebezî el-Medenî: قلت لأحمد : إن موسى قد روى عنه سفيان وشعبة ، يقول : أبو عبدالعزیز الربذي قال : لو بان لشعبة ما بان لغيره ما روى عنه / Ahmed İbn. Hanbel'e şöyle dedim: “Musa'dan Süfyân ve Şube rivayette bulunmuştur. O da şöyle dedi: Ebû Abdulaziz er-Rebezî dedi ki: Şu'be'nin rivayette bulunduğu ortaya çıksa da, başkasının rivayette bulunduğu belli değildir. Süfyân ondan rivayette bulunmadı.”⁵⁶³
61. Harâm b. Osman el-Ensârî el-Medenî: Harâm'dan hadis rivayet etmek haramdır.”⁵⁶⁴ / الحديث عن حرام حرام
62. İbn Dumeyre: ما ينبغي أن يحدث عنه / kendisinden rivayet edilmeye lâyük değildir.”⁵⁶⁵
63. İbrahim b. Muhammed b. Ebû Yahyâ el-Eslemî el-Medenî: Kendisinde her tür bid'at فيه ضروب من البدع ، فلا يشتغل بحديثه فإنه غير مقنع ولا حاجة mevcuttur. Hadisiyle meşgul olunmaz. Çünkü ikna edici ve huccet değildir.”⁵⁶⁶
64. İbrahim b. Huseym b. Irâk b. Mâlik el-Gifârî:

⁵⁵⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 119.

⁵⁵⁹ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁶⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 121.

⁵⁶¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 125.

⁵⁶² Ebû İshâk, a.g.e., s. 126.

⁵⁶³ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁶⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 127.

⁵⁶⁵ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁶⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 128.

- “واختلط فالكف عن حديثه أسلم” / İkna edici/güvenilir değildir. Hadisleri karıştırır. Bu sebeple hadisinden uzak durmak daha güvenlidir.”⁵⁶⁷
65. Musa b. Mutayr: “غير مقنع / Hadisi ikna edici/güvenilir değildir.”⁵⁶⁸
66. el-Vakîdî, Muhammed b. Ömer b. Vakîd el-Vakîdî: “لم يكن مقنعا” / Güvenilir / ikna edici değildi.”⁵⁶⁹
67. Muhammed b. Hasan b. Zebâle el-Mahzûmî el-Medenî: “لم يقنع الناسُ بحديثه” / İnsanlar hadisine güvenmemişlerdir.”⁵⁷⁰
68. Yahyâ b. Ubeydullah b. Mevheb et-Teymî el-Medenî:
هو كوفي روى عنه ابن المبارك وعيسى بن يونس ويعلى وغيرهم ، وأبوه لا يُعرف ، وأحاديثه متقاربة من حديث أهل الصدق
O, Kûfe’lidir. Kendisinden İbnü’l-Mübârek, İsa b. Yunus, Ya’lâ ve başkaları rivayette bulunmuştur. Babası ise tanınmıyor. Hadisleri doğru sözlü muhaddislerin hadisine yakındır.⁵⁷¹
69. Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs el-Haşimi el-Medenî: “ لا
يُشتغلُ بحديثه / hadisiyle meşgul olunmaz.”⁵⁷²
70. Abdullah b. Muhammed b. Ukayl b. Ebû Talib el-Haşimî el-Medenî:
ثوقف عنه عامة ما يروي غريب / ondan uzak durmuşlar/kaçınmışlardır. Rivayet-lerinin geneli gariptir.⁵⁷³
71. Yahyâ b. Saîd el-Medînî et-Teymî, Şîraz’ın kadısıdır:
ليس بالأنصاري روى عنه ابن المبارك ، يُنظر في أمره” / Ensâr’dan değildi. İbn Mübârek ondan rivayette bulunmuş, hadisi şüphelidir, dikkat edilmesi gerekir.”⁵⁷⁴
72. Salih b. Nebhân:
تغير أخيرا ، فحديث ابن أبي ذئب عنه مقبول لسنه وسماعه القديم ، وأما الثوري فجالسه بعد التغير.
Sonradan/son zamanında değişmiştir. İbn Ebû Zi’b’in ondan rivayet ettiği hadis yaş itibariyle makbul ve ondan, eski zamanında (değişmeden önce) dinlemiştir. Fakat Sevrî, o değiştikten sonra onunla oturmuştur (hadis dinlemiştir).⁵⁷⁵
73. Talha b. Amr el-Hadremî el-Mekkî: “غير مرضيٌّ في حديثه” / Hadisinden memnun olunmayan biridir.”⁵⁷⁶

⁵⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 129.

⁵⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 132.

⁵⁶⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 135.

⁵⁷⁰ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 136.

⁵⁷² Ebû İshâk, a.g.e., s. 137.

⁵⁷³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 138.

⁵⁷⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 143.

⁵⁷⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 144.

74. Müsenna b. es-Sabah el-Yemamî el-Ebnâvî: “لا يقنع بحديثه” / hadisine güvenilmez.⁵⁷⁷
75. Abdülvehhâb b. Mücâhid b. Cebr b. el-Mekkî: “غير مقنع” / hadisi güvenilir / ikna edici değildir.⁵⁷⁸
76. Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr:
 كان فيما حدثت عن ابن مهدي --- يروي مرفوعا --- وأستغفر الله أن أذكر رسوله إلا بالحق --- باع مصحفا
 فيمن يزيد.
- İbn Mehdî’den merfu olarak işittiğime göre, ki ben Allah’tan (c.c.) af diliyorum ve Rasûlünü sadece hak ile anıyorum; o müzayede ile Mushaf satmıştır.⁵⁷⁹
77. Mutarrif b. Mâzin es-San’anî: “يُتنبتُ في حديثه ، حتى يُبلى ما عنده” / Elindeki deliller geçersiz hale gelinceye kadar hadisinin araştırılması gerekir.⁵⁸⁰
78. Yâsîn b. Muaz ez-Zeyât el-Kûfi: “لم يقنع الناسُ بحديثه” / insanlar hadisine güvenmemişlerdir.⁵⁸¹
79. Abdullah b. Lehî’a b. Ukbe el-Hadremî el-Mısri el-Kadî:
 لا يوقف على حديثه ولا ينبغي أن يحتج به ولا يعتر بروايته” / hadisi ile ilgilenmeye değmez ve onun rivayetine aldanmamak gerekir ve onun rivayet ile ihticâc da gerekmez.⁵⁸²
80. Ravh b. Cenâh Ebû Saîd ed-Dımaşkî: “ذكرَ عن الزهري حديثا معضلا” / Zührî’den mu’dal bir hadis zikretmiştir.⁵⁸³
81. Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî ed-Dımaşkî:
 كان مشتملا على غير بدعة وكان فيما سمعت متحريرا الصدق في حديثه
 Bid’at dışında bir kısım hataları da bulunmaktadır. Duyduğuma göre, hadisinde doğru olduğunun araştırılması gerekir.⁵⁸⁴
82. Abdulkuddûs Ebû Saîd b. Habib el-Kilaî eş-Şâmî: “لا يقنع الناسُ بحديثه” / insanlar hadisine güvenmemişlerdir.⁵⁸⁵
83. Abdurrezzâk b. Ömer Ebû Bekr es-Sakafî ed-Dımaşkî: “سمعت من يوهن حديثه” / Hadisini zayıf bulan kişiler duydum.⁵⁸⁶
84. Cemi’ b. Süveb: “غير مقنع” / hadisi güvenilir değildir.⁵⁸⁷

⁵⁷⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 145.

⁵⁷⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 146.

⁵⁷⁸ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁷⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 148.

⁵⁸⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 150.

⁵⁸¹ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁸² Ebû İshâk, a.g.e., s. 155.

⁵⁸³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 158.

⁵⁸⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 161.

⁵⁸⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 162.

⁵⁸⁶ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁸⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 170.

85. Ömer b. Musa b. Vecih el-Vecihî el-Humusî eş-Şamî:

سألت أبا مسهر عن إسماعيل بن عياش وبقيّة فقال كل كان يأخذ عن غير ثقة فإذا أخذت حديثه . يحدث عنه بقيّة“ / işittiğime göre, güvenilir muhaddisler rivayetlerini beğenmiyorlar. Ondan Bakıyye b. Velid rivayette bulunmuştur.”⁵⁸⁸

86. İsmail b. Ayyâş Ebû Utbe el-Anbesî el-Hımsî (v. 181/797);

87. Bakıyye b. el-Velîd b. Said el-Kelaî:

سألت أبا مسهر عن إسماعيل بن عياش وبقيّة فقال كل كان يأخذ عن غير ثقة فإذا أخذت حديثه عن الثقات فهو ثقة أما إسماعيل بن عياش فقلت لأبي اليمان ما أشبه حديثه بثياب نيسابور يرقم على الثوب المئة ولعل شراء هدون عشرة

Ebû Müshir’e İsmail b. Ayyâş ve Bakıyye’yi sordum. O da şöyle dedi: “Rivayetlerinin tümünü sika olmayanlardan almıştır. Fakat sikâttan almış olduğu hadisleri güvenilirlerdir. Ancak İsmail b. Ayyâş’a gelince; (onun hakkında) Ebi’l-Yamân’a şöyle dedim: hadisi ne kadar da Nîsâbur elbisesine benziyor! Elbiseye yüz olarak fiyat yazıyorlar, fakat onu 10’dan aşağıya satın alabilirsin.⁵⁸⁹ Bu söz, müşteriye kandırmak amacıyla sattığı elbisenin üzerine değerinden yüksek fiyat yazan Nîsâburlular hakkında söylenmiş, daha sonra hadisçiler tarafından, yalan konuşan ve hadise ilâve yapan râvîlerin halini belirtmek için kullanılmıştır.⁵⁹⁰

88. Abdullah b. Dînâr el-Behrânî el-Esedî el-Hımsî:

صاحب إسماعيل بن عياش يُتَأْتَى فِي حَدِيثِهِ

İsmail b. Ayyâş’ın arkadaşıdır. Hadisi hakkında teenni ile hareket edilmelidir.⁵⁹¹

89. Dubâre b. Abdullah b. Malik b. Ebi’s-Selîl el-Hazremî el-Humusî:

روى عن ذُوَيْدٍ عن الزهري حديثًا معضلاً عن أبي قتادة“ / Züveyd vasıtasıyla Zührî’den mu’dal hadis rivayet etmiştir. O da Katâde’den rivayet etmiştir.”⁵⁹²

90. Vezîr b. Abdullah el-Havlânî eş-Şamî: “ / Zebidî / زبيد عن الزبيدي عن الزهري حديثًا معضلاً“ / Zebidî vasıtasıyla Zührî’den mu’dal hadis rivayet etmiştir.”⁵⁹³

91. Gâlib b. Ubeydullah el-Ukaylî el-Cezerî: “ / في الحديث غير مقنع“ / Hadiste güvenilir değildir.”⁵⁹⁴

92. Abdullah b. Vakîd Ebû Katâde el-Harrânî: “ / غير مقنع لأنه برك فلم يَنْبَغِثْ“ / hadisi güvenilir değildir. Çünkü çaba göstermiştir ama durumu düzelmemiştir.”⁵⁹⁵

⁵⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 173.

⁵⁸⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 174-175.

⁵⁹⁰ Âşıkutlu, a.g.e., s. 162.

⁵⁹¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 175.

⁵⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 176.

⁵⁹³ Ebû İshâk, a.y.

⁵⁹⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 179.

⁵⁹⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 180.

93. Nasr b. Bab Ebû Sehl el-Horasanî el-Mervezî: “لا يَسُو حَديثُهُ شيئاً” / hadisi beş para etmez.⁵⁹⁶
94. Kevser b. Hakîm el-Kûfî: “لا يَحِلُّ ، كِتَابَ حَديثِهِ عِنْدِي ، لِأَنَّهُ مُطْرَحٌ” / bana göre, onun hadisini yazmak helal değildir. Çünkü hadisi atılmıştır.⁵⁹⁷
95. Yahyâ b. el-Ala er-Razî el-Becelî: “غَيْرُ مَقْتَعٍ / hadisi güvenilir değildir.”⁵⁹⁸
96. Hafs b. Selm Ebû Mukatil es-Semerkindî: “كَانَ فِيهَا حَدِيثٌ يُنْشَىءُ لِكَلَامِ الْحَسَنِ إِسْنَادًا” Bana haber verildiğine göre, Hasen el-Basrî’ye aitsöze isnad düzenlerdi.⁵⁹⁹
97. Ali b. Mihrân er-Razi et-Taberî: “كَانَ رَدِيءَ الْمَذْهَبِ” / mezhebinde iş yoktur.⁶⁰⁰
98. Ömer b. Harûn el-Belhî: “لَمْ يَقْتَعِ النَّاسُ بِحَدِيثِهِ” / güvenilir râvîler hadisine güvenmemişlerdir.⁶⁰¹

Böylece eserin muhtevasını ve râvîlerle beraber lafızları da değerlendirdikten ve önemli konuları ele aldıktan sonra tezimizin başka bir önemli konusu olan kitabın kaynaklarına geçebiliriz.

G. Kaynakları

Ebû İshâk el-Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*'i hazırlarken hangi kaynakları kullandığını açık bir şekilde belirtmemiştir. Fakat o, râvîlerin durumlarını değerlendirirken ve haklarında bilgi verirken, hocalarından semâ yoluyla bilgi aldığı anlaşılmaktadır. O, eserinde kaynak olarak 28 hocasının ismini zikretmiş ve en çok, cerh-ta'dîl alanında söz sahibi olarak bilinen hocaları, Ahmed b. Hanbel, Ali el-Medînî ve Yahyâ b. Maîn'den faydalanmıştır. Şimdi sırasıyla hocalarına ve naklettiği görüşlerine kısaca değinmeye çalışalım:

1. Ahmed b.Hanbel

Cûzcânî, ricâl konusunda en çok Ahmed b. Hanbel'den (v. 241/855) yararlanmış. Cûzcânî, Ondan *Ahvâlü'r-Ricâl*'de 18 yerde nakilde bulunmuştur.⁶⁰² Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, naklettiği görüşlerin tamamını diğer hocalarından semâ yoluyla aldığı gibi, ondan da bu yolla almış olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 197.

⁵⁹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 200.

⁵⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 201.

⁵⁹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 203.

⁶⁰⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 207.

⁶⁰¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 208.

⁶⁰² Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 40, 43, 49, 50, 55, 74, 101, 116, 121, 126, 135, 151, 165, 170, 177, 194, 202.

O, *Ahvâlî'r-Ricâl*'de 13 yerde *سمعت أحمد بن حنبل* ⁶⁰³ "Ahmed b. Hanbel'den işittim." diyerek nakilde bulunmuştur. İki yerde *سألت ابن حنبل* "İbn Hanbel'e sordum", bir yerde *أحمد بن حنبل* ⁶⁰⁴ *حدثني حنبل*, başka bir yerde de *ذكرت لأحمد بن حنبل* ve bir diğer yerde de *قال أحمد* gibi sîgaları kullanmak suretiyle nakilde bulunmuş ve görüşlerini delil olarak kullanmıştır.

Görüldüğü üzere, o, Ahmed b. Hanbel'in herhangi bir eserini zikretmemektedir.

Biz, şahısları esas alarak Ahmed b. Hanbel'in, *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*'ı ile Cûzcânî'nin *Ahvâlî'r-Ricâl*'i arasında bir kıyaslama yaptık. Nitekim Cûzcânî, Ahmed b. Hanbel'in eserindeki ifadeleri aynen kullanmamış olsa da, ona anlamca yakın ifadeleri ondan işittiğini veya ona sorduğunu söylemektedir. Şöyle birkaç örnek verebiliriz:

Cûzcânî, Mübeşşir b. Ubeyd hakkında Ahmed b. Hanbel'in şöyle işittiğini nakletmektedir:

مبشر بن عبيد، كان فيما سمعت : من قراء القرآن، سمعت من حدثنا عن أحمد أنه قال : مبشر شغل القرآن عن الحديث ، أحاديثه عندي بواطيل.

Mübeşşir, hadisten daha ziyade Kur'an'la meşgul oldu, onun hadisleri benim indimde bătıldır. ⁶⁰⁵

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*'ında ise, onun hadislerinin uydurma ve yalandan ibaret olduğunu şöyle ifade etmektedir:

مبشر بن عبيد كان يكون بحمص وأصله كوفي أرى روى عنه بقية وأبو المغيرة أحاديثه أحاديث موضوعة كذب ⁶⁰⁶

Diğer bir yerde ise Mübeşşir hakkında Ahmed b. Hanbel: "مبشر بن عبيد ليس بشيء يضع" ⁶⁰⁷ demiştir. Mübeşşir, hiçbir şey değildir, hadis uyduruyor."

Başka bir yerde ise Cûzcânî, Osman b. Umeyr hakkında Ahmed b. Hanbel'den şöyle işittim: "عثمان بن عمير الثقفي سمعت ابن حنبل يقول هو منكر الحديث" ⁶⁰⁸ demiştir.

⁶⁰³ Hocanın ağzından bizzat işitme (semâ) veya nadiren de olsa, hocaya okuma yoluyla alınan bir hadisi başkasına rivayet ederken kullanılan bir sîga. (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 275.)

⁶⁰⁴ Talebenin hadisi hocasından tek başına aldığı durumlarda kullanılan sîga. Bu sîga, daha ziyade, hocadan tek başına işiterek alınan bir hadisi başkasına rivayet ederken kullanılır. (Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 93.)

⁶⁰⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 170.

⁶⁰⁶ İbn Hanbel, Ahmed, *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs), Beyrut, 1988, II, 369.

⁶⁰⁷ İbn Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel*, II, 380.

⁶⁰⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 49.

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*'ında ise, şöyle demiştir: “عثمان بن / Osman b. Umeyr'in hadisi zayıftır.”⁶⁰⁹

Ubeyde b. Muattib hakkında Cûzcânî, Ahmed b. Hanbel'den şöyle işittim:

“عبيدة بن معتب سمعت من حدثني عن ابن حنبل أنه قال لا يشتغل بحديثه” / Onun, hadisiyle meşgul olmaya değmez.”⁶¹⁰

Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*'ında ise, onun hakkında şöyle demiştir: “سمعت أبي يقول ترك الناس حديث عبيدة الضبي وهو عبيدة بن معتب” / Babamdan işittiğime göre, âlimler, Ubeyde b. ed-Dabbî'nin -ki o, Ubeyde b. Muattib'dir- hadisini terk etmiştir.”⁶¹¹ İşte örneklerden de anlaşıldığı gibi Cûzcânî'nin Ahmed b. Hanbel'den semâ yoluyla ricâle dair bilgiler aldığını göstermektedir. Ancak onun herhangi bir eserinden istifade ettiği mülahaza edilmemektedir.

2. Ali b. el-Medîni

Cûzcânî, Ahmed b. Hanbel'den sonra görüşlerini en çok rivayet ettiği hocası Ali b. el-Medîni(v. 234/849)'dir. Cûzcânî, *Ahvâlü'r-Ricâl*'de kendisinden sekiz yerde nakilde bulunmuştur.⁶¹² O, Ahmed b. Hanbel'de olduğu gibi, Medîni'nin de herhangi bir eserini zikretmemekte, bilgileri tamamen semâ yoluyla aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Cûzcânî'nin eseri ile Ali b. el-Medîni'nin (*el-Ilel*) eserlerini karşılaştırarak şöyle bir örnek verebiliriz:

İsmail b. Müslim hakkında Cûzcânî “hadisi çok zayıf” derken, Ali el-Medîni'nin de şöyle dediğini aktarıyor: “bizim arkadaşlarımız, onun hadisinin terki için birleştiler.”

إسماعيل بن مسلم واهي الحديث جدا قال علي أجمع أصحابنا على ترك حديثه⁶¹³

Ali el-Medîni *Ilel*'inde ise “İsmail b. Müslim'in hadisi hiçbir şekilde yazılmaz / لا يكتب / İsmاعيل بن مسلم المكى حديثه”⁶¹⁴ şeklinde değerlendirme yapmaktadır.

Görüldüğü gibi iki yerde de aynı ifadeleri kullanmamış olsalar da birbirine yakın cerh ifadelerini kullanmış ve Cûzcânî kaynak olarak onun görüşlerinden istifade etmiştir.

3. Yahyâ b. Maîn

⁶⁰⁹ İbn Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel*, II, 536.

⁶¹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 55.

⁶¹¹ İbn Hanbel, *Kitâbu'l-Ilel*, II, 549.

⁶¹² Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 46, 53, 63, 64, 72, 100, 149, 193.

⁶¹³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 149.

⁶¹⁴ Medîni, Ali b. Abdullah b. Ca'fer es-Sa'dî, *el-Ilel*, Beyrut, 1980, s. 64.

Cûzcânî, Yahyâ b. Maîn'den (v. 233/848) sadece bir yerde nakilde bulunmuştur. O, diğer hocalarında olduğu gibi, Yahyâ b. Maîn'den de semâ yoluyla bilgi almış ve herhangi bir eserini zikretmemiştir. Örneği sununca eserini kullanmadığı daha net anlaşılacaktır. Ki eğer eserini kullanmış olsaydı, aynı ifadeleri kullanmış olabilirdi.

Nitekim Cûzcânî, Osman b. Ebû Âtike hakkında “Yahyâ b. Maîn, onun hadisini övmezdi. عثمان بن أبي العاتكة رأيت يحيى بن معين لا يحمد حديثه.”⁶¹⁵ derken; Yahyâ b. Maîn *et-Târih* adlı eserinde ise “عثمان بن أبي العاتكة ليس بشيء.”⁶¹⁶ demiştir.

Bundan sonraki hocalarının eserleri mevcut olmadığından veyahut mevcut olsa da, elimizde bulunmadığından, Cûzcânî'nin onlardan naklettiklerini karşılaştıra-mayacağız. Burada sadece kaç yerde adı zikredildiğini ve kimler hakkında değerlendirmeler yaptıklarını *Ahvâlü'r-Ricâl*'den nakletmekle yetineceğiz.

4. Humeydî

Cûzcânî, Humeydî'den (v. 219/834), el-Hasan b. Salih ve A'yen oğulları olmak üzere iki yerde nakilde bulunmuş ve görüşlerini delil olarak kullanmıştır.⁶¹⁷

5. Süleyman b. Harb

Süleyman b. Harb'dan (v. 224/839) Cûzcânî, sadece tek bir yerde Ferkad es-Sebhî Ebû Ya'kûb hakkında nakilde bulunmuş ve kaynak olarak ondan istifade etmiştir.⁶¹⁸

6. Ebû Kudâme

Cûzcânî, Ebû Kudâme'den (v. 241/855) yalnızca bir yerde nakilde bulunmuştur.

Cûzcânî şöyle demiştir: Ebû Kudâme'nin Yahyâ İbn Saîd el-Kattân'dan şunu dinlediğini işittim: “Nice sâlih kimse vardır ki, hadis rivayet etmemesi onun için daha hayırlıdır; dürüst olan odur, işinde yerli yerince hareket eden de odur, fakat ona altın ve gümüşün emanet edilmesi, hadisin emânet edilmesinden daha kolaydır (yani hafızası zayıftır).”⁶¹⁹

7. Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn

⁶¹⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 158.

⁶¹⁶ Bkz: İbn Maîn, a.g.e., IV, 440.

⁶¹⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 68, 70.

⁶¹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 102.

⁶¹⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 37.

Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn'den (v. 219/834) Cûzcânî, sadece bir yerde nakilde bulunmuştur. Cûzcânî, ondan şöyle nakletmiştir: Bize Ebû Nuaym, o Şerik'ten, o da Eb'i İshâk'ın şöyle dediğini rivâyet etti: Muhtariyye'nin yalancılık ettikleri dönemde Huzeyme İbn Nasr el Absî - ki o, Ali'nin (r.a) dostlarından – şunu söyle-diğini işittim: “Allah Muhtârîleri kahretsin, saldırmadıkları bir cemiyet, ifsad etmedikleri hadis kalmadı.”⁶²⁰

8. Nüfeylî

Nüfeylî'den (v. 237/851) Cûzcânî, yalnızca bir yerde nakilde bulunmuştur. Cûzcânî şöyle naklediyor: Bize Nüfeylî, o İsa İbn Yûnus'tan, o babasından, o Ebû İshâk'tan, o da Sıla İbn Züfer el-Absî'den dedi ki: “Allah Muhtâr'ı kahretsin, ifsâd etmediği fırka, halel getirmediği hadis kalmadı.”⁶²¹

9. Abdullah b. Rebî' ve

10. Ebû Bekir b. Ayyâş

Cûzcânî, Abdullah b. Rebî' (v. 255/869) ve Ebû Bekir b. Ayyâş'tan (v. 193/809) da yalnızca bir yerde, Hâris b. Abdullah el-Hemedânî hakkında nakilde bulunmuştur.⁶²²

10. Muhammed b. Abdülazîz b. Ebû Rizme

Muhammed b. Abdülazîz b. Ebû Rizme'den (v. 206/821) Cûzcânî, el-Hasan b. Umâre hakkında sadece bir yerde nakilde bulunmuş ve eserinde kaynak olarak zikretmiştir.⁶²³

11. Süleyman b. Ma'bid

Süleyman b. Ma'bid'den (v. 257/871) de sadece tek bir yerde Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî hakkında Cûzcânî nakilde bulunmuştur.⁶²⁴

12. Ahmed b. Yunus

Cûzcânî, Ahmed b. Yunus'tan (v. 227/842) üç yerde Câbir b. Yezîd, İbn Ebû Leylâ hakkında ve Hasan el-Basrî'den senet konusunda bir söz aktararak nakilde bulunmuş ve görüşlerini delil olarak almıştır.⁶²⁵ Nitekim naklettiği söz şöyledir:

⁶²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 40.

⁶²¹ Ebû İshâk, a.y.

⁶²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 42, 43.

⁶²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 53.

⁶²⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 54.

⁶²⁵ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., 36, 51, 72.

O, Ahmed b. Yunus'tan, Yunus da Hişam b. Hassan'dan, o da Hasan el-Basrî'den, Hasan Basri de: "Hevâ ehliyle dostluk kurmayın, onlardan hadis dinlemeyin." demiştir.⁶²⁶

13. Saîd b. Âmir

Cûzcânî, Saîd b. Âmir'den (v. 208/824) Ebû Harun el-Abdî Umare b. Cüveyn hakkında yalnızca bir yerde nakilde bulunmuştur.⁶²⁷

14. Süleyman et-Teymî

Süleymanet-Teymî'den (v. 143/760) Cûzcânî, Abbâd b. Kesîr el-Basrî hakkında sadece bir yerde nakilde bulunmuştur.⁶²⁸

15. Zeyd b. Hubbâb

Cûzcânî, Zeyd b. Hubbâb'dan (v. 203/818) yalnızca bir yerde Husam b. Mısakk Ebû Sehl el-Ezdî el-Basrî hakkında nakilde bulunmuştur.⁶²⁹

16. Ebû Müshir

Ebû Müsher'den (v. 218/833) Cûzcânî, iki yerde Abdullah b. Ziyâd b. Sema'n ve İsmail b. Ayyâş el-Anbesî haklarında nakilde bulunmuş ve kendisini kaynak olarak kullanmıştır.⁶³⁰

17. İbn Ebû Meryem

İbn Ebû Meryem'den (v. 253/867) iki yerde, Rişdîn b. Sa'd ve Abdullah b. Ferruh el-Horasanî hakkında nakilde bulunmuş ve Cûzcânî Ondan "işittim" gibi sîgalar kullanmak suretiyle onu kaynak olarak kullanmıştır.⁶³¹

18. Nuaym b. Hammâd ve

19. Abdüsselâm b. Yuhmed

Nuaym b. Hammâd'dan (v. 229/844) Cûzcânî, iki ve Abdüsselâm b. Yuhmed'den (?) ise bir yerde nakilde bulunmuştur. Cûzcânî, Nuaym ve Abdüsselâm b. Yuhmed vasıtasıyla

⁶²⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 36.

⁶²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 97.

⁶²⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 106.

⁶²⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 121.

⁶³⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 142, 173.

⁶³¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 156.

Halid b. Ma'dân'dan bir söz aktarıırken, diğerinde ise yalnızca Nuaym'dan Abdullah b. Yezîd'in durumu hakkında değerlendirme yapmaktadır.

Nuaym ve Abdüsselâm b. Yuhmed vasıtasıyla gelen sözü şu şekildedir: Hâlid b. Ma'dân diyor ki: "Her kim hakka uygun olduğu halde (insanlar nezdinde) yergi konusu olan şeyleri yapmaya cesaret gösterirse, Allah bu yergileri övgüye çevirir; ve kim de hakka aykırı olan övgülerin peşine düşerse, Allah bu övgüleri onun hakkında yergiye çevirir."⁶³²

20. Ebû'l-Yemân

Cûzcânî, Ebû'l-Yemân'dan (v. 222/837) Saîd b. Sinân Ebû'l-Mehdî el-Hımsî, Bakıyye b. el-Velîd ve Mukâtil b. Süleyman olmak üzere üç yerde kendisi için delil kabul etmiştir.⁶³³

21. Abdullah b. Ca'fer

Abdullah b. Ca'fer'den (?) Cûzcânî, sadece bir yerde Yahyâ b. Ebû Üneyse hakkında nakilde bulunmuştur.⁶³⁴

22. Ahmed b. Fadâle ve

23. İbrahim b. Halid

Cûzcânî, Ahmed b. Fadâle (v. 257/871) ve İbrahim b. Halid'den (?) yalnızca bir yerde Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kûfi hakkında nakilde bulunmuştur.⁶³⁵

24. İshâk b. İbrahim

İshâk b. İbrahim'den (?) Cûzcânî, iki yerde Kûfe'liler ve Selm b. Sâlim el-Belhî hakkında nakilde bulunmuş ve eserinde kaynak olarak kullanmıştır.⁶³⁶

25. Abdussamed b. Abdulvâris

Abdussamed b. Abdulvâris'ten (v. 207/823) Mücca'a b. ez-Zübeyr el-Basrî el-Ezdî hakkında sadece bir yerde Cûzcânî nakilde bulunmuştur.⁶³⁷

26. İbn Mehdî

⁶³² Ebû İshâk, a.g.e., s. 32.

⁶³³ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 168, 174, 202.

⁶³⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 177.

⁶³⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 192.

⁶³⁶ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 81, 208.

⁶³⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 119.

İbn Mehdî'den (?) Cûzcânî, yalnızca bir yerde Muhammed b. Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr hakkında nakilde bulunmuş ve ondan delil olarak istifade etmiştir.⁶³⁸

27. Muhammed b. Mübarek es-Surî

Cûzcânî, Muhammed b. Mübarek es-Surî'den (v. 215/830) sadece Amr b. Vakıd ed-Dımaşkî hakkında bir yerde nakilde bulunmuştur.⁶³⁹

28. Abdurrazzak:

Abdurrazzak'tan (?), yalnızca bir yerde, Yahyâ b. el-Alâ er-Râzî hakkında, Cûzcânî nakilde bulunmuş ve görüşünü kaynak olarak zikretmiştir.⁶⁴⁰

Ahvâlü'r-Ricâl'de adı geçen kaynak isimleri bu şekilde sunduktan sonra, şimdi kendisinden sonra yazılan ricâl kaynaklarına etkisi konusuna geçebiliriz.

H. Daha Sonra Yazılan Rical Kaynaklarına Etkileri

Ebû İshâk'ı her ne kadar bazı âlimler Nasıbî olup taraf tuttuğunu iddia etseler de daha sonra gelen cerh ve tadil âlimleri, rical hakkında yaptıkları çalışmalarda ona güvenmişler ve sözlerini kaynak olarak kabul etmişlerdir. Onların arasından cerh ve tadil alanında ana kaynak niteliği taşıyan âlimler ve eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

Ukaylî (v. 323/934) *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*'inde, İbn Ebû Hatim (v. 327/938) *el-Cerh ve't-Tadîl*'inde, İbn Adî (v. 365/975) *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*'inde, el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070) *Târihu Bağdât*'ında, İbn Asâkir (v. 571/1175), *Târihu Medîneti Dımaşk*'ında, İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*'de, el-Mizzî (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'ında, ez-Zehebî (v. 748/1347) *Mizânu'l-İ'tidâl*, *Tezkiratü'l-Huffâz*, *Târihu'l-İslâm*, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ* ve *el-Muğnî fi'd-Duafâ*'sında, İbn Kesîr (v. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'sinde, İbn Hacer (v. 852/1448) *Tehzîbu't-Tehzîb*, *Takrîbu't-Tehzîb* ve *Lisânu'l-Mizân*'ında, râvîler hakkın-daki cerh ve tadil hükümlerinde genellikle ona muvafakat etmişlerdir. Nitekim İbn Hacer gibi bazı âlimler tarafından eleştirilmiş ise de görüşünün çoğu, adı geçen âlimler tarafından benimsenmiştir. Şimdi sırasıyla onun görüşüyle örtüşmeyen görüşleri örnekler vererek konuya kısaca değinmeye çalışalım:

⁶³⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 148.

⁶³⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 167.

⁶⁴⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 201.

1. Ukaylî

Ukaylî (v. 323/934), *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr* adlı eserinde Cûzcânî'den 7 kişi hakkında nakilde bulunmuş fakat herhangi bir itiraz ve eleştiride bulunmamıştır. Şöyle bir örnek verebiliriz:

Ukaylî şöyle naklediyor: “Cûzcânî şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'den işittim. Abdullah b. Âmir el-Eslemî, “zayıftır.”⁶⁴¹. Metinde şöyle geçiyor:

عبد الله بن عامر الاسلامي: حدثنا محمد بن عيسى قال حدثنا العباس بن محمد قال سمعت يحيى قال عبد الله بن عامر الاسلامي ليس بشئ حدثنا عبد الله بن محمد المروزي قال حدثنا ابراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال سمعت أحمد بن حنبل يقول عبد الله بن عامر الاسلامي ضعيف⁶⁴²

Görüldüğü üzere, herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır. Şimdi İbn Ebû Hâtim'e geçebiliriz.

2. İbn Ebû Hâtim

İbn Ebû Hâtim (v. 327/938), *el-Cerh ve't-Tadîl*'de 40 kişi hakkında Cûzcânî'den nakilde bulunmuştur. Fakat nakillerin tamamını Abdurrahman vasıtası ve mektup yoluyla aldığından kaynaklanabilir. Ki, 29 yerde Cûzcânî'nin görüşü olan fakat *Ahvâlü'r-Ricâl*'de yer almayan değerlendirmelere yer vermiştir. Şöyle bir kaç örnek verebiliriz:

İbn Ebû Hâtim, İsmail b. Salim el-Esedî hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

إسماعيل بن سالم الاسدي :

حدثنا عبد الرحمن انا ابراهيم الجوزجاني فيما كتب إلى قال سألت أحمد بن حنبل عن إسماعيل بن سالم فقال: ثقة.

Burada Cûzcânî İsmail b. Salim el-Esedî'yi, Ahmed Hanbel'e sormuş, o da, “sika” olduğunu belirtmiştir.⁶⁴³

Yine İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Abdullah Ebû Sa'îd hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

عبد الرحمن بن عبد الله أبو سعيد مولى بنى هاشم، ويقال مولى بنى نوفل :

نا عبد الرحمن انا ابراهيم [ابن يعقوب] الجوزجاني فيما كتب إلى قال سألت احمد بن حنبل عن ابي سعيد مولى بنى هاشم فقال: ثقة.

⁶⁴¹ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 140.

⁶⁴² Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî) II, 283.

⁶⁴³ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., II, 172.

Burada da Cûzcânî, Abdurrahman b. Abdullah Ebû Sa'îd'i, Ahmed Hanbel'e sormuş, o da, "sika" olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁴

Yine İbn Ebû Hâtim, Hişâm b. Sa'îd Ebû Ahmed et-Talikânî hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

هشام بن سعيد أبو احمد الطالقاني البزاز :

نا عبد الرحمن انا ابراهيم بن يعقوب الجوزجاني فيما كتب إلى قال سمعت احمد بن حنبل يقول: هشام بن سعيد ثقة: صاحب خير .

Burada da Cûzcânî, Hişâm b. Sa'îd Ebû Ahmed et-Talikânî hakkında, Ahmed Hanbel'den şöyle işittim: "o, sika ve hayır sahibidir." demiştir.⁶⁴⁵ İbn Ebû Hâtim'den bu örnekleri takdim ettikten sonra, şimdi İbn Adî'ye geçebiliriz.

3. İbn Adî

İbn Adî (v. 365/975) *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl* adlı eserinde Cûzcânî'den 225 yerde nakilde bulunmuştur. Fakat 32 yerde Cûzcânî'ye katılmamış ve 3 yerde ise Cûzcânî'nin görüşü olan fakat *Ahvâlû'r-Ricâl*'de bulunmayan ifadeleri kullanmıştır. İbn Adî'nin, Cûzcânî'ye itiraz ettiği görüşlerinden bir örneğini *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*'den şöyle sunabiliriz:

Cûzcânî, el-Eclah, Yahyâ b. Abdullah Ebû Huceyye el-Kündî hakkında "مفتري / İftiracıdır"⁶⁴⁶ nitelemesi yaparken; İbn Adî ise onun hakkında şöyle demiştir: " Eclah b. Abdullah'ın iyi hadisleri vardır. Kendisinden Kûfeli ve diğer râvîler rivayette bulunmuşlardır. Onun rivayetlerinde münker olarak, ister isnat ister metin açısından haddi aşan (cerh edilebilecek) bir şey bulamadım. Umarım onda bir şüphe yoktur. Fakat Kûfe Şîîlerinden kabul edilir. O, bana göre, mustakîmü'l-hadîs⁶⁴⁷ ve saduk-tur."⁶⁴⁸ Metni ise şöyledir:

الأجلح بن عبد الله بن معاوية أبو حجية الكندي الكوفي ويقال اسمه يحيى والأجلح لقب :

...سمعت بن حماد قال السعدي الأجلح مفتري ...

قال الشيخ وأجلح بن عبد الله له أحاديث صالحة يروي عنه الكوفيون وغيرهم ولم أجد له شيئاً منكراً مجاوز الحد لا إسناداً ولا متناً وهو أرجو أنه لا بأس به إلا أنه يعد في شيعة الكوفة وهو عندي مستقيم الحديث صدوق.

⁶⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., V, 254.

⁶⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, a.g.e., IX, 62.

⁶⁴⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 52.

⁶⁴⁷ Sahîh yahut hasen olan hadis hakkında kullanılan bir ifade (Bkz Aydınli, a.g.e., s. 224).

⁶⁴⁸ İbn Adî, a.g.e., I, 426-428.

Şimdi de *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bulunmayan ifadelerden bir örnek vermek istiyoruz. İbn Adî, Hasen b. Süfyân vasıtasıyla İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzcânî'den naklettiğine göre, Cûzcânî şöyle demiştir: “Abbâd b. Râşid'i Ahmet b. Hanbel'e sordum. O de şöyle dedi: o, sika, şeyh,⁶⁴⁹ sadûk ve salih bir kimsedir.”⁶⁵⁰ Metni ise şöyledir.

عباد بن راشد بصري :

ثنا الحسن بن سفيان ثنا إبراهيم بن يعقوب قال سألت أحمد بن حنبل عن عباد بن راشد فقال ثقة شيخ صدوق صالح.

İbn Adî'den bu örnekleri sunduktan sonra, şimdi Hatîb el-Bağdâdî'ye geçebiliriz.

4. el-Hatîb el-Bağdâdî

el-Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1070), *Târihu Bağdât* adlı eserinde 68 kişi hakkında Cûzcânî'den nakilde bulunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, iki konuda, Cûzcânî'nin kullandığı terimleri yanlış olarak kullanmakla beraber 6 yerde yorum ve açıklamalarda bulunmuştur. Nitekim Cûzcânî, Abdulkuddûs b. Habîb Ebû Saîd hakkında ⁶⁵¹ لا يقنع الناس بحديثه derken; el-Bağdâdî ise ⁶⁵² لا ينفع الناس بحديثه diyerek لا يقنع yerine لا ينفع olarak nakletmiştir. Aynı şekilde Ebû Hanife hakkında da Cûzcânî'nin kullandığı terimi hatalı olarak kullanmıştır. Cûzcânî, Ebû Hanife hakkında ⁶⁵³ لا يقنع لحديث ولا رأيه derken; el-Bağdâdî ise ⁶⁵⁴ لا تتبع لحديث ولا رأيه olarak nakletmiştir. Örneklerin metnini de şöyle sunabiliriz:

عبد القدوس بن حبيب أبو سعيد الوحاظي الشامي:

... حدثنا إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال قال عبد القدوس أبو سعيد لا ينفع الناس بحديثه⁶⁵⁵

İkincisi ise şöyledir:

النعمان بن ثابت أبو حنيفة التيمي إمام أصحاب الرأي وفقه أهل العراق:

... حدثنا إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال قال أبو حنيفة لا تتبع لحديث ولا رأيه⁶⁵⁶

Hatîb el-Bağdâdî, Cûzcânî'nin bir diğer iki kişi hakkındaki değerlendirmesini, o kişilerden, Ebû'l-Hasan el-Maharebî'nin (ki ona “sakıttır”⁶⁵⁷ demiş) Şîî mezhebinden ve Nasr

⁶⁴⁹ Kendisinden hadis alınan kimse, mükemmel hoca mertebesine ulaşan zat (Bkz Aydınlı, a.g.e., s. 294).

⁶⁵⁰ İbn Adî, a.g.e., IV, 340.

⁶⁵¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 162.

⁶⁵² Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdât*, Beyrut, ts., XI, 126.

⁶⁵³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 74.

⁶⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XIII, 451.

⁶⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XI, 126.

⁶⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XIII, 451.

⁶⁵⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 61.

b. Müzahım'ın (ki ona da “haktan sapmıştır.”⁶⁵⁸ demiş) Rafizî mezhebine mensup olduğundan dolayı cerh ettiğine inanmaktadır. Örnekler şöyledir:

على بن غراب أبو الحسن المحاربي وقيل الفزاري الكوفي قدم بغداد ...
... حدثنا إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال على بن غراب ساقط قلت احسب إبراهيم طعن عليه لأجل مذهبه فإنه
كان يتشيع واما روايته فقد وصفوه بالصدق⁶⁵⁹

İkincisi ise şöyledir:

نصر بن مزاحم أبو الفضل المنقري كوفي سكن ...
... حدثنا إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال نصر بن مزاحم العطار كان زائغا عن الحق ما تلا قلت أراد بذلك غلوه
في الرفض⁶⁶⁰

Hatîb el-Bağdâdî, Cûzcânî'nin, Ammâr b. Muhammed hakkındaki değerlendirmesine katılmamıştır. Cûzcânî, Ammâr'a “hadiste kuvvetli değildir.”⁶⁶¹ derken; Hatîb ise, onun sika olduğuna işaret etmektedir. Arapça metni ise şöyledir:

عمار بن محمد أبو اليقظان الكوفي بن أخت سفيان الثوري وهو أخو سيف بن محمد سكن بغداد ...
... حدثنا إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني قال سيف وعمار ابنا أخت سفيان الثوري ليسا بالقويين في الحديث قلت اما
سيف فقد ذكره غير واحد بالضعف واما عمار فوثقوه⁶⁶²

Hatîb el-Bağdâdî, Hilâl b. Habbâb hakkında, Cûzcânî'nin yanıldığına işaret etmektedir. Hatîb şöyle demiştir: “Cûzcânî, Hilâl b. Habbâb, Yunus b. Habbâb ve Salih b. Habbâb'ın kardeş olduklarını zannetmektedir. Fakat bu şahıslar arasında bir bağın olup olmadığını bilmiyoruz, tıpkı diğerleri gibi, Cûzcânî de bunlar hakkında yanılmıştır.”⁶⁶³

Metnin aslını vermek gerekirse, şöyledir:

هلال بن خباب أبو العلاء مولى زيد بن صوحان العبدي وهو بصرى سكن المدائن ...
... حدثنا إبراهيم بن عبد الله بن الجنيد قال سألت يحيى بن معين عن هلال بن خباب وقلت ان يحيى القطان زعم انه
تغير قبل ان يموت واختلط فقال يحيى لا ما اختلط ولا تغير قلت ليحيى ثقة هو قال ثقة مأمون أخبرنا عبيد الله بن عمر
الواعظ حدثنا أبي حدثنا الحسن بن احمد هو الاضطخري قال قرئ على العباس بن محمد قال سألت يحيى بن معين عن
هلال بن خباب فقال مدائني ثقة أخبرنا البرقاني أخبرنا محمد بن عبد الله بن خميرويه أخبرنا الحسين بن إدريس قال سمعت
بن عمار يقول هلال بن خباب كوفي ثقة وكان هنا بالموصل وولده هنا بالموصل ويونس بن خباب هو اخوه ضعيف قلت
وقد وهم محمد بن عبد الله بن عمار في قوله ان يونس بن خباب أخو هلال بن خباب لأننا لا نعلم بينهما مناسبة وزعم

⁶⁵⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 82.

⁶⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XII, 45.

⁶⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XII, 282.

⁶⁶¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 87.

⁶⁶² Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XII, 252.

⁶⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., XIV, 73.

إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني ان هلال بن خباب ويونس بن خباب وصالح بن خباب الذي حدث عنه الأعمش ثلاثتهم اخوه
ووهم الجوزجاني أيضا في ذلك⁶⁶⁴

Bağdâdî'nin görüşlerini bu şekilde naklettikten sonra, şimdi ise İbn Asâkir ve *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eserine geçebiliriz.

5. İbn Asâkir

İbn Asâkir (v. 571/1175), *Târîhu Medîneti Dımaşk* adlı eserinde Cûzcânî'den 9 kişi hakkında nakilde bulunmuştur. Herhangi bir itiraz ve eleştirisi bulunmamaktadır. Ancak bir yerde Cûzcânî'nin görüşü olan fakat *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bulunmayan değerlendirmeyi kullanmıştır. Şöyle ki, İbn Asâkir, Değfel b. Hanzele hakkında Cûzcânî'den şöyle nakletmiştir:

قال إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني : قلت لأحمد بن حنبل دغفل له صحبة قال ما أرى⁶⁶⁵

Bir örnek de *Ahvâlü'r-Ricâl*'de yer alan ibarelerden verelim:

قال الجوزجاني أما أبو يحمد فرحمه الله وغفر له ما كان يبالي إذا وجد خرافة عن ما يأخذه فأما حديثه عن الثقات
فلا بأس به⁶⁶⁶

Görüldüğü üzere, Burada Cûzcânî, Ebû Yuhmed el-Hımsî'yi sikâttan saymış ve onun rivayetlerinde herhangi bir beis olmadığını belirtmiştir.⁶⁶⁷ İbn Asâkir'in de her-hangi bir değerlendirmesi olmamış, sadece nakletmekle yetinmiştir. İbn Asâkir'den sonra, şimdi bir diğer âlim İbnü'l-Cevzî'ye geçebiliriz.

6. İbnü'l-Cevzî

İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* adlı eserinde 111 yerde Cûzcânî'den nakilde bulunmuştur. Fakat yalnızca bir yerde Beşir b. Meymûn hakkında Cûzcânî'ye katılmamıştır. İbnü'l-Cevzî eserinde, şahıslar hakkında yöntem olarak genelde kendi fikirlerini değil de, diğer âlimlerin fikirlerini aktarmayı tercih etmiştir. Fakat şahıslar hakkında ara sıra, kendi görüşlerini de ifade etmiştir.

⁶⁶⁴ Bağdâdî, a.g.e., XIV, 73; Cûzcânî'ye ait olduğunu iddia ettiği bu ifadeler, *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bulunamadı.

⁶⁶⁵ İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Beyrut, 1995, XVII, 291. Bu ibareler *Ahvâlü'r-Ricâl*'de bulunmamaktadır.

⁶⁶⁶ İbn Asâkir, a.g.e., X, 347.

⁶⁶⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 174.

Nitekim Beşir b. Meymûn hakkında Cûzcânî “sika değil”⁶⁶⁸ derken; İbnü'l-Cevzî ise “Beşir b. Meymûn’un, Üsâme b. Ahderî’den naklettiği rivayetlerde bir beis yoktur.” demiştir. Metni ise şöyledir:

بشير بن ميمون أبو صيفي واسطي. قال السعدي غير ثقة و قلت وأما بشير بن ميمون عن أسامة بن أخطري لا بأس به⁶⁶⁹

Bunun dışında İbnü'l-Cevzî, Cûzcânî'nin görüşlerine karşı herhangi bir itiraz ve eleştiride bulunmamıştır. Onun görüşlerini olduğu gibi nakletmiştir. Şöyle bir örnek verebiliriz:

عبد الله بن يزيد يروي عنه أبو عقيل الثقفي قال السعدي أحاديثه منكورة

“Abdullah b. Yezid, kendisinden Ebû Ukayl es-Sekafî rivayette bulunmuştur. Onun hakkında es-Sa'dî (el-Cûzcânî) “hadisleri münkerdir.” demiştir.”⁶⁷⁰

Görüldüğü gibi, Abdullah b. Yezid hakkında Cûzcânî “hadisleri münkerdir.”⁶⁷¹ derken; İbnü'l-Cevzî ise herhangi bir yorumda bulunmamış ve Cûzcânî'nin görüşünü delil olarak kullanmıştır.

İbnü'l-Cevzî'den sonra, şimdi diğer bir âlim el-Mizzî'ye geçebiliriz.

7. el-Mizzî

el-Mizzî (v. 742/1341), *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserinde 183 yerde Cûzcânî'den nakilde bulunmuştur. Fakat Mizzî yöntem olarak râvîler hakkında sadece görüşleri kaydetmekle yetiniyor. Bu konu hakkında Erdoğan Köycü'nün tespitlerine de yer vermek istiyoruz. O, şöyle demiştir: “Mizzî, bazen râvîlerin cerh ve ta'dîlinde, muhtelif görüşlere yer vermiştir. Mesela, Ebân b. İshâk Esedî Kûfî hakkında, Yahyâ b. Maîn (233/847) “Beis yoktur”⁶⁷² derken, Ahmed b. Abdillâh İclî (261/874) “sika (güveni-lir)”⁶⁷³ diye tavsîf etmiş, Ebû Feth el-Ezdî (374/984) ise “metrûk (terk edil-miştir)”⁶⁷⁴ olarak nitelemiştir. Bu duruma göre, bu üç cerh ve ta'dîl âliminden, Yahyâ b. Maîn ve İclî, râvîyi ta'dîl etmişken, Ezdî, cerh etmiştir. Mizzî bu durum karşısında hiçbir itirazda bulunmamış, bir uzlaştırma yoluna gitmemiş,

⁶⁶⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 152.

⁶⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebü'l-ferec, *ed-Duağâ ve 'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kadî), Beyrut, 1406, I, 145.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, a.g.e., II, 146.

⁶⁷¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 163.

⁶⁷² Mizzî, a.g.e., II, 5.

⁶⁷³ Mizzî, a.y.

⁶⁷⁴ Mizzî, a.y.

sadece rivayetleri kaydetmekle yetinmiştir.”⁶⁷⁵ *Tehzîbü'l-Kemâl*'dan birkaç örnek vererek konuya kısaca değinmek istiyoruz.

el-Mizzî, Dubâre b. Abdullah hakkındaki cerh-ta'dil âlimlerinin değerlendirmelerini şöyle aktarmaktadır:

ضبارة بن عبد الله بن مالك بن أبي السليك الحضرمي ويقال الألهماني ويقال القرشي أبو شريح الشامي الحمصي :
كان يسكن اللاذقية ومنهم من ينسبه إلى جده الأدي ومنهم من ينسبه إلى جده الأعلى ومنهم من جعلهم ثلاثة قال
إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني روى حديثا معضلا وذكره بن حبان في كتاب الثقات وقال يعتبر حديثه من رواية الثقات عنه
ويحكم بما يروى عن الثقات منه

Metinden anlaşıldığı gibi, Dubâre b. Abdullah hakkında, Cûzcânî, cerh ifadesini kullanırken;⁶⁷⁶ İbn Hibbân ise ta'dil ifadesini kullanmakta ve Mizzî'nin herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır.⁶⁷⁷

Yine el-Mizzî, Abdulcebbâr b. el-Abbâs hakkındaki cerh-ta'dil âlimlerinin değerlendirmelerini şu şekilde aktarmaktadır:

عبد الجبار بن العباس الشبامي الهمداني الكوفي وشبام جبل باليمن :
قال عبد الله بن أحمد بن حنبل عن أبيه أرجو أن لا يكون به بأس وكان يتشيع وقال عباس الدوري عن يحيى بن
معين وأبو داود ليس به بأس وقال إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني كان غالبا في سوء مذهبه وقال أبو حاتم ثقة وقال أبو
جعفر العقيلي لا يتابع علي حديثه يفرط في التشيع⁶⁷⁸

Yukarıdaki metinde Abdulcebbâr b. el-Abbâs'ın, Cûzcânî, mezhebinden dolayı cerhettiği açıktır.⁶⁷⁹

Yine el-Mizzî, Yahyâ b. el-Cezzâr hakkındaki cerh-ta'dil âlimlerin değerlendirmelerini şu şekilde aktarmaktadır:

يحيى بن الجزار العرني الكوفي : مولى بجيلة لقبه زبان وقيل زبان أبوه قال إبراهيم بن عبد الله بن الجنيد عن
يحيى بن معين يحيى بن الجزار يحيى بن زبان قال إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني كان غالبا مفرطا وقال أبو زرعة وأبو
حاتم والنسائي ثقة وذكره بن حبان في كتاب الثقات.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Köycü, Erdoğan, *el-Mizzî'nin Hadîs İlmindeki Yeri*, (basılmamış doktora tezi) Ankara, 1999, s. 136-137.

⁶⁷⁶ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 175-176.

⁶⁷⁷ Mizzî, a.g.e., XIII, 254.

⁶⁷⁸ Mizzî, a.g.e., XVI, 384-387.

⁶⁷⁹ *Ahvalu'r-Ricâl*'da, bu şahıs ve durumu hakkında bilgi bulamadık.

⁶⁸⁰ Mizzî, a.g.e., XXXI, 252.

Görüldüğü üzere Cûzcânî dışında, diğer âlimler ta'dil ifadelerini kullanırken; o ise cerh ifadesini kullanmıştır. Yukarıda olduğu gibi yine Cûzcânî, adı geçen bu kişiyi de mezhep yönünden cerh etmektedir.⁶⁸¹ Nitekim el-Mizzî'nin de herhangi bir değerlendirmesi bulunmamış sadece bilgileri sunmakla yetinmiştir. el-Mizzî'den bu örnekleri sunduktan sonra, şimdi bir diğer cerh-ta'dil âlimi olan ez-Zehebî'ye geçebiliriz.

8. ez-Zehebî

ez-Zehebî (v. 748/1347), *Mîzânu'l-İ'tidâl* adlı eserinde Cûzcânî'den 121 yerde nakilde bulunmuştur. Yalnızca beş yerde Cûzcânî'ye katılmamıştır. ez-Zehebî'nin, Cûzcânî'ye itiraz ettiği görüşleri *Mîzânu'l-İ'tidâl*'dan şöyle sıralayabiliriz:

8.1. Mîzânu'l-İ'tidâl

Cûzcânî, Sa'sa'a b. Savhân'ı Haricî fırkasından sayarken;⁶⁸² Zehebî ise, Cûzcânî'ye itiraz ederek onu, “bilinen bir sika” olarak değerlendirmiştir. Metni ise şöyledir:

صعصعة بن صوحان ، عن عثمان، ثقة معروف، ذكره الجوزجاني في الضعفاء، وعده من جملة الخوارج.⁶⁸³

Yine Cûzcânî, Abdullah b. Habbâb hakkında “onu tanımıyorlar”⁶⁸⁴ değerlendirmesini yaparken; Zehebî ise, “o tanınmaktadır.” diyerek, Cûzcânî'ye itirazda bulunmuştur. Metni ise şöyledir:

عبدالله بن خباب المدني، مولى بنى النجار، عن أبي سعيد، وعنه ابن الهاد، وقال الجوزجاني: لا يعرفونه، قلت: بل هو معروف.⁶⁸⁵

Yine Cûzcânî, Atâ b. Ebû Meymune hakkında “kaderiyye fırkasının önde gelenlerinden/başkanıdır.”⁶⁸⁶ nitelemesi yaparken; Zehebî ise, “sadece küçük bir Kaderîdir.” demiştir. Metni ise şöyledir:

عطاء بن أبي ميمونة البصري.

وثقه ابن معين، وقال: هو وابنه قديريان، وقال أبو حاتم: لا يحتج به، وقال أبو إسحاق الجوزجاني: كان رأساً في

القدر، قلت: بل قديري صغير.⁶⁸⁷

⁶⁸¹ Bkz: Ebû İshâk, a.g.e., s. 46.

⁶⁸² Ebû İshâk, a.g.e., s. 35.

⁶⁸³ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 432.

⁶⁸⁴ *Ahvalu'r-Rical*'da, söz konusu kişi ve değerlendirmeyi bulamadık.

⁶⁸⁵ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, IV, 88.

⁶⁸⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 184.

⁶⁸⁷ Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 96.

Yine Cûzcânî, Ammâr b. Muhammed'i "(hadiste) kuvvetli değildir."⁶⁸⁸ derken; Zehebî ise, Cûzcânî'ye itiraz ederek, Ammâr'ın "sadûk" olduğunu söylemiştir. Metni ise şöyledir:

عمار بن محمد ابن أخت سفيان الثوري، أحد الاولياء يكنى أبا اليقظان: ثقة.
وقال الجوزجاني: عمار وسيف ابنا أخت الثوري ليسا بالقويين ، قلت: لم ينصف أبو إسحاق، فإن سيفاً ليس بثقة، وعمار فصدوق ، وثقة ابن سعد فأرخ موته في سنة اثنين وثمانين ومائة.⁶⁸⁹

8.2. el-Muğnî fi'd-Duafâ

Yine Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ* adlı eserinde 29 kişi hakkında Cûzcânî'nin değerlendirmelerine yer vererek nakilde bulunmuştur. Fakat Zehebî, beş kişi hakkında onun görüşlerine katılmamıştır. Onları şöyle sıralayabiliriz:

İbrahim b. Tahmân'ı, Cûzcânî "Mürçîlikle itham edilmektedir."⁶⁹⁰ nitelemesi yaparken; Zehebî ise, onu "meşhur sika" olarak değerlendirmektedir. Metni ise şöyle:

إبراهيم بن طهمان :ثقة مشهور ضعفه محمد بن عبد الله بن عمار فقال مضطرب الحديث وقال الجوزجاني فاضلا يرمى بالارجاء⁶⁹¹

Halid b. Mahled el-Kutvânî hakkında Cûzcânî "كان شتما معلنا بسوء مذهبه"⁶⁹² derken; Zehebî ise, "inşallah sadûktur" demektedir. Metni ise şöyledir:

خالد بن مخلد القطواني: من شيوخ البخاري صدوق إن شاء الله قال أحمد بن حنبل له أحاديث مناكير وقال ابن سعد منكر الحديث مفرط التشيع وذكره ابن عدي في الكامل فساق له عشرة أحاديث منكرا وقال الجوزجاني كان شتما معلنا بسوء مذهبه وقال أبو حاتم يكتب حديثه ولا يحتج به⁶⁹³

Saîd b. Kesîr b. Ufeyr hakkında Cûzcânî "sika değildir."⁶⁹⁴ derken; Zehebî ise, onu "meşhur sika" olarak değerlendirmektedir. Metni ise şöyledir:

سعيد بن كثير بن عفير: ثقة مشهور قال أبو إسحاق الجوزجاني كان مخلطا غير ثقة فيه غير لون من البدع وقال ابن يونس أنكروا عليه أحاديث⁶⁹⁵

Şuayb b. Beyân es-Saffâr'ı, Cûzcânî "münker"⁶⁹⁶ olarak değerlendirirken; Zehebî ise, "sadûk" olarak değerlendirmiştir. Metni ise şöyledir:

⁶⁸⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 87.

⁶⁸⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl*, V, 203.

⁶⁹⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 209.

⁶⁹¹ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 17.

⁶⁹² Ebû İshâk, a.g.e., s. 82.

⁶⁹³ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 206.

⁶⁹⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 157

⁶⁹⁵ Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, I, 265.

شعيب بن بيان الصفار : عن شعبة ، صدوق ، وقال الجوزجاني له مناكير⁶⁹⁷

Abdullah b. Ebû Necîh el-Mekkî hakkında Cûzcânî “Kaderîlikle itham edilmektedir.”⁶⁹⁸ derken; Zehebî ise onu “sika” olarak nitelemektedir. Metni ise şöyledir:

عبد الله بن أبي نجیح المكي المفسر ثقة :

قال القطان لم يسمع التفسير كله من مجاهد بل كله عن القاسم عن أبي بزة وقد ذكره الجوزجاني فيمن رمي بالقدر هو وزكريا بن إسحاق وعبد الحميد ابن جعفر وإبراهيم بن نافع وابن إسحاق وعمر بن أبي زائدة وشبل بن عباد وابن أبي ذئب وسيف بن سليمان⁶⁹⁹

8.3. Târihu'l-İslâm

Zehebî, *Târihu'l-İslâm* adlı eserinde, Cûzcânî'den 39 yerde nakilde bulunmuştur. Zehebî, Cûzcânî'nin görüşlerine karşı herhangi bir itiraz ve eleştiride bulunmamıştır. Onun görüşlerini olduğu gibi nakletmiştir. Şöyle bir örnek verebiliriz:

علي بن الحزور الكوفي:

عن الأصبع بن نباتة ونفيع أبي الأعمى، وعنه سعيد بن محمد الورق ويونس بن بكير وعبد الصمد بن نعمان وإسماعيل بن أبان الغنوي وغيرهم، تركوه، وقال البخاري: فيه نظر، وقال الجوزجاني: ذاهب الحديث، وقال النسائي: متروك الحديث.⁷⁰⁰

Görüldüğü gibi, Ali b. Hazevver el-Kûfî hakkında Cûzcânî “sakıttır.”⁷⁰¹ derken; Zehebî ise herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

8.4. Siyeru Alâmi'n-Nübelâ

Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ* adlı eserinde, Cûzcânî'den 31 yerde nakilde bulunurken, altı yerde *Ahvâlû'r-Ricâl*'de yer almayan değerlendirmeleri kullanmış ve bir yerde ise *Ahvâlû'r-Ricâl*'deki ifadeyi olduğundan farklı olarak kullanmıştır. Nitekim *Ahvâlû'r-Ricâl*'de yer almayan değerlendirmeler ve farklı kullandığı ifadeyi ise şöyle gösterebiliriz:

Cûzcânî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî hakkında şu bilgileri vermiştir:

قال أبو إسحاق الجوزجاني: رأيت أحمد بن حنبل يعجبُهُ حَدِيثُ الشَّيْبَانِيِّ، وقال: هُوَ أَهْلٌ أَنْ لَا يَدَعَ لَهُ شَيْئًا، وَرَوَى: أَحْمَدُ بْنُ سَعْدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ: عَنْ يَحْيَى بْنِ مَعِينٍ: ثِقَةٌ، حُجَّةٌ، وَقَالَ أَبُو حَاتِمٍ: ثِقَةٌ، صَدُوقٌ، صَالِحُ الْحَدِيثِ.

⁶⁹⁶ Bu şahıs hakkında *Ahvâlû'r-Ricâl*'de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁶⁹⁷ Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, I, 298.

⁶⁹⁸ Ebû İshâk, a.g.e., s. 186.

⁶⁹⁹ Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, I, 360.

⁷⁰⁰ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, Beyrut, 1987, IX, 528.

⁷⁰¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 195

وَقَالَ أَحْمَدُ الْعَجَلِيُّ: تَقَى، مِنْ كِبَارِ أَصْحَابِ الشَّعْبِيِّ.

Cûzcânî'nin nakline göre, Ahmed b. Hanbel, eş-Şeybânî'nin rivayetini beğenmiş ve onun ehil olduğunu söylemiştir.⁷⁰²

أَبُو إِسْحَاقَ الْجَوْزَجَانِيُّ، قَالَ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ يُصَلِّي بِعَبْدِ الرَّزَّاقِ، فَسَمِعَهَا، فَسَأَلَ عَنْهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ، فَأَخْبَرَ أَنَّهُ لَمْ يَأْكُلْ مُنْذُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ شَيْئًا.

Yine Cûzcânî, Ahmed b. Hanbel hakkında bilgi verirken şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel, Abdurrazzak’a namaz kıldırırken sehiv/hata yapmış, Abdurrazzak ona bu durumu sorunca, üç gün hiçbir şey yemediğini haber vermiştir.”⁷⁰³

قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ الْجَوْزَجَانِيُّ: ابْنُ لَهَيْعَةَ لَا تُورَ عَلَى حَدِيثِهِ، وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يُحْتَجَّ بِهِ، وَلَا أَنْ يُعْتَدَّ بِهِ.

Cûzcânî, İbn Lehî'a hakkında şöyle:

ابن لهيعة لا يوقف على حديثه ولا ينبغي أن يحتج به ولا يغتر بروايته. / hadisi ile ilgilenmeye değmez ve onun rivayetine aldanmamak gerekir ve onun rivayet ile ihticâc da gerekmez.”⁷⁰⁴ demiştir. Fakat Zehebî “لا تُورَ عَلَى حَدِيثِهِ” demiştir. Hâlbuki o, Cûz-cânî'den nakledecekse hadisi ile ilgilenmeye değmez demesi gerekirken, لا يُعْتَدَّ بِهِ yerine ولا يغتر بروايته kullanmıştır.⁷⁰⁵

8.5. Tezkiratü'l-Huffâz

Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*'da sadece 3 yerde Cûzcânî'den nakilde bulunmuştur. Fakat Zehebî, bir yerde Cûzcânî'ye karşı çıkmış, ikincisinde onun görüşüne karşı durum değerlendirmesi yapmamış ve üçüncüsünde ise *Ahvâlü'r-Ricâl*'de yer almayan bir görüşünü nakletmiştir. Nitekim Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl*'inde bahsi geçen, Şerîk b. Abdullah (v. 177/793) hakkındaki görüşünü ve Zehebî'nin değerlendirmesini şöyle sunabiliriz:

شريك بن عبد الله القاضي أبو عبد الله النخعي الكوفي أحد الأئمة الأعلام:

قال أبو إسحاق الجوزجاني: كان شريك سيئ الحفظ.

قلت: كان شريك حسن الحديث إماما فقيها ومحدثا كثيرا ليس هو في الإتقان كحماد بن زيد.

⁷⁰² Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, VI, 194.

⁷⁰³ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, XI, 193.

⁷⁰⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 155.

⁷⁰⁵ Zehebî, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ*, VIII, 30.

Bu metinde Cûzcânî, Şerîk b. Abdullah hakkında “hafızası/hıfzı kötü”⁷⁰⁶ derken; Zehebî ise, onun, hadiste iyi olduğunu, imam, fakih ve muhaddis olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁷

Yine Zehebî, Süleyman b. Abdurrahman hakkında Cûzcânî’den şöyle nakletmiştir:

سليمان بن عبد الرحمن ابن بنت شرحبيل:

وقال أبو إسحاق الجوزجاني: لم يأذن لنا سليمان ابن بنت شرحبيل أياما، فلما دخلنا قال بلغني ورود هذا الغلام الرازي يعني أبا زرعة فدرست للقائه ثلاث مائة ألف حديث.⁷⁰⁸

Bu ifadeler, Cûzcânî’nin *Ahvalu’r-Ricâl*’inde yer almamaktadır. Böylece Zehebî’nin eserlerindeki etkileri sunduktan sonra, şimdi İbn Kesîr’in görüşlerine geçebiliriz.

9. İbn Kesîr

İbn Kesîr (v. 774/1372), *el-Bidâye ve’n-nihâye*’de 5 kişi hakkında Cûzcânî’den nakilde bulunmuştur. Herhangi bir itiraz ve eleştiride bulunmamıştır. Şöyle bir örnek verebiliriz:

Cûzcânî, Hammâd b. Amr en-Nasîbî hakkında “yalan söylüyordu.”⁷⁰⁹ derken; İbn Kesîr ise, herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

حماد بن عمرو أبي إسماعيل النصيبي روى عن الأعمش وغيره وعنه إبراهيم بن موسى، ومحمد بن مهران، وموسى بن أيوب وغيرهم. وقال إبراهيم بن يعقوب الجوزجاني: كان يكذب.⁷¹⁰

İbn Kesîr’in eserindeki etkileri böylece sunduktan sonra, şimdi İbn Hacer’in üzerindeki etki ve onun görüşlerine geçebiliriz.

10. İbn Hacer el-Askalânî

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448), cerh ve tadil alanında Cûzcânî’nin görüşlerini en çok İbn Hacer kullanmış, bazen de itiraz etmiştir. İbn Hacer *Tehzîbu’t-Tehzîb* adlı eserinde 239 yerde onun görüşlerini nakletmiştir. Onun görüşlerini genellikle benimsemiş olup sadece 4 kişi hakkında Cûzcânî’ye katılmamış ve onu eleştirmiştir. Diğer 235 yerde ise görüşlerini olduğu gibi nakletmiştir. Aynı şekilde, *Lisânu’l-Mîzân*’da 61 yerde nakilde bulunmuş olup herhangi bir görüş ayrılığına düşmemektedir. *Takrîbu’t-Tehzîb*’de ise sadece 1 yerde nakilde bulunmuştur. Cûzcânî hakkında eleştiride bulunduğu görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

⁷⁰⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 92.

⁷⁰⁷ Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I, 170.

⁷⁰⁸ Zehebî, *Tezkiratü’l-Huffâz*, II, 20.

⁷⁰⁹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 179.

⁷¹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, V, 273.

10.1. Tehzîbu't-Tehzîb

Cûzcânî, Ebân b. Tağlib el-Kûfî hakkında ⁷¹¹ مذموم المذهب مجاهر زائع derken; İbn Adî ise, onun mezhebi Şîî de olsa, ondan rivayet edilenlerin güvenilir olduğunu ve rivayette doğru sözlü olduğunu ve rivayetlerini delil olarak kullanılmasında bir beis olmadığını kaydetmektedir. İbn Hacer de bu konu hakkında, Cûzcânî'nin Kûfelilere karşı kin beslediğinden onların değerini düşürmeye çalıştığı iddiasındadır. ⁷¹² Tehzîbu't-Tehzîb'den, İbn Hacerin değerlendirmesini ve diğer değerlendirmeleri, tam metin olarak aktarmak istiyoruz, metinde şöyle geçmektedir:

ابان بن تغلب الربيعي أبو سعد الكوفي: قال أحمد ويحيى وأبو حاتم والنسائي ثقة. زاد أبو حاتم وقال الجوزجاني مذموم المذهب مجاهر زائع وقال أبو بكر بن منجويه مات سنة (241) وقال ابن عدي له نسخ عامتها مستقيمة إذا روى عنه ثقة وهو من أهل الصدق في الروايات وإن كان مذهبه مذهب الشيعة وهو في الرواية صالح لا بأس به. قلت: هذا قول منصف وأما الجوزجاني فلا عبرة بحطه على الكوفيين فالتشيع في عرف المتقدمين هو اعتقاد تفضيل علي على عثمان وإن عليا كان مصيبا في حروبه وإن مخالفه مخطئ مع تقديم الشيخين وتفضيلهما وربما اعتقد بعضهم أن عليا أفضل الخلق بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم وإذا كان معتقد ذلك ورعا ديننا صادقا مجتهدا فلا ترد روايته بهذا لاسيما إن كان غير داعية وأما التشيع في عرف المتأخرين فهو الرفض المحض فلا تقبل رواية الرافضي الغالي ولا كرامة

Görüldüğü üzere İbn Hacer, Cûzcânî'nin Ebân b. Tağlib hakkındaki cerhini Kûfelilere kin beslediğinden kaynaklandığını söylemekte ve Kûfelilere karşı cerhine itibar edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. ⁷¹³

Yine Cûzcânî, Âsım b. Damre es-Selûlî el-Kûfî hakkında ⁷¹⁴ هو عندي قريب من الحارث diyerek cerh ederken; İbn Hacer ise bu cerhi, Âsım'ın Hz. Ali'nin yakın arkadaşı olduğu için yapıldığına ve Cûzcânî'nin de Hz. Ali ve yakınlarına karşı düşmanlık ve kin beslediğine bağlamaktadır. Ki bizce, Cûzcânî'nin, Hz. Ali ve yakınlarına karşı kin beslediği de çok açık bir şekilde ifade edilmiş değildir. Bu konuya ait metin ise şöyledir:

عاصم بن ضمرة السلولي الكوفي :

قال يحيى بن سعيد عن الثوري كنا نعرف فضل حديث عاصم على حديث الحارث وقال حرب عن أحمد عاصم أعلى من الحارث وقال عباس عن يحيى قدم عاصم على الحارث وقال ابن عمار عاصم أثبت من الحارث وقال علي بن المديني والعجلي ثقة وقال النسائي ليس به بأس وقال خليفة بن خياط مات في ولاية بشر بن مروان سنة أربع وسبعين ومائة

⁷¹¹ Ebû İshâk, a.g.e., s. 67.

⁷¹² Bkz: İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 81.

⁷¹³ İbn Hacer, a.y.

⁷¹⁴ Ebû İshâk, a.g.e., s. 43.

قلت وكذا أرخه بن سعد وقال كان ثقة وله أحاديث وقال البزار هو صالح الحديث وأما حبيب بن أبي ثابت فروى عنه مناكير وأحسب أن حبيباً لم يسمع منه ولا نعلمه روى عن علي إلا حديثاً اخطأ فيه مسكين بن بكير فرواه عن الحجاج عن أبي إسحاق عن عاصم عن ابن أبي بصير عن أبي بن كعب وهذا مما لا يشك في خطئه يعني أن الحديث معروف لأبي إسحاق عن ابن أبي بصير ليس بينهما عاصم مع أن مسكيناً لم ينفرد بهذا قد رواه معمر بن سليمان الرقي عن الحجاج كذلك والوهم فيه من حجاج بن أرطاة وقال أبو إسحاق الجوزجاني هو عندي قريب من الحارث.

قلت: تعصب الجوزجاني على اصحاب علي معروف ولا انكار على عاصم فيما روى هذه عائشة أخص ازواج النبي صلى الله عليه وسلم تقول لسانها عن شئ من أحوال النبي صلى الله عليه وسلم سل علياً فليس بعجب أن يروي الصحابي شيئاً يرويه غيره من الصحابة بخلافه ولا سيما في التطوع وأما حديث الغنم فلعل الأمة فيه ممن بعد عاصم وقد تبع الجوزجاني في تضعيفه ابن عدي فقال وعن علي بأحاديث باطلة لا يتابعه الثقات عليها والبلاء منه وقال ابن حبان كان ردى الحفظ فاحش الخطأ على أنه أحسن حالاً من الحارث.

İbn Hacer söz konusu metinde, Hz. Ali'nin taraftarlarına karşı, Cûzcânî'nin taassupkâr davrandığını ve bu taassubun da herkes tarafından bilindiğini söylemektedir.⁷¹⁵

Yine Cûzcânî, Ebû Yahyâ (Mısdâ') hakkında "Doğru yoldan ayrılmış sapık biridir."⁷¹⁶ diyerek cerh ederken; İbn Hacer ise, "Cûzcânî, bu niteleme ile onun Şia'dan olduğunu söylemek istemiş ve Cûzcânî ise meşhur Nasıbî'dir, ona itibar edilmez."⁷¹⁷ demiştir. Metni ise şöyledir:

أبو يحيى الاعرج المعرقب مولى عبدالله بن عمر ويقال مولى معاذ بن عفراء:
قال أبو حاتم مصدع أبو يحيى الاعرج الانصاري يقال مولى ابن عفراء وكذا قال أحمد وقال ابن المديني سمعت ابن عيينة قال عمار الدهني كان مصدع عالماً بابن عباس.
قلت: إنما قيل له المعرقب لان الحجاج أو بشر بن مروان عرض عليه سب علي فأبى ففقطع عرقوبه.
قال ابن المديني قلت لسفيان في أي شئ عرقب قال في التشيع قال علي وهو الذي مر به ابن أبي طالب وهو يقص فقال تعرف الناسخ والمنسوخ قال لا قال هلكت وأهلكت وقد ذكره الجوزجاني في الضعفاء فقال زائغ جائر عن الطريق يريد بذلك ما نسب إليه من التشيع والجوزجاني مشهور بالنصب والانحراف فلا يقدر فيه قوله وقال ابن حبان في الضعفاء كان يخالف الاثبات في الروايات وينفرد بالمناكير.⁷¹⁸

İbn Hacer'in, *Tehzîbu't-Tehzîb*'inden bu kadar örnek vermekle yetineceğiz.

10.2. Lisânu'l-Mîzân

İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*'da Cûzcânî'den 61 yerde nakilde bulunmuş fakat herhangi bir görüş ayrılığına düşmemiştir. Şöyle bir örnek verebiliriz:

⁷¹⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 41.

⁷¹⁶ Ebû İshâk, a.g.e., s. 144.

⁷¹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 143.

⁷¹⁸ İbn Hacer, a.y.

İbn Hacer, Ebû Meryem el-Ensârî hakkında, kendi veya diğer bir âlimin görüşünü belirtmeden Cûzcânî'nin görüşünü aktarmakla yetinmiştir. Metni ise şöyledir:

أبو مريم الأنصاري : قال الجوزجاني ساقط ، هو عبد الغفار.⁷¹⁹

Cûzcânî ise *Ahvalu'r-Ricâl*'inde, Ebû Meryem el-Ensârî el-Kanâdîlî hakkında şöyle demiştir: “زائع ساقط / haktan sapmış ve sakıttır.”⁷²⁰

10.3. Takrîbu't-Tehzîb

İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*'de ise Cûzcânî'den sadece 1 yerde ona itiraz ederek nakilde bulunmuştur.

Nitekim İbn Hacer şöyle demiştir: “Abdullah b. Şerîk el-Amiri el-Kûfî, sadûk Şiîlerden olup Cûzcânî ise ona “yalancı” diyerek aşırıya kaçmıştır.” Metni ise şöyledir:

عبد الله بن شريك العامري الكوفي صدوق يتشيع أفرط الجوزجاني فكذبه.⁷²¹

Cûzcânî ise *Ahvalu'r-Ricâl*'inde, Abdullah b. Şerîk el-Amiri hakkında şöyle demiştir: “مختاري كذاب / Yalancı bir Muhtâriydi.”⁷²²

İbn Hacer'den bunları aktardıktan sonra, şimdi ise bölümün genel değerlendirilmesine geçebiliriz.

İ. Değerlendirme

Cûzcânî, eserin son kısmında muhaddis ve Müslümanlara bazı nasihat ve temennilerde bulunmuş ve uzunca da dua etmiştir. Muhtevanın doğrudan konumuzla alakası olmasa da, râvî ve isnad bilgisinin önemi hususunda, güzel temenni ve nasihatlerde bulunduğu için de, onları da burada aktarmak istiyoruz. O, şöyle başlıyor:

Ey Allah'ın kulları! (Beni dinleyin), bu ilimde temayüz etmiş kimseler size yetmez mi? Muhaddislerden güvenilir kişilerin sika râvîlerden rivayet ettiklerini toplamanız konusunda sizin için geniş bir imkân ve serbestlik yok mu? Ve yine hadislerinde zengin kavrayışa sahip olduğuna inanan, her vilâyetten işini mükemmel yapan zatlarla yetinmeniz gerekmez mi? Yooo hayır... ama sizin çoğunuz yoldan çıkmış, bu ciddi işi oyun eğlence haline getirmiş; kendisi bu konuda azarlanacak olsa hemen der ki: Ben bu hadisi öğrenmek için yazdım.

⁷¹⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII/105.

⁷²⁰ Ebû İshâk, a.g.e., s. 51.

⁷²¹ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, I/307.

⁷²² Ebû İshâk, a.g.e., s. 49..

Fesübhanallah!!! Sen sıdk ehlinin hadisini de, itham olunmuş kişilerin hadislerini de öğrenmek için yazıyorsun öyle mi? Bunu (ikincisini) ne zaman terk edeceksin? Korkarım ki bizden sonra bir nesil türer de, içinde oldukları yanlıştan kınanacak olsalar: O kişiden falan da rivâyet etmişti, der ve hemen onu hüccet edinir. Tıpkı bugün bizim bazı budalalara: Niçin filan zattan rivayet ediyorsun? diye sorduğumuzda: O kişiden falan da rivayet etmemiş miydi? demesi gibi... Artık sapık kimselerin hadisi, apaçık hüccetlerden sonra karanlık tariklerle alınır oldu.⁷²³

Hadis İkidir: Hadis vardır, Kendisiyle Allah rızası murad edilir, kişi onunla dini vazifesini yerine getirir... Allah'ın (c.c) Kur'an'ı Kerim'de "*Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!*"⁷²⁴ dediğinden dolayı, Allah tarafından yarın kıyamet gününde töhmet ehline ve Hak'tan sapanlara dindeki ilimlerinden sorulduğunda verilen cevap onlardan asla kabul edilmeyecektir.

Aliyyü'bnü'l-Hasan bana rivâyet etti, dedi ki: Abdullah'ın (İbn Mübârek'in) şöyle dediğini işittim: hesaba çekildiğinde Eser'e yapış. Ali: Bu konuyu Merv Ehli'nden Ebû Hamza Muhammed İbn Meymûn es-Sükerî'ye sordum (ki güvenilir bir zattır). Bana dedi ki: Eser nedir biliyor musun? Benim sana bir hadis rivayet etmem, senin de onunla amel etmendirdir. Bu sebeple kıyamet gününde sana sorulur: Bu konuda seni kim bilgilendirdi? Sen de: Ebû Hamza dersin. Sonra ben getirilirim ve bana denir ki: Bu adam senin ona şöyle şöyle talimatlar verdiğini söylüyor, ne dersin? Eğer ben: Evet doğru, dersem; senden vazgeçilir ve bu sefer bana: Bunu nereden söylüyorsun? denir. Ben de: Bana bunu A'meş söyledi, derim. Sonra A'meş sorguya çekilir, "Evet" derse, bu kez ben serbest bırakılırım, A'meş sorguya çekilir (derken sırasıyla İbrahim, Alkame, Abdullah İbn Mes'ûd, Rasûlullah (s.a.), Cibrîl sorguya çekilir ki, tâ Rabbi Teâlâ'da son buluncaya kadar...). İşte "eser" budur. Bu iş böyle çok ciddi, hiç şakası yok. Zira ya Cennet'e veya Cehennem'in eşiğine götürür, bu ikisi dışında bir başka konak yeri yok. Şunu iyi bilin ki, her biriniz dininden, helâli ve haramı nereden öğrendiğinden sorumludur. Eşhelü'bnü Hâtim'in İbn Avn'dan o da Muhammed'den rivâyet ettiği gibi: "*Bu ilim dindir. Kişi dinini kimden aldığına iyi baksın.*"⁷²⁵

Yine hadis vardır, müzâkere (etüt, çalışma) ister, sen onu ilim ehli yanında anacak olursan, senden hüccet olarak almazlar ve sana yüz ekşiterek seni reddederler. Bu tür hadisle

⁷²³ Ebû İshâk, a.g.e., s. 209-210.

⁷²⁴ A'râf 7/6.

⁷²⁵ Ebû İshâk, a.g.e., s. 210-211.

ilgilenmen, imam olan seçkin (otorite) hadis âlimlerinin hadislerine kendini adamandan ve birçok hadislerini hıfzetmeden seni uzak tutar. Eğer bu hadisi terkeder de önder hadisçilerin hadisleriyle ilgilenirseniz, bu konudaki sıkıntılarınız hafifler ve hadis ezberleme ve hadisi anlama konusunda destek bulursunuz. Yarın, kıyamet günü Allah Teâlâ'nın huzurunda, dinimizle ilgili çalışmalarımızda edindiğimiz dayanaklarla ilgili sınıp sorguya çekildiğimizde; itham olunmuş, doğru yoldan çıkmış birinin bulunduğu veya ilim ehli nezdinde meçhul olan bir râvînin bulunduğu isnâd ile, sünnete uymadaki berraklığı sebebiyle az da olsa hakkında tartışma yapılmamış kimselerin olduğu veya sîğaya çekilmiş bir kişinin dahi bulunmadığı açık, net olan isnadın denk tutulacağını hiç mi, hiç zannetmiyorum. Zirâ Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *De ki: "Pis olan şeyle temiz olan şey bir olmaz, pis olanın çokluğu hoşuna gitse bile..."*.⁷²⁶

Hak yoldan sapan, filan filan kimseleri korku ile titreten kişiden küçümseyerek yüz çevirmeyin! Eğer hak yola yakın durursanız, böylelikle dünya ve ahiretteki başarının zirvesini elde edersiniz. Bu yoldan sapan kişinin mânevi kiri ve sizi hayran bırakarak herhangi bir metinden kaynaklanmayan ıvır zıvır saçmalıklara yönelmesi ve devam etmesi sizi asla aldatmasın. Zira yol; usul, metod demektir. Şunu bilin ki, fitnelerin karanlığı bizi çepeçevre sardı. Şaşkınlık örtüsü bizi esir aldı. Zillet ve alçaklık bize vurdu. Kalplerimizin hırsla damgalanacak olmasından korkulmuyor. Artık ilim ehlerinden güvenilir zatlarla, kendisine güvenilmeyecek kimseler birbirine karıştı. Sanatımızda kalitesiz madenler bizimle yarıştı. Kalbi İslâm'a ve Müslümanlara karşı kin ve ihanet aşkıyla dolu olup, Allah'ın kullarını helak etmek ve Allah'ın dinine halel getirmek için çabalayan kişi kendini kandırmasın! Şeytanlar, insanlardan olan taraftarlarının diliyle onun kötü amelini süslemişler. Helak edici olan bu otlaklardan uzaklaştıran bir bekçi yok, fitne çakmağını ateşleyeni alıkoyan bir engelleyici yok (ki o da böylece dalâlet ateşini yakıyor). Gafletin kendisine galebe çaldığı kişiyi uyaran şefkat sahibi birileri de yok; Allah için, onun dinini ve Nebîsinin sünnetini korumak için canını feda etmiş, samimi kişiler de yok. Böylece bu şahsiyet de, her bid'at ehlinin hortumunu, onu överek nemalandırıyor, bir de bununla Allah indinde güzel karşılık (mükâfât) umuyor. Umulur ki Allah rAhmediyle, bu ümmeti onun saptırmasından ve fitnesinden kurtarır.⁷²⁷

Allah'ım! Yoldan çıkarıcı heveslerin tohumları olgunlaşıp son haddine ulaştı, kalabalığı arttı (piyasa müşteri buldu), eli kuvvetlendi. Ve sen ey Rabbimiz! Senin nebine en iyi şekilde halife olanın (sahip çıkanın) en evlâ olanısın. Onu bâki kılacak olan sensin. Zira onun

⁷²⁶ Mâide 5/100.

⁷²⁷ Ebû İshâk, a.g.e., s. 212-213.

ümmetini kitabında diğer ümmetlere üstün kıldın: “ *Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.*”⁷²⁸ dedin.

Buraya kadar, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl* adlı eserinin genel özellikleri, önemi, metodu, muhtevası, kaynakları ve kendisinden sonra yazılan ricâl kaynaklarına etkileri gibi konular ele alınmıştır. Nitekim Ebû İshâk el-Cûzcânî, eserin yazılış sebebi ve isnat hakkında ön bilgi verdikten sonra eserinde bazı râvîleri mezheplerinden dolayı cerhetmiştir. Onlar, sırasıyla Havâric, Sebeîyye, Muhtâriyye, Mürcie ve Kaderiyye gibi sapık ve bit'adçi fırkalar ve bu fırkalara tabi olan kişiler hakkında bilgi vermektedir. Eser, 8'i mükerrer olmak üzere 380 râvî hakkında kısa değerlendirmeleri de ihtiva etmektedir. Eser hakkında bu bilgileri verdikten sonra, şimdi ise, tezimizin sonuç kısmına geçebiliriz.

⁷²⁸ Âli İmran 3/110.

SONUÇ

Cûzcân ilinde doğup büyüyen ve daha sonra Dımaşk'a gidip vefat edinceye kadar orada yaşayan Ebû İshâk, İslamî ilimlerin geliştiği, siyasî ve itikâdî mezheplerin çatıştığı bir dönemde yaşamıştır.

Cûzcânî, râvî değerlendirme işinde çok katı bir metot uygulamıştır. Râvîleri bir veya iki kusurdan dolayı cerhetmiştir. O, râvîlerin durumunu değerlendirirken, çok kısa değerlendirme yapmış, fakat gerek duyduğu vakit de bazı râvîler hakkında birkaç satırlık açıklama yapmıştır. O, genel olarak münekkitler arasında yaygın olan cerh lafızlarını kullanmış, fakat ara sıra çok nadir olarak kendine has kullandığı lafızlar da olmuştur. Mesela, İsmail b. Ayyâş hakkında şöyle demiştir: "Hadisi ne kadar da Nîsâbur elbisesine benziyor! Elbiseye yüz (Lira) fiyat biçiyorlar, fakat o elbiseyi on (Lira)ya satın alabilirsin".

Cûzcânî, kendisine Nasîbî diyenleri haklı çıkaracak bir şekilde, ehli Sünnet dışındaki fırkalara çok katı davranarak onları yererek cerhetmiştir. Nitekim râvîlerin durumuyla ilgili Cûzcânî'nin değerlendirmesine göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmıştır; O eserinde, 8 kişiyi Haricî, 7 kişiyi Muhtârî, 24 kişiyi Kaderî, 7 kişiyi Mürcîî, 24 kişiyi hadisi zayıf, 18 kişiyi hadisi zayıf kabul edilenler, 28 kişiyi yalancı, 7 kişiyi hadis uyduran, 28 kişiyi sika (güvenilir) değil, 25 kişiyi sakıt, 3 kişiyi metrûk, 2 kişiyi hâlik, 18 kişiyi münker, 18 kişiyi hadislerinde son derece zayıf, 3 kişiyi hadislerinde tutarsızlık olan, 20 kişiyi hadiste övülmeyenler, 10 kişiyi hadis rivayetinde kuvvetli değil, 3 kişiyi hadis rivayetinde gevşek, 3 kişiyi Mütemâsek, 3 kişiyi, hakkında bir şey söylemediler ve 17 kişiyi de haktan sapmış olarak değerlendirmiştir. Cûzcânî, râvîleri beldelerine göre tasnif etmiş, en çok da Kûfelilere yüklenmiş, ondan sonra Basra, Medine ve diğer belde râvîlerini cerhetmiştir.

Cûzcânî, eserinde kaynak olarak 28 hocasının ismini zikretmiş ve onlardan büyük ölçüde faydalanmış ve onların değerlendirmelerini naklederek görüşünü güçlendirmiştir. Nitekim Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn, Abdan b. Muhammed el-Mervezî ve Süleyman b. Harb onun hocaları arasındadır. Ayrıca Cûzcânî'den de birçok kimse ders almış ve kendisinden rivayette bulunmuş ve ricâl konusunda da onun görüşlerinden istifade etmiştir. Nitekim onun öğrencileri arasında, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Ebû İsa et-Tirmizî, Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdris er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, Hasen b. Süfyân eş-Şeybânî ve Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer et-Taberî'yi sayabiliriz.

Aynı şekilde daha sonraki alan çalışmalarına da kaynaklık etmiş ve onları etkilemiştir. Nitekim onlar arasında; Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*'inde, İbn Ebû Hatim, *el-Cerh ve't-Tadîl*'inde, el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdât*'ında, İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*'ında, el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde, ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, *Tezkiratü'l-Huffâz*, *Târihu'l-İslâm*, *Siyeru Alâmi'n-Nübelâ* ve *el-Muğnî fi'd-Duafâ*'sında, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, *Takrîbu't-Tehzîb* ve *Lisânu'l-Mîzân*'ında, râvîler hakkındaki cerh ve ta'dîl hükümlerinde genellikle ona muvafakat etmişlerdir.

Biz bu çalışmamız neticesinde, Cûzcânî'nin *Ahvalu'r-Ricâl*'inde adı zikredilen râvîlerin belde ve durumlarını iki tablo halinde aşağıda gösterdik. Tablolar şöyledir:

TABLO: I

	BELDESİ	SAYISI
1	Kûfe	143
2	Basra	74
3	Medine	49
4	Dimaşk	20
5	Humus	13
6	Mekke	13
7	Horasan	7
8	Mısır	7
9	Cezr	6
10	Yemâme	5
11	Hemedân	5
12	Vasıt	5
13	Belh	4
14	Harrân	3
15	Herat	3
16	Medain	3
17	Afrika	2
18	Eyle	2
19	Merv	2
20	Remle	2
21	Rey	2
22	Adn	1
23	Bağdat	1
24	Huzzâr	1
25	Leys	1

26	Malatya	1
27	Rüha (Urfa)	1
28	Sana'n	1
29	Semerkand	1
30	Sicz (Sicistan)	1
31	Ürdün	1
32	Yemen	1
	Toplam	380

Yukarıdaki tabloda, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl*'inde adı geçen şahısların beldelerine göre sayıları gösterilmiştir. Ayrıca beldeler, alfabetik sırasına göre değil de, şahıs çoğunluğu dikkate alınarak sıralanmıştır.

TABLO: II

	LAFIZLAR	KİŞİ SAYISI
1	Yalancı	28
2	Sika olmayanlar	28
3	Sakit	25
4	Hadisi zayıf olan	24
5	Kaderî	24
6	Hadisi beğenilmeyenler	20
7	Münker	18
8	Hadislerinde son derece zayıf	18
9	Hadisi zayıf kabul edilenler	18
10	Haktan sapmış	17
11	Hadis rivayetinde kuvvetli olmayan	10
12	Hadisi sakıt olan	8
13	Haricî	8
14	Muhtârî	7
15	Mürciî	7
16	Hadis uyduran	7
17	Metrûk	3
18	Hadislerinde tutarsızlık olan	3
19	Hadis rivayetinde gevşek	3
20	Hakkında bir şey söylemediler	3
21	Mütemâsek	3
22	Hâlik	2
23	Muhtelif ifadelerle değerlendirilenler	98
	Toplam	380

Yukarıdaki tabloda, Ebû İshâk el-Cûzcânî'nin *Ahvâlü'r-Ricâl*'inde adı zikredilen şahısların durumları cerh lafızlarına göre sayıları gösterilmiştir. Ayrıca lafızlar, alfabetik sırasına göre değil de, şahıs çoğunluğu dikkate alınarak sıralanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Âşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, (Basılmamış doktora tezi) İstanbul, 1992.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 3. Baskı, İFAV. İstanbul, 2009.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Bedreddîn (v. 855/1451), *Megâni'l-Ahyâr fi Şerhi Esâmi Ricâli Meâni'l-Âsâr*, (thk. Muhammed Fâris), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1427/2006.

el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkaahir b. Tâhir b. Muhammed (v. 429/1037), *el-Fark Beyne'l-Fırak-Mezhepler Arasındaki Farklar*, (trc. Ethem Ruhi Fığlalı) 1. Baskı, TDVY. Ankara, 1991.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (v. 256/869), *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-IV, İstanbul, 1992.

Çakan, İsmail L., “*Cûzcânî, Ebû İshâk*”, DİA, VIII, İstanbul, 1993.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (v. 275/888), *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1981.

Ebû İshâk, İbrâhim b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî (v. 259/873), *Ahvâlü'r-Ricâl*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî), Beyrut, 1985.

Ebû Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, (trc. Selman Başaran, M. Ali Sönmez), 1. Baskı, İstanbul, 2007.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (v. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-VI, Feza Gazetecilik, İstanbul, 1971.

Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîh'i ve Hocaları*, 1. Baskı, Nükte Kitap, Konya, 2003.

el-Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân (v. 277/890), *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târih*, (thk. Ekrem Ziya el-Umerî), I-IV, Medine, 1410.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (v. 463/1071), *Târihu Bağdât*, I-XIV, Beyrut, ts;

-----, *el-Câmi' li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, (thk. Mahmut et-Tahhân), I-II, Riyad, 1403/1983;

-----, *el-Kifâye fî Ilmi'r-Rivâye*, (thk. Ebû Abdillâh es-Surkî- İbrahim Hamdî el-Medenî), Mektebetü'l-İlmiyye, Medine, ts.

el-Hamevî, Ebû Abdillâh b. Abdillâh Şihâbuddîn el-Hamevî Yâkût er-Rûmî el-Bağdâdî (v. 626/1228), *Mu'cemü'l-Büldân*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Hüseyin (v. 806/1403), *et-Tebşıra ve't-Tezkire*, I-III, Beyrut, ts.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdillâh el-Cürcânî (v. 365/975), *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtar Gazâvî), I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1988.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen (v. 571/1175), *Târîhu Medîneti Dımaşk* (thk. Muhibbuddin Ebû Saîd), I-LXXV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Abdirrahman er-Râzî (v. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952;

-----, *Ilelü'l-Hadis*, Beyrut, 1985.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyin Muhammed el-Ferraî el-Bağdâdî el-Hanbelî (v. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, (thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), I-III, Emânetu'l-Âmme, Riyad, 1419/1999.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn el-Askalânî (v. 852/1448), *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut, 1406/1986;

-----, *Nüzhetü'n-Nazar fî Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (thk. Abdulkerîm el-Fudaylî) el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1424/2003;

-----, *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, 1406/1986;

-----, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

İbn Hallîkân, Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (v. 682/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, (thk. İhsan Abbas), I-VII, Dâru Sadır, Beyrut, 1971-1994.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (v. 241/855), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1420/1999;

-----, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs) I-III, Beyrut, 1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Teymî el-Büstî (v. 354/965), *Kitabü's-Sikât*, I-IX, Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, Haydarâbâd, 1402/1982.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâîl (v. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhâb), Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1966.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v. 273/886), *es-Sünen*, I-II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ (v. 233/847), *et-Târîh – Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbü'hu't-Târîh*, (thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), I-IV, Mekke, Câmîatü Melîk Abdilazîz, 1399/1979.

İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetüllâh b. Nasr el-Bağdâdî (v. 475/1082), *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fî'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, I-V, Daru'l-Kitab el-İlmiyye, Beyrut, 1411.

İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. el-Mükerrem (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Dârü'l-Maârif, Kâhire, ts.

İbn Nasıruddîn, Şemseddîn Muhammed b. Abdullah ed-Dımaşkî (v. 842/1438), *Tavdîhu'l-Muştebeh*, (thk. Muhammed Nuaym İrkusûsî), I-IX, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1993.

İbn Receb, Zeynüddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî (v. 795/1393), *Şerhu İlelü't-Tirmizî*, (thk. Nureddin İtr), I-II, Beyrut, 1398/1978.

İbn Yunus, Ebû Saîd Abdurrahman b. Ahmed es-Sadeî el-Mısrî (v. 347/958), *Târîhu İbn Yunus el-Mısrî*, (thk. Abdülfettâh fethî Abdülfettâf), I-II, Beyrut, 1421/2000.

İbn Zebr, Ebû Süleyman Muhammed b. Abdullah b. Ahmed er-Reb'î ed-Dımaşkî (v. 379/989), *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefâyâtihim*, (thk. Abdullah b. Ahmed b. Süleyman el-Hamd) I-II, Daru'l-Âsime, Riyad, 1410.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebü'l-ferec (v. 597/1201), *ed-Duağâ ve'l-Metrûkîn*, (thk. Abdullah el-Kadî), I-III, Daru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, 1406.

İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Şihâbüddin Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed ed-Dimaşkî (v. 1089/1679), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Abdulkadir el-Arnâvûd, Mahmûd el-Arnâvûd), I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399/1979.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân eş-Şehrazûrî (v. 643/1245), *Mukaddimetü İbni's-Salâh fî Ulûmü'l-Hadis*, (thk. Nureddîn İtr), Beyrut, 1401.

İbnü'l-Medîni, Ali b. Abdullah b. Ca'fer es-Sa'dî (v. 234/848), *İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Haleb, 1400/1980.

Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler (Menşe'i-Tanıma Yolları-Tenkidi)*, 6. Baskı, İFAV., İstanbul, 2011.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn fî Teracimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabîyye*, I-VIII, Mektebetü'l-Musenna, Beyrut, 1414/1993.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs (v. 1345/1927), *er-Risâletü'l-Mustatrafe li Beyânî Meşhûri Kütübi's-Sünneti'l-Müşerrefe - Hadis Literatürü*, (trc. Yusuf Özbek), İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Kevserî, Muhammed Zâhid b. Hasen (v. 1371/1952), *Te'nibu'l-Hatîb alâ mâ Sâkahû fî Tercemeti Ebû Hanîfe mine'l-Ekâzîb*, byy., 1410/1990.

Koçyiğit, Talat, *Hadis İstılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980.

Köycü, Erdoğan, *el-Mizzî'nin Hadîs İlmindeki Yeri*, (basılmamış doktora tezi) Ankara, 1999.

Lâhîm, İbrahim b. Abdullah, *el-Cerh ve't-Tadîl*, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1424/2003.

Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Hindî (v. 1304/1886), *er-Raf'u ve't-Tekmîl fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl* (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Beyrut, 1407/1987.

el-Mizzî, Cemâleddîn Ebû'l-Haccâc Yûsuf (v. 742/1342), *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XXXV, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1994.

Mübârekpûrî, Muhammed Abdurrahman (v. 1353/1934), *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiu't-Tirmizî* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), I-X, Beyrut, 1410/1990.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/874), *el-Câmiu's-Sahih*, I-II, Dâru Taybe, Riyad, 1427/2006.

Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Hasen b. Hüseyin Ebû Zekeriyâ (v. 676/1277), *et-Takrîb li'n-Nevevî*, Kahire, 1388/1968.

Özpinar, Ömer, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2005.

Polat, Salahattin ve arkadaşları, *Hadis Araştırma ve Tenkit Klavuzu*, İFAV., İstanbul, 2008.

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

es-Safedî, Salâhaddîn Halil b. Aybeg (v. 764/1363), *Kitâbu'l-Vâfi bil-Vefeyât*, (thk. İbrahim b. Sehl-Ahmed b. Tolon), Wiesbaden, 1991.

Sandıkçı, S. Kemal, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadis*, DİB. Yay. Ankara, 1991.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1496), *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, I-III, Beyrut, 1403/1982;

-----, *el-Mütekellimûne fi'r-Ricâl*, Beyrut, 1410/1990.

es-Sem'ani, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (v. 562/1167), *el-Ensâb*, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî) I-V, Dâru'l-Cinân, Beyrut, 1407/1988.

Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (A. trc. Mahmut Fehmî Hicazî-Fehmî Ebû'l-Fadl), *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, I-X, Riyad, 1991.

es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *Tedrîbü'r-Râvî ve fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), I-II, Mektebetü'l-İlmiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, 1392/1972.

eş-Şehristanî, Muhammed b. Abdülkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal-Dinler ve Mezhepler Tarihi*, (trc. Muharrem Tan), Akademi Yayınları, İzmir, 2006.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (v. 279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh (Sünen)*, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDVY., Ankara, 1996.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr (v. 323/934), *Kitâbu'd-Duafâ el-Kebîr* (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), Beyrut, 1404.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 1994.

Yücel, Ahmed, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk Üç Asır)*, İFAV., İstanbul, 1996;

-----, *Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İFAV., İstanbul, 1998.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmedb. Osman (v. 748/1347), *el-İber fî Haber men Ğaber*, (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), I-IV, Daru'l-Kitab el-İlmiyye, Beyrut, 1347;

-----, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâyetun fî Kütübi's-Sitte*, (thk. İzzet Ali Atıyye-Musa Muhammed Ali el-Mûşî), I-III, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire, 1972;

-----, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-VI, Dâru'l-Fikr, Şam, ts.;

-----, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, (thk. Nureddîn Itr), I-II, Haleb, 1391/1971;

-----, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvût), I-XXV, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1985;

-----, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhir ve'l-A'lam*, (thk. Ömer Abdus-selam Tedmûrî), I-XXV, Beyrut, 1413/1992;

-----, *Tezkiratü'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1374;

-----, *Zikru men Yu'temedü Kavluhu fî'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, (thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde) 5. Baskı, Mektebetü'l-Metbu'âtî'l-İslamiyye, Beyrut, 1410/1990.

ez-Ziriklî, Hayreddin (v. 1976), *el-A'lâm Kâmusu Terâcim*, I-VIII, Dâru'l-İlm Malayin, Beyrut, 2002.



T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Mohammad Yusuf MOHAMMAD İSMAİL	İmza:	
Doğum Yeri:	Juzjan (Cuzcan)/Afganistan		
Doğum Tarihi:	22.04.1982		
Medeni Durumu:	Evli / Bir kız çocuk sahibi		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Kök Günbed	Normal	Cuzcan/Afganistan	
Ortaöğretim	Kök Günbed	Normal	Cuzcan/Afganistan	1998
Lise	Şehit General Abdulkhakim	Normal	Cuzcan/Afganistan	2003
Lisans	Selçuk Üniversitesi	İlahiyat Programı	Konya / Türkiye	2009
Yüksek Lisans	Necmettin Erbakan	Hadis Bilim Dalı	Konya / Türkiye	2012

Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Mehmet Zahit ÇOKYÜRÜR: 0538 323 88 09 Hasan Hüseyin ÇOKYÜRÜR: 0551 207 06 70 Abdullah Selman ÇOKYÜRÜR: 0554 405 46 56
Tel:	0555 480 70 21 / e-mail: yusuf_hamdani@hotmail.com
Adres	Ferhuniye Mah. Sultan Şah Cad. K. Çevik Apt. No: 18 Daire: 10, Selçuklu, Konya.